

Lav fertilitet i Europa og forskjeller mellom europeiske land

Hanne Kristine Vogsland

Veileder

Morten Blekesaune

Masteroppgaven er gjennomført som ledd i utdanningen ved Universitetet i Agder og er godkjent som del av denne utdanningen. Denne godkjenningen innebærer ikke at universitetet inntår for de metoder som er anvendt og de konklusjoner som er trukket.

Forord

Flere og flere har over de siste årene begynt å interessere seg for den lave fertiliteten i dagens Europa, samt mulige årsaker til forskjellene mellom europeiske land når det gjelder antall barn. For min del kom interessen snikende på over det første mastergradsåret ved Universitetet i Agder. Forelesninger i demografi og arbeid med mindre, individuelle oppgaver med beslektede temaer trakk meg sakte, men sikkert i denne retningen.

Arbeidet med denne problemstillingen har vært krevende på mange plan, både teoretisk og metodisk. Det har ført med seg lange dager og kvelder foran datamaskinen, og har drevet meg gjennom enorme mengder lesestoff. Arbeidet krevde også at jeg lærte meg et helt nytt statistikkprogram. Min veileder, Morten Blekesaune, har vært til stor hjelp i denne prosessen. Han har vært tilgjengelig for spørsmål og veiledninger, og har gitt grundige og hjelpsomme tilbakemeldinger.

Takk rettes også til Kine, Ellen og mamma, som har bidratt med gjennomlesing, kommentarer, språkvask eller oppmuntrende ord på ulike stadier i prosessen. Jeg er veldig heldig som har så mange dyktige og hjelpevillige mennesker i livet mitt. En spesielt stor takk fortjener også min kjære samboer, Magnus, som har holdt ut med meg i opp- og nedturer, som har lyttet og tatt hensyn, og som har trådt ytterst forsiktig rundt meg, spesielt de siste ukene.

I ettertid vil jeg sannsynligvis se tilbake på denne prosessen med savn og glede. Det er imidlertid med stor tilfredsstillelse at jeg nå setter punktum, og leverer fra meg produktet fra månedsvis med iherdig og til tider frustrerende arbeid.

Hanne Kristine Vogsland

Larvik, juni 2014

Sammendrag

Denne masteroppgaven presenterer ulike forklaringer på hvorfor dagens Europa har lav fertilitet, og hvorfor fertiliteten varierer mellom europeiske land.

De fleste er enige i at foreldrenes, og spesielt kvinnes, mulighet til å kombinere barneomsorg med utdanning og arbeid, er viktige for å oppnå høyere fertilitet i et land (Mills, Ronald, McDonald og te Velde m. fl., 2011; Salles, Clémentine og Brachet, 2010; Billari, 2008; Sigle-Rushton, 2008; Gauthier, 2007; D'Addio og D'Ercole, 2005). Det er likevel noe uenighet om akkurat hvilke virkemidler som eventuelt hindrer eller støtter foreldrenes eller mødrenes muligheter til å kombinere barn og arbeid.

Noen mener at faktorer som økonomisk usikkerhet er viktig for å forstå hvorfor folk får færre barn (Adsera, 2004; Kreyenfeld, 2010). Andre mener at likestilling, eller mangel på likestilling, mellom kjønnene (McDonald, 2013; 2000), og familiepolitikken (Esping-Andersen, 2009; Sleebos, 2003; Chesnais, 1998) er viktige årsaker til at fertiliteten varierer mellom europeiske land. Endringer i parforhold og familie vektlegges også (Lesthaeghe, 2010; van De Kaa 1987), sammen med en verdiendring mot økt selvrealisering og individuell frihet, spesielt for kvinner (Beck og Beck-Gernsheim, 1995; Beck, 1997a; 1997b).

Ved hjelp av korrelasjonsanalyser og regresjonsanalyser, undersøker jeg empiriske sammenhenger mellom total fertilitetsrate og henholdsvis økonomiske, politiske og kulturelle kjennetegn ved europeiske land. De fleste målene, herunder fertilitetsmålet, er hentet fra Eurostat, der det måles på landnivå. Unntaket er de kulturelle faktorene, der jeg baserer meg på surveydata (European Social Survey) som har blitt aggregert til landnivå etter statistisk korreksjon for individuelle kjennetegn (alder og kjønn).

Resultatene mine viser at arbeidsledighet korrelerer med lav fertilitet. Offentlig utgifter til barnefamilier korrelerer med høy fertilitet. De sterkeste sammenhengene finner jeg imidlertid mellom fertilitet og folks holdninger til kvinners rolle. Land der den dominerende oppfatningen er at kvinners plass er som omsorgsgiver for barna sine, og i mindre grad som arbeidstaker, har vesentlig lavere fertilitet enn land der folk flest har mer moderne holdninger til dette. Disse resultatene indikerer at tradisjonelle holdninger til kvinnerollen bidrar til lav fertilitet.

Innhold

Forord.....	1
Sammendrag	2
1 Bakgrunn	7
1.1 Oppgavens gang og begrepsavklaring.....	7
1.1.1 Forsknings spørsmål og oppgavens gang	7
1.1.2 Begrepsavklaring	8
1.2 Demografiske endringer i Europa	9
1.3 Konsekvenser av lav fertilitet.....	10
1.4 Forskjeller mellom europeiske land.....	11
1.5 Mulige forklaringer.....	13
1.5.1 Økonomiske forklaringer	15
1.5.2 Politiske forklaringer.....	20
1.5.3 Kulturelle forklaringer.....	26
1.5.4 Likestilling mellom kjønnene.....	31
2 Metode.....	33
2.1 Data	33
2.2 Avhengig variabel.....	35
2.3 Forklarende variabler	36
2.3.1 Økonomiske variabler.....	36
2.3.2 Politiske variabler	37
2.3.3 Kulturelle variabler	38
2.4 Deskriptiv statistikk	41
2.5 Analysemetoder	44
2.5.1 Korrelasjon og regresjon.....	44
2.5.2 Populasjonsvekting.....	45
3 Resultater	46
3.1 Arbeidsløshet.....	46
3.1.1 Arbeidsløshet og økonomisk usikkerhet.....	46
3.1.2 Diskusjon økonomi	57
3.2 Politikk.....	58
3.2.1 Sammenheng mellom offentlige utgifter og total fertilitet.....	59
3.2.2 Sammenhengen mellom formell barneomsorg og fertilitet.....	61
3.2.3 Diskusjon politikk.....	67

3.3 Kultur	68
3.3.1 Holdning til kvinners rolle	68
3.3.2 Tilfredshets med formell barneomsorg	71
3.3.3 Diskusjon kultur	74
3.4 Økonomi, politikk og kultur	75
3.4.1 Kvinnelig arbeidsledighet, bruk av BNP og holdning til kvinners rolle	76
4 Diskusjon	79
4.1 Teoretiske argumenter og empiriske sammenhenger	79
4.2 utfordringer	81
4.2.1 Komparativ forskning	81
4.2.2 Validitet og reliabilitet	82
4.2.3 Økologisk og atomistisk feilslutning	83
4.2.4 Fra korrelasjoner til kausale sammenhenger?	84
4.3 Mulig videre forskning	85
4.4 Konklusjon	86
Litteratur	89
Vedlegg	99

Tabeller

Tabell 1: Hvordan tilfredshet med tilgangen til barneomsorg varierer med alder	40
Tabell 2: Hvordan tilfredshet med tilgjengelig barneomsorg varierer mellom kjønnene	41
Tabell 3: Deskriptiv statistikk	43
Tabell 4: Korrelasjon mellom TFR og total arbeidsledighet i 30 land.....	47
Tabell 5: Sammenhengen mellom TFR og total arbeidsledighet, vektet og uvektet resultat for 30 land	47
Tabell 6: Korrelasjon mellom TFR og mannlig arbeidsledighet i 30 land.....	49
Tabell 7: Korrelasjon mellom TFR og kvinnelig arbeidsledighet i 30 land.....	49
Tabell 8: Sammenheng mellom TFR og mannlig arbeidsledighet, vektet og uvektet resultat for 30 land	50
Tabell 9: Sammenheng mellom TFR og kvinnelig arbeidsledighet, vektet og uvektet resultat for 30 land.....	51
Tabell 10: Korrelasjon mellom TFR og arbeidsledighet blant unge 20-29 år i 31 land.....	53
Tabell 11: Sammenhengen mellom TFR og arbeidsledighet blant unge mellom 20 og 29 år - vektet og uvektet resultat for 31 land.....	54
Tabell 12: Korrelasjon mellom TFR og langtidsarbeidsledighet i 30 land	55
Tabell 13: Sammenhengen mellom TFR og langtidsledighet - vektet og uvektet resultat for 30 land..	56
Tabell 14: Korrelasjon mellom TFR og prosent av BNP brukt på familie og barn i 32 land.....	59
Tabell 15: Sammenhengen mellom TFR og prosent av BNP brukt på familie og barn - vektet og uvektet resultat for 32 land.....	60
Tabell 16: Korrelasjon mellom TFR og prosentandel barn som tilbringer 0 timer i formell barneomsorg i 31 land	63
Tabell 17: Korrelasjon mellom TFR og prosentandel barn som tilbringer 30 timer eller mer i formell barneomsorg i 31 land	63
Tabell 18: Korrelasjon mellom TFR og holdning til kvinners rolle i 25 land	69
Tabell 19: Sammenhengen mellom TFR og holdning til kvinners rolle - vektet og uvektet resultat for 25 land	70
Tabell 20: Korrelasjon mellom TFR og tilfredshet med tilbudet av barneomsorgstjenester i 25 land ..	72
Tabell 21: Sammenhengen mellom TFR og tilfredshet med barneomsorg - vektet og uvektet resultat for 25 land.....	73
Tabell 22: Korrelasjon mellom tre forklarende variabler.....	76
Tabell 23: Sammenheng mellom TFR og kvinnelig arbeidsledighet, bruk av BNP og holdning til kvinners rolle - vektet og uvektet resultat for 25 land	77

Figurer

Figur 1: Gjennomsnittlig alder for første barnefødsel (kvinner - 2012*).....	12
Figur 2: Total fertilitetsrate for 32 europeiske land (2012).....	13
Figur 3: Total fertilitetsrate og total arbeidsledighet i 30 europeiske land (adj. $r=0,21$).....	48
Figur 4: Total fertilitetsrate og total kvinnelig arbeidsledighet i 30 land (adj. $r= 0,36$).....	52
Figur 5: Total fertilitetsrate og arbeidsledighet for unge mellom 20-29år i 31 land (adj. $r=0,23$).....	54
Figur 6: Total fertilitetsrate og langtidsarbeidsledighet i 30 land (adj. $r=0,29$).....	57
Figur 7: Total fertilitetsrate og prosent av BNP brukt på familie/barn i 32 land (adj. $r=0,48$).....	61
Figur 8: Total fertilitetsrate og barn under 3 år som tilbringer 0 timer i uken i formell barneomsorg i 31 land (adj. $r=0,52$)	65
Figur 9: Total fertilitetsrate og barn mellom 3 år og skolealder som tilbringer 0 timer i uken i formell barneomsorg i 31 land (adj. $r=0,47$).....	65
Figur 10: Total fertilitetsrate og barn under 3 år som tilbringer 30 timer eller mer per uke i formell barneomsorg i 31 land (adj. $r=0,33$).....	66
Figur 11: Total fertilitetsrate og holdning til kvinners rolle i 25 land (adj. $r=0,74$) 0,5398	71
Figur 12: Total fertilitetsrate og tilfredshet med tilgjengelige barneomsorgstjenester i 25 land (adj. $r=0,24$) 0,0606	74

1 Bakgrunn

1.1 Oppgavens gang og begrepsavklaring

1.1.1 Forskningsspørsmål og oppgavens gang

I denne oppgaven vil jeg undersøke to forskningsspørsmål som i stor grad henger sammen. For det første vil jeg undersøke *hvilke faktorer som kan forklare de generelt lave fertilitetstallene i dagens Europa*. Empirisk vil jeg undersøke hvordan ulike faktorer korrelerer med fertilitet når man sammenligner europeiske land. Dermed vil jeg også gi svar på et mer spesifikt spørsmål om *hva slags årsaker som kan ligge bak det at fertilitetstallene varierer mellom europeiske land*.

For å finne svar på disse spørsmålene, vil jeg presentere eksisterende litteratur på feltet, herunder ulike forklaringer på dagens lave fertilitet. En lignende gjennomgang har nylig blitt gjort av Balbo, Billari og Mills (2013), som gjennomgår generell forskning om fertilitet i moderne samfunn.

På forklaringssiden vil jeg se på henholdsvis økonomiske, politiske og kulturelle årsaker bak fertilitetsnivåene i dagens Europa. Disse mulige årsakene diskuteres både hver for seg og som komplementerende forklaringer. Noen undersøkelser fokuserer nærmest utelukkende på én eller noen få forklarende faktorer, slik som arbeidsledighet (Kravdal, 2002), usikre arbeidsforhold (Adsera, 2011; Kreyenfeld, 2010), tilgang på subsidierte barnehager (Baizán, 2009; Rindfuss m. fl., 2007) eller hvordan kontantstøtteordningen påvirker folks valg om å få barn (Aassve og Lappegård, 2009). Andre undersøker flere mulige forklaringer parallelt (Rijken og Knijn, 2009; Rijken, 2006). Dette vil jeg også forsøke å gjøre.

Mange undersøkelser er avgrenset til ett land (Kreyenfeld, 2010; Del Boca, 2002; Kravdal, 2002), eller sammenlikner to eller tre land (Schmitt, 2012; Salles, Rossier og Brachet, 2010, Rønsen, 2004). Andre studier gjør sammenlikninger mellom mange land (Thévenon, 2011; Castles, 2003; Brewster og Rindfuss, 2000). Jeg vil føye meg til den siste tradisjonen, og forsøke å danne meg et overordnet bilde av fertiliteten i Europa - samt hva som påvirker denne. Mitt mest originale bidrag til denne litteraturen, er undersøkelser av sammenhengen mellom kulturelle faktorer og fertilitet - operasjonalisert som holdninger målt i en stor flernasjonalt surveyundersøkelse, European Social Survey (ESS).

Underkapittel 1.5 presenterer relevant teori og aktuell forskning. Kapittelet oppsummerer også noen av de demografiske endringene som har funnet sted i Europa de siste seksti årene. Kapittel 2 presenterer data, metoder og variabler. I kapittel 3 presenteres resultatet av de empiriske sammenhengene mellom fertilitet og ulike forklarende variabler ved hjelp av numeriske (tabeller) og grafiske (figurer) analyser. Dette kapittelet drøfter også i noen grad resultatene. En mer omfattende diskusjon finner sted i kapittel 4 - herunder utfordringer med de metodene som jeg anvender, og kjente problemstillinger knyttet til komparativ forskning generelt, og forskning på fertilitet spesielt.

Vedleggene gir detaljerte beskrivelsen av tall og variabler. Her fremkommer verdiene til landene på de ulike variablene. Vedlegget gir også en oversikt over landskodene som anvendes i de grafiske analysene.

1.1.2 Begrepsavklaring

Total fertilitetsrate (TFR) er et mye brukt demografisk begrep, og et av de mest vanlige målene på fruktbarhet. TFR viser til det totale antall barn som fødes av en kvinne gjennom hele hennes levetid, gitt at kvinnen passer inn i den aldersspesifikke fruktbarhetsraten for et gitt år gjennom alle hennes fruktbare år (Solerød, 2012). En kvinnes fruktbare år settes gjerne til mellom 15 og 49 år, selv om få barn i praksis fødes etter fylte 40 år. Når begrepet *fertilitet* anvendes videre, betyr dette det estimerte antallet barn per kvinne, og ikke biologisk fertilitet forstått som muligheten til å få barn.

Sammen med fertilitet er det vanlig å snakke om *reproduksjonsnivå*. Reproduksjonsnivået er det antallet barn man anser som nødvendige for å opprettholde en befolkningsstørrelse, hvis man ser bort fra inn- og utvandring. En total fertilitetsrate på omtrent 2,1 barn per kvinne er nødvendig for å opprettholde en «lukket» befolkning (Robustillo, S.A. m.fl., 2013).

Et tredje hyppig anvendt begrep, er det Kohler, Billari og Ortega (2002) først kalte «lowest-low»-fertilitet, det vil si et fertilitetsnivå på under 1,3 barn per kvinne. Jeg vil her bruke den norske betegnelsen *ekstremt lav fertilitet*.

Et annet engelskspråklig begrep er «fertility postponement», det vil si en bevisst planlegging og flytting av den første barnefødselen til senere i livet. Dette vil jeg omtale som *utsetting av barnefødsler*.

1.2 Demografiske endringer i Europa

Det har foregått store demografiske endringer i Europa de siste femti årene. Den tradisjonelle kjernefamilien, slik vi kjenner den fra etterkrigstiden, er ikke like dominerende i dag som den var for noen tiår siden. Ekteskapet har mistet mye av sin dominans, og har i noen grad blitt erstattet av andre samlivsformer, hovedsakelig samboerskapet. Skilsmisseraten har økt. I tillegg er de nye samlivsformene mindre stabile enn ekteskapet (Frejka, Sobotka, Hoem og Toulemon, 2008). Dette resulterer i flere enslige foreldre. Det er også blitt mer vanlig å ha flere samliv i løpet av livet.

Kvinner og menn venter lenger med å etablere familie, enn de gjorde på midten av 1900-tallet. Gjennomsnittsalderen for inngåelse av ekteskap har økt (Lesthaeghe, 2010). Det samme gjelder alderen ved første barnefødsel (Gustafsson, 2001). Aldri tidligere har kvinner fått barn i så høy alder som nå. Europeiske kvinner får i dag i gjennomsnitt barn når de er i slutten av tjuårene eller i begynnelsen av trettiårene (Eurostat, 2013a). De føder også færre barn totalt. I de fleste land er den totale fertilitetsraten på mindre enn to barn per kvinne (Eurostat, 2013b). Det er også generelt flere som forblir barnløse, spesielt blant menn (Letablier og Thévenon, 2009) - dette varierer mye mellom landene (Frejka m.fl., 2008).

Demografer ser gjerne fertilitetsnedgangen i Europa som en prosess som har foregått i to omganger. Den første demografiske overgangen startet i siste halvdel av 1800-tallet, og fortsatte inn på 1900-tallet i de fleste europeiske land (Jensen, 2003). Den består i at landene beveget seg fra en situasjon med høye fødselsrater og høy dødelighet, til en situasjon med lave fødselsrater og lav dødelighet. I mellomperioden var fødselsratene høyere enn dødeligheten, noe som medførte en sterk befolkningsvekst. Deretter begynte folk å begrense barnetallet. Det er vanlig å se denne overgangen som resultat av blant annet lavere barnedødelighet og innføringen av obligatorisk skolegang (Lesthaeghe, 2010; Jensen, 2003). Den tidligere høye barnedødeligheten, gjorde det nødvendig å få mange barn for å sikre sin egen reproduksjon og trygge alderdommen. Når dødeligheten blant barn ble lavere, kunne folk klare seg med færre barn. Det er følgelig mulig å forklare denne overgangen med relativt enkle teoretiske resonnerer.

Etter andre verdenskrig opplevde Europa en såkalt «babyboom», som delvis var resultat av utsatt familiedannelse. Så begynte fertiliteten igjen å synke (Lesthaeghe, 2010; Jensen, 2003). Noen hevder at dette fertilitetsfallet kom som «lyn fra klar himmel» (van de Kaa 2002:6). Tidligere hadde man kun observert vedvarende lav fertilitet i kriseår eller krigstid. Noen land

opplevde nå en sterk reduksjon i fertilitet, blant annet Italia og Spania, hvilket kom som en spesielt stor demografisk overraskelse (Chesnais, 1998).

I dag har de fleste europeiske land lavere fertilitet enn det som anses som nødvendig for reproduksjon av en befolkningsstørrelse. I 2012 opplevde åtte av EU-landene en befolkningsnedgang (Robustillo m. fl., 2013). Populasjonen samlet for hele EU økte riktignok, men innvandring er hovedårsaken til økningen (Robustillo m. fl. 2013). Billari (2008) hevder at Italia og Spania har unngått reduserte befolkningsstørrelser gjennom økt innvandring. Prediksjoner viser likevel at innvandring kun har en begrenset effekt på et lands befolkningsstørrelse- og sammensetning (Chesnais, 1998), og ikke fullt ut kan kompensere for virkelig sterk fertilitetsnedgang (Lesthaeghe, 2010).

1.3 Konsekvenser av lav fertilitet

Ifølge Coleman og Rowthorn (2011), er frykten for befolkningsnedgang «like gammel som staten selv» (Coleman og Rowthorn, 2011;217). Det var likevel lenge faren for befolkningsseksplasjon i verdens fattige land - en rask befolkningsvekst som går utover et områdes ressurser og bæreevne - som tiltrakk seg oppmerksomhet. Etter hvert ble noe av søkelyset rettet mot frykten for et barneunderskudd - færre fødte barn enn det som er nødvendig for å opprettholde befolkningsstørrelsen - i rike samfunn (Jensen, 2003; Sleebos, 2003). I dag er Europas fertilitet blitt et viktig tema for diskusjon (Frejka og Sobotka, 2008). En aldrende befolkning - flere eldre i forhold til unge i et samfunn - er kilde til stor bekymring. Dette ventes å føre til et større press på velferdsstaten, og behov for økt innvandring (Lesthaeghe, 2010). Til og med små endringer i den totale fertilitetsraten i et land, spås å ha store konsekvenser på lengre sikt (Chesnais, 1998).

Lutz, Skirbekk og Testa (2006) foreslår at Europa kan være fanget i en «lavfertilitetsfelle» (min oversetting).¹ Også i fremtiden forventes antallet døde å overgå antallet fødte barn. Dette er et resultat av en vedvarende aldringsprosess, og et avtagende antall kvinner i reproduktiv alder (Lutz m. fl., 2006). Hvis den totale fertilitetsraten i et land er 1,3 eller lavere over lengre tid, fører det til en halvering av populasjonsstørrelsen i løpet av mindre enn 45 år (Billari, 2008).

¹ De legger frem en «low fertility trap hypothesis». Denne går ut på at når fertiliteten faller under et visst nivå (under 1,5 barn per kvinne), vil det være vanskelig å heve fertiliteten til reproduksjonsnivå igjen (Lutz m. fl., 2006).

Fertilitetsnedgangen har allerede påvirket aldersstrukturen i de fleste industrialiserte samfunn (van de Kaa, 2002). Fra en pyramideformet befolkningsstruktur - med mange unge og færre eldre - har vi utviklet oss mot en alderssammensetning med relativt få unge, og et stadig økende antall eldre (Chesnais, 1998). Befolkningsstørrelsen i seg selv er ikke nødvendigvis så bekymringsverdig. I stedet er forholdet mellom avhengige (barn, pensjonister og arbeidsuføre) og arbeidspførere av stor betydning. Når befolkningsstrukturen endres, kan dette føre med seg negative konsekvenser av ulik art (Sleebos, 2003). Europeiske velferdsstater baserer velferden sin på en viss demografisk kontinuitet. Det forventes at unge og arbeidspførere betaler for eldre og avhengige. I fremtiden vil det bli flere pensjonister, mens antallet potensielle bidragsyttere til pensjonsfondene reduseres (Chesnais, 1998). Dette kalles endringer i *avhengighetsraten* (Sleebos, 2003).² Esping-Andersen (2006) spår at den eldre befolkningen i Europa vil øke med 50 % innen midten av 2000-tallet. Samtidig vil de yngre kohortene fortsette å være små. Hvis han har rett, vil avhengighetsraten nærme seg 50 i 2050, og det vil være atskillig færre personer i arbeidspfør alder enn det er i dag. I dag ligger den gjennomsnittlige avhengighetsraten i Europa til sammenlikning på 27,5 (Eurostat, 2013c). Esping-Andersen (2009) hevder videre at den fremtidige aldrende befolkningen vil kreve så store sosiale utgifter at velferdsstaten ikke lenger vil være bærekraftig.

Andre følger av befolkningsnedgang kan være endringer i familiestrukturen. I fremtiden vil det være flere mennesker med få eller ingen nære familiebånd (Sleebos, 2003). Andre stiller spørsmål om hvem som skal ta hånd om fremtidens eldre (Jensen, 2003).

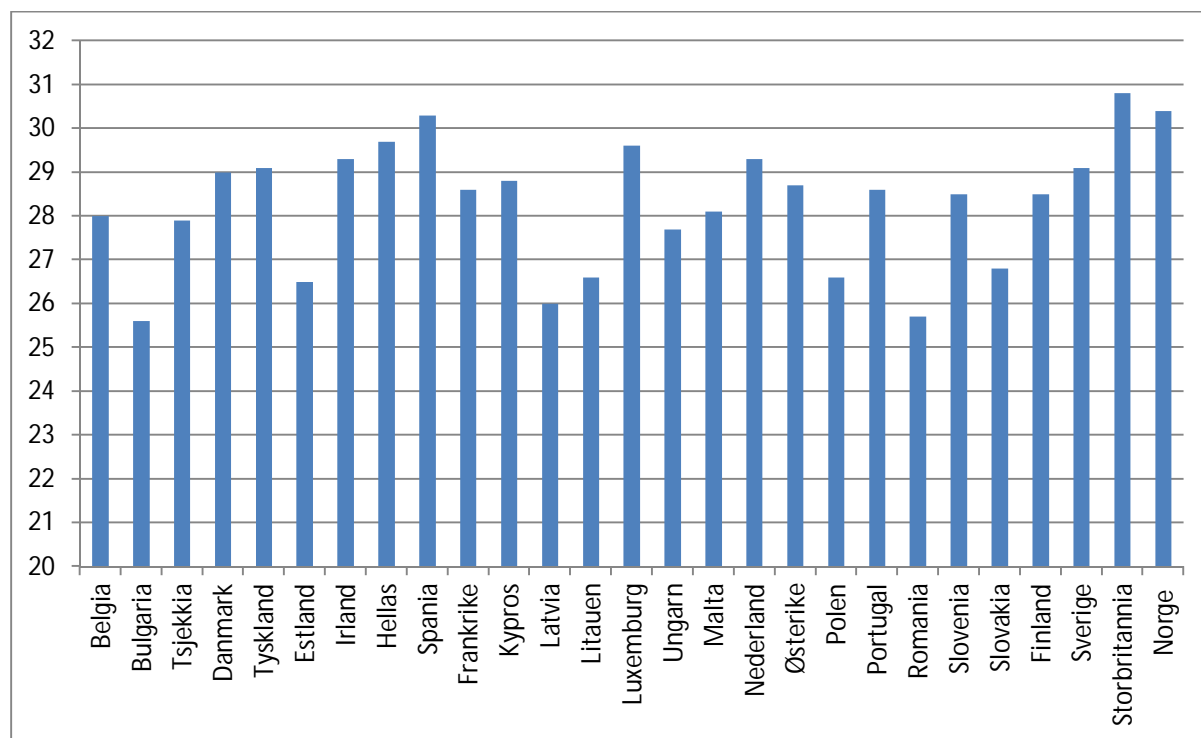
1.4 Forskjeller mellom europeiske land

Fertilitetsforskjellene mellom europeiske land, er faktisk mye mindre i dag enn de var i 1960 (Robustillo m.fl., 2013). De eksisterende forskjellene er likevel tydelige og stabile, hvilket oppmuntrer forskere til å undersøke mulige årsaker til at man får flere barn i noen land enn i andre. Det å utsette barnefødslene, er en gjennomgående trend i moderne samfunn (Robustillo m.fl., 2013; Billari, 2008; Frejka og Sobotka, 2008; Kohler m. fl., 2002; Vogel, 2002), men det er store forskjeller når det kommer til «innhenting» av barnefødslene i en høyere alder (Frejka og Sobotka, 2008; Sleebos, 2003). I noen land er kohortfertiliteten derfor relativt stabil, selv om nye generasjoner utsetter barnefødslene lenger enn sine forgjengere. I andre land er innhenting svak eller ikke-eksisterende (Lesthaeghe, 2010).

² Avhengighetsraten viser til forholdet mellom de eldre og dermed økonomisk avhengige i en populasjon (gjærne definert som 65 år og eldre), og andelen som befinner seg innenfor det man anses som arbeidspfør alder.

Selv om de fleste land opplever at folk utsetter barnefødslene, varierer alderen for første barnefødsel ganske mye mellom europeiske land (figur 1). Mens kvinner i Bulgaria i gjennomsnitt får sitt første barn når de er litt over 25 år, venter britiske og spanske kvinner i gjennomsnitt til de er over 30 år før de får sitt første barn.

Figur 1: Gjennomsnittlig alder for første barnefødsel (kvinner - 2012*)

Kilde: Figur generert av forfatter med tall fra Eurostat (2014b). Tallene fra Norge er fra Statistisk Sentralbyrå (2014). Mangelfull data for Serbia, Kroatia, Sveits og Island, gjør at landene ikke inngår i figuren.

*Tall for Belgia er fra 2010. Tall for Frankrike er fra 2006.

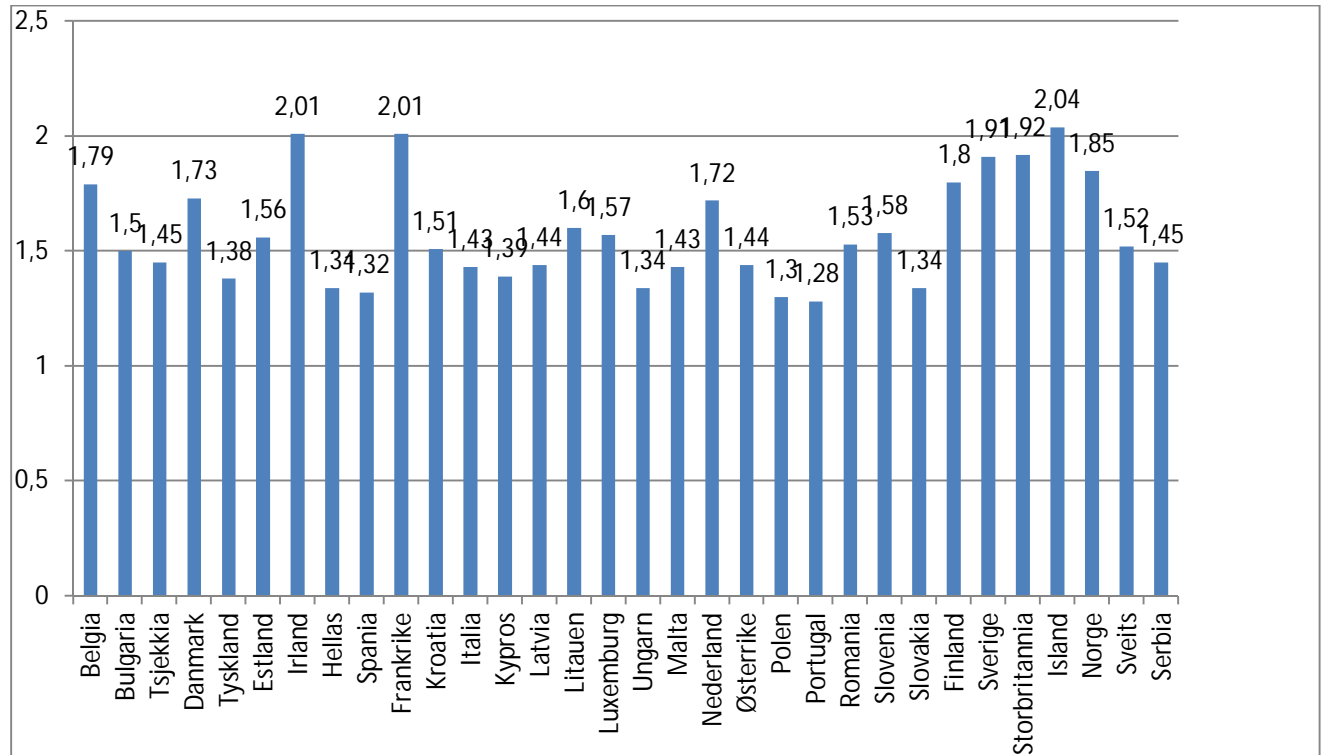
Fra 1970 til 1990-tallet ble verden «snudd på hodet». Land som tidligere hadde relativt høy fertilitet opplevde nå at denne sank betraktelig, mens det motsatte var tilfellet i land med lav fertilitet (Castles, 2003). Spania, Italia og Hellas hadde lenge høy fertilitet, men nå sank denne raskt. Det samme gjelder land som Slovakia Tsjekia og Polen. Her foregikk nedgangen brått etter murens fall i 1989 (Sleebos, 2003). De nordiske landene hadde lenge lav fertilitet i europeisk sammenheng, men har siden 1980-tallet opplevd en svak vekst (Sleebos, 2003; Vogel, 2002).

I figur 2 vises den totale fertilitetsraten i 2012 for de 32 europeiske landene som inngår i mine undersøkelser. Den totale fertilitetsraten varierer fra 1,28 i Portugal til 2,04 på Island.

Portugal, Slovakia, Polen, Ungarn, Estland, Hellas og Spania har alle en TFR nær nivået for ekstremt lav fertilitet - omtrent 1,3 barn per kvinne. Island, Frankrike og Irland, på den annen

side, nærmer seg en fertilitet nær nivået ansett som nødvendig for reproduksjon av en befolkningsstørrelse. Sammen med de nordiske landene representerer de det Sobotka (2004) kaller et «belte av høy fertilitet» i Europa (min oversettelse).

Figur 2: Total fertilitetsrate for 32 europeiske land (2012)

Kilde: Figur generert av forfatter med tall fra Eurostat (2013b).

1.5 Mulige forklaringer

Mange engasjerer seg i årsakene til dagens lave fertilitet i europeiske land, herunder økonomer, sosiologer, demografer og politikere. Det var tidligere vanlig å gi kvinnelig yrkesdeltakelse «skylden» for lav fertilitet, fordi arbeidsdeltakelse og familieliv antas å komme i konflikt med hverandre. Denne antakelsen ble ytterligere styrket ved at man observerte en nedgang i fødselstall samtidig med kvinners inntog i arbeidslivet. Ifølge økonomisk teori på fertilitet ventes økende kvinnelig yrkesdeltakelse og høyere utdanning blant kvinner å føre til større mulighetskostnader knyttet til det å bli mor, og redusere fordelene kvinner drar av ekteskapet og familielivet (Becker, 1991). Hvis man anser det å få barn som en rasjonell beslutning, vil lavere fertilitet være det naturlige resultatet av en slik utvikling.

Sammenhengen mellom kvinnelig yrkesdeltakelse og fertilitet, er imidlertid ikke like klar i dag som den var tidligere. Tidligere fant man høyest fertilitet i de landene som hadde lav

kvinnelig yrkesdeltakelse (Vogel, 2002), men i dag er det motsatte tilfellet (Castles, 2003; Brewster og Rindfuss, 2000).³ Det samme gjelder sammenhengen mellom utdanningsnivå og fertilitet (Kravdal og Rindfuss, 2008; Vogel, 2002) - i alle fall i land som Norge. Høyt utdannede kvinner fikk tidligere merkbart færre barn enn kvinner med lavere utdanning. I dag venter kvinner med høyere utdanning riktignok lenger med å få sitt første barn, men de tar i stor grad igjen de «tapte» barnefødsle senere i livet (Kravdal og Rindfuss, 2008; Lappegård, 1999).

Tidligere var ønsket om økonomisk sikkerhet i alderdommen en viktig grunn til å få barn. Moderne pensjonssystemer svekker i dag den økonomiske fordelene knyttet til mange barn (D'Addio og D'Ercole, 2005; Chesnais, 1998). Fremveksten av det moderne skoleverket, sammen med industrialiseringen, reduserte de økonomiske fordelene og økte kostnadene ved det å ha barn (Jensen, 2003). Jensen (2003) skiller i denne sammenhengen mellom det hun kaller «nyttebarn» - barn som foreldre drar direkte nytte av og dermed ønsker så mange som mulig av - og «byttebarn» - barn som i rike, moderne samfunn «byttes» mellom foreldrene.

For å finne tilfredsstillende forklaringer på de europeiske fertilitetsnivåene, må man sannsynligvis søke dypere enn bare å lete etter en rasjonell grunn til at kvinner velger å få færre barn i dag enn tidligere. Ellingsæter, Jensen og Lie (2013) kom eksempelvis nylig ut med en bok hvor de snur på den vante problemstillingen om hva som fører til at folk får færre barn, og i stedet undersøker hvorfor folk *får* barn. Ved bruk av empiriske undersøkelser, hovedsakelig kvalitative intervjuer, fra seks land, undersøkes den sosiale meningen folk legger i det å få barn.

Det eksisterer mange forklaringer på hva som påvirker fertiliteten i et land (Balbo m. fl., 2013), og disse kan deles inn på forskjellige måter. En måte er å gruppere forklaringene inn i faktorer, for eksempel økonomiske faktorer, politiske faktorer og kulturelle faktorer, slik jeg gjør i den videre oppgaven. Mange empiriske undersøkelser tester bare én av disse forklaringsmodellene, mens andre inkluderer alle tre (Rijken og Knijn, 2009; Rijken, 2006; Castles, 2003). Rijken og Knijn (2009) bruker de tre forklaringsmodellene for å forstå Nederlands høye fertilitet i et komparativt europeisk perspektiv. Castles (2003) studerer

³ På individnivå er det fremdeles en negativ sammenheng mellom kvinnelig arbeidsdeltakelse og fertilitet. I gjennomsnitt har kvinner som arbeider færre barn enn kvinner som ikke arbeider (Brewster og Rindfuss, 2000). Det er heller ikke alle som mener at sammenhengen mellom kvinnelig yrkesdeltakelse og fertilitet har forandret seg fra negativ til positiv - se for eksempel Kögel (2004).

sammenhengen mellom fertilitet, kultur, økonomiske strukturer og sosialpolitikk i 21 OECD-land.

De tre hovedmodellene av forklaringer kan vanskelig holdes fullstendig adskilt, fordi kultur, politikk og økonomi påvirker hverandre gjensidig (Inglehart, 1997), og er avhengige av hverandre. Selv når jeg forsøker å presentere de ulike forklaringsmodellene hver for seg, vil de derfor likevel overlape hverandre i noen grad.

Jeg interesserer meg hovedsakelig for hva som ligger bak ulike fertilitetsnivåer, men fordi tidspunktet for første barnefødsel antas å henge sammen med det totale fertilitetsnivået (Mills m. fl., 2011; Gustafsson, 2001), diskuteres utsettingen av barnefødsler og total fertilitet i noen grad parallelt. Kvinners fertilitet innskrenkes for det første av biologiske begrensninger, som gjør det vanskeligere å bli gravid ved høyere alder. Folk som venter lenger med å få barn får i tillegg kanskje andre interesser som konkurrerer med foreldrerollen (Kohler m. fl., 2002). Slike interesser kan gjøre det attraktivt i det minste å begrense barnetallet.

En omfattende komparativ studie av trenden av senere barnefødsler utføres av Bosfeld (1996). Her undersøker hun hvordan alderen for barnefødsler har endret seg gjennom det nittende århundret, og hvordan utviklingen har variert mellom europeiske land, sett i sammenheng med landsspesifikke sosiale endringer.

I det følgende vil jeg presentere teoretiske argumenter og tidligere empirisk forskning på fertilitet i Europa, og hva som kan forklare variasjoner mellom land.

1.5.1 Økonomiske forklaringer

Forholdet mellom økonomi og fertilitet, har lenge vært et tema innenfor demografisk forskning. Kreyenfeld, Andersson og Pailhé (2012) refererer til Malthus, som allerede i 1798 hevdet at tilgangen på mat og befolkningsvekst hang nøye sammen. Malthus mente at sult, fattigdom og død var viktig for å balansere befolkningsveksten med tilgangen på mat. Han mente også at økonomiske vanskeligheter kunne få mennesker til å utsette ekteskap og barnefødsler. På 1700- og 1800-tallet var det ikke uvanlig at ufaglærte menn uten tilgang på jord ble ansett som ute av stand til å forsørge en familie, og derfor gikk gjennom livet uten å gifte seg (Kreyenfeld m.fl. 2012). På en tid da barn i all hovedsak var forbeholdt ekteskapet, førte færre inngåtte ekteskap til lavere fertilitet. Fordi økonomisk sikkerhet var en forutsetning for ekteskap og barnefødsler, ble barn normalt brakt til verden av mennesker med nok midler til å gifte seg og forsørge dem.

Med bakgrunn i slike teorier forventes en velstandsøkning i et land å medføre et høyere antall barnefødsler. Denne hypotesen ble utfordret under den demografiske overgangen i Europa, da økonomisk vekst og industrialisering ble etterfulgt av lavere fertilitet (Kreyenfeld m.fl., 2012). Velstand og høy inntekt ble etter hvert assosiert med *lav* fertilitet. For å løse dette paradokset, har nyere økonomisk teori trukket frem forskjellen mellom *kvalitet* og *kvantitet* når det gjelder barn (Becker, 1991). En velstandsøkning trenger ikke føre til et ønske om en større barneflokk (kvantitet), men heller et ønske om å investere mer i det enkelte barnet (kvalitet). Ønsket om større kvalitet øker kostnadene ved det å ha barn. Økonomisk velstand kan derfor gå hånd i hånd med lavere fertilitet. En god og sikker økonomisk situasjon blir fremdeles ansett som et nødvendig grunnlag for familiedannelse. Men det resulterer ikke uten videre i at folk velger å få mange barn.

Sammenhengene mellom økonomi og fertilitet er altså ikke helt de samme i dag, som før den demografiske overgangen. Men dette betyr ikke at økonomiske forhold ikke lenger er viktige for individenes valg. På 1980-tallet observerte man en sammenheng mellom uønskede økonomiske forhold og lav fertilitet. Dette resulterte i større oppmerksomhet om økonomisk usikkerhet som årsak til lav fertilitet (Kreyenfeld m. fl., 2012). Øst-Europa erfarte en spesielt sterk reduksjon i fertilitet på 1990-tallet under avviklingen av kommunismen. Mishtal (2009) forklarer denne utviklingen ved å peke på den økte usikkerheten i arbeidsmarkedet som fulgte med overgangen fra planøkonomi til markedsøkonomi. I Sør-Europa opplevde man også en drastisk fertilitetsnedgang på 1990-tallet, hvilket delvis kan forklares ved høy arbeidsledighet blant unge, samt vanskeligheter med å etablere seg på arbeidsmarkedet. Surveydata viser at økonomiske bekymringer og begrensninger oppgis blant de viktigste årsakene til at spanske kvinner får færre barn enn de egentlig ønsker seg (Adsera, 2006).

Økonomisk teori impliserer at land hvor individene opplever økonomisk usikkerhet får lavere fertilitet enn land der økonomien er bedre. Foreldre har behov for økonomisk sikkerhet før de vurderer å få barn, og dette er en viktig årsak til både utsettelse av barnefødsler og nedgangen i fertilitet (D'Addio og D'Ercole, 2005). Sobotka, Skirbekk og Philipov (2011) gjennomgår forskning på hvordan økonomiske nedgangstider påvirker blant annet fertilitet; forskning som undersøker sammenhengen mellom fertilitetstrender og blant annet økende arbeidsledighet, fallende forbrukertillit og nedgang i BNP. De viser til endringer i BNP og endringer i fertilitet for 26 land mellom 1980 og 2008, og kommer frem til at en nedgang i BNP ofte korrelerer med en etterfølgende nedgang i fertilitetsraten.

Den viktigste grunnen til at økonomiske nedgangstider virker negativt på fertilitet, er fordi dette fører til en økning i arbeidsledighet og i usikre, midlertidige og ustabile arbeidsforhold. Pailhé og Solaz (2012) har undersøkt virkningen midlertidige og usikre arbeidskontrakter har på fertilitet i Frankrike. Dette temaet er imidlertid mindre utforsket enn virkninger av arbeidsledighet, og vil ikke bli videre utdypet.

Aggregert og personlig arbeidsledighet

Både individuell arbeidsledighet og arbeidsledighet på aggregert nivå, kan resultere i at folk begrenser sin fertilitet (Kravdal, 2002). I sammenligninger mellom land, kommer man fram til at arbeidsledighet har korrelert negativt med fertilitet i Europa siden midten av 1990-tallet (D'Addio og D'Ercole, 2005). Arbeidsledighet kan derfor kanskje forklare noen av forskjellene mellom europeiske land hva fertilitet angår.

Arbeidsløshet resulterer for det første i ganske umiddelbart dårligere økonomiske forhold for de som rammes direkte av den, og kan derfor føre til at de utsetter planlagt familiedannelse eller -forøkelse. I tillegg kan et høyt arbeidsledighetsnivå føre til at også de som ikke er direkte rammet føler seg usikre i egen arbeidssituasjon, og ikke tar sjansen på det avbruddet fra arbeidslivet som inntredenen til foreldreskapet krever. Høy arbeidsledighet skaper forventninger om en dårlig økonomisk fremtid (Kravdal, 2002). I dårlige tider utsetter *alle* kvinner sin fertilitet, ikke bare de som lider av arbeidsledighet (Pailhé og Solaz, 2012).

Vedvarende, langvarig arbeidsledighet antas å ha spesielt sterk negativ virkning på barnefødsler (Adsera, 2011; 2004; Kravdal, 2002), i alle fall på individnivå. De som har gått arbeidsledige lenge, vil normalt også ha dårligst økonomi (Kravdal, 2002). De vil derfor kanskje utsette eller begrense planlagte barnefødsler.

Noen undersøker sammenhengen mellom arbeidsledighet og fertilitet på mikronivå, for å finne ut av hvordan menns og kvinners arbeidsledighet påvirker deres fertilitet (Schmitt, 2008). Andre undersøker hvordan overordnede økonomiske forhold virker på fertilitetsoppførsel (Adsera, 2011). Kravdal (2002) vurderer hva slags virkning både individuell og samlet arbeidsledighet har på fertilitet i Norge. Han finner at det er den aggregerte arbeidsledigheten som har størst betydning. Man får færre barn i norske kommuner med høy mannlig og kvinnelig arbeidsledighet, sammenliknet med kommuner med lavere arbeidsledighet. Til sammenlikning finner han at individuell arbeidsledighet har minimal betydning.

I land med varig høy arbeidsledighet har både første og andre fødsel funnet sted senere i livet siden midten av 1980-tallet (Adsera, 2011). Ved bruk av data fra *European Community Household Panel Survey (ECHP)* undersøkte Adsera (2011) hvordan ulike strukturelle kjennetegn innenfor arbeidslivet, herunder grad av arbeidsledighet, virket inn på fertilitetsvalg i tretten europeiske land. I en annen undersøkelse av 23 OECD-land, fant Adsera (2004) at høy arbeidsløshet og ustabile (usikre og ofte tidsbegrensede) arbeidskontrakter virket negativt på fertilitet, spesielt for unge kvinner i Sør-Europa.

Esping-Andersen (2009) mener at barnefødsler for de fleste kvinner avhenger av at de har en sikker og stabil jobb. Arbeidsløshet og manglende trygghet i arbeidslivet, er en stor hindring for det å bli mor. Ved bruk av data fra *European Community Household Panel*, finner han at det er dobbelt så stor sannsynlighet for at kvinner med stabile arbeidskontrakter får barn, sammenliknet med kvinner med midlertidige kontrakter (Esping-Andersen, 2009:89).

Schmitt (2008) brukte mikrodata fra *the European Community Household Panel* og undersøkte overgangen til foreldreskapet (første barnefødsel) i Frankrike, Finland, Tyskland og Storbritannia fra 1994-2001. Han fant at arbeidsledighet på individnivå har positiv innvirkning på *kvinnens* sannsynlighet til å bli mødre, i alle de undersøkte landene med unntak av Frankrike.

Det er ulike oppfatninger om det er den mannlige eller kvinnelige arbeidsledigheten som betyr mest for et lands totale fertilitetsrate. Tradisjonelt sett antas mannlig arbeidsledighet å være mest betydningsfull, fordi mannen evne som hovedforsørger («breadwinner») i familien reduseres. På den andre siden påstås det å ha foregått en normativ endring siden etterkrigstidens generasjoner. Mens ektemannens evne som forsørger tidligere ble ansett som det viktigste grunnlaget for familiedannelse, ser ikke dagens unge kvinner for seg et familieliv hvor de er økonomisk avhengige av en mann. Kvinnens fruktbarhetsvalg vil da i mindre grad avhenge av partnerens potensial som forsørger, og mer av deres egne karriereutsikter (Esping-Andersen, 2006; 2009). Det er også usikkert om unge menn i dag ønsker å stå som eneansvarlige for økonomisk forsørgelse i en familie. McDonald (2000) hevder at mange ser fordelene av å være to forsørgere, da dette gir mulighet for høyere levestandard.

Ved bruk av data fra *Familles et Employeurs survey* undersøkte Pailhé og Solaz (2012) hvordan arbeidsledighet og perioder med usikkerhet i arbeidslivet påvirker fertilitet i Frankrike. De kom frem til at usikkerhet i arbeidslivet påvirker tidspunktet for barn heller enn antallet, og at virkingen er ulik for menn og kvinner. På individuelt nivå resulterte det å være

arbeidsledighet eller midlertidig ansatt året før i utsetting av det første barnet for menn, men hadde ingen tilsvarende virkning for kvinner. Pailhé og Solaz (2012) fant imidlertid at den samlede arbeidsledigheten (for menn og kvinner) var negativt knyttet til overgangen til foreldreskapet for både menn og kvinner. På makronivå var virkningene større for kvinner.

Økonomiske forskjeller mellom generasjonene

Noen hevder at økonomiske vanskeligheter blant unge reduserer sannsynligheten for at de får barn, eller flere barn. Økonomiske forskjeller mellom generasjonene har økt de siste tiårene (Lutz m. fl., 2006; Mills og Blossfeld, 2005; Chesnais, 1998). Dette er en mulig konsekvens av endrede aldersstrukturer, som gjør at majoriteten i en befolkning er rundt 50 år eller eldre (Chesnais, 1998). Arbeidsledigheten blant unge har steget raskere enn arbeidsledighet generelt (Eurostat, 2014a). Unge har svakere bånd til arbeidsorganisasjoner, og svakere tilknytning til arbeidsmiljøer enn eldre arbeidstakere. De er spesielt utsatt for økonomisk usikkerhet, fordi de i større grad har midlertidige, tidsbegrensede arbeidskontrakter. Unge er også overrepresentert i yrker med lavere lønn og status (Mills, Blossfeld og Klijsing, 2005).

Boligprisene har steget mer enn hva disponibel inntekt har. Dette bidrar til å gjøre det langt vanskeligere for unge enn tidligere - over nesten hele Europa - å etablere separate hushold (Frejka m.fl., 2008). Billari (2008) mener at usikkerhet i ungdomsårene er en viktig grunn til at man utsetter barnefødslene. Det er de unges egen situasjon, som i størst grad påvirker deres valg når det gjelder familie og barnefødsler. Hvor lett eller vanskelig det er for unge å etablere seg på arbeidsmarkedet, varierer mellom land (Mills og Blossfeld, 2005). I de landene som har lavest fertilitet, er de økonomiske utsiktene for de unge aller verst. Dette gjelder spesielt Italia og Spania (Billari, 2008).

Arbeidsledighet kan føre til at unge mennesker forblir lenger på skolebenken, og venter lenger med å forlate foreldrehjemmet, enn de ville gjort dersom de hadde hatt arbeid og egen inntekt. Lengre utdanning påvirker tidspunktet for unges overgang til første samliv og foreldreskap, siden det medfører at unge forblir økonomisk avhengige over en lengre periode (Mills og Blossfeld, 2005). Dette kan resultere i utsatt familiedannelse, og kan være en grunn til at det i dag er lav fertilitet i land med høy arbeidsledighet (D'Addio og D'Ercole, 2005). Sleebos (2003) fant blant annet positive korrelasjoner mellom total fertilitetsrate og unge mennesker mellom 25 og 29 år som var i arbeid. Resultatet gjelder en rekke OECD-land i 1999. Negative korrelasjoner mellom TFR og prosentandel unge som fremdeles bodde i foreldrehjemmet, ble

også funnet (Sleebos, 2003). Slike resultater bygger ytterligere opp under teorien om at unges vanskeligheter med å etablere selvstendige hushold, virker negativ på fertilitet.

Arbeidsledighetens betydning for ulike sosiale grupper

Målt på landsnivå korrelerer arbeidsledighet som nevnt med lav fertilitet, men arbeidsledighet kan tenkes å føre med seg også motsatte resultater. Mills m. fl. (2005) skiller mellom familie- og karriereorienterte kvinner, og hevder at disse to typene kvinner vil reagere på forskjellige måter på arbeidsledighet.

For noen kvinner kan arbeidsledighet føre til økt fertilitet (Kravdal, 2002). For noen par kan det fremstå som attraktivt å få barn mens en av partene er arbeidsledig. På den måten kan de synkronisere perioden hvor barnet har stort omsorgsbehov med en periode hvor den ene forelderen uansett er utenfor arbeidslivet. Dette synes i hovedsak å være en tilpasning blant kvinner som anser arbeid som lite realistisk, eller som kun regner med en dårlig betalt jobb i fremtiden (Schmitt, 2008; Kravdal, 2002).

Sobotka m. fl. (2011) teoretiserer at hvis den økonomiske støtten fra velferdssystemet til mødre er tilstrekkelig generøs, kan dette fungere som inntektssikring, og være en økonomisk strategi for fattigere kvinner. Under slike forhold er det sannsynlig at kvinner med lavere utdanning vil øke sin fertilitet under økonomiske kriser, siden barn sikrer disse kvinnene en inntektskilde. Rollen som mødre gir dem også en meningsfull tilhørighet til samfunnet, selv om de står utenfor arbeidslivet (Mills m. fl., 2005). Kreyenfeld (2010) studerte kvinner i Tyskland og fant at økonomisk usikkerhet - i form av arbeidsløshet og subjektive forventninger om økonomien - oppmuntret kvinner med høyere utdanning til å utsette barnefødsle, mens kvinner med lavere utdanning reagerte med å bli mødre. Schmitt (2012) kom frem til lignende resultater; kvinner med middels eller lav utdanning er mer villige til å starte en familie under en periode med arbeidsløshet enn kvinner med høyere utdanning. Det å få et barn kan anses som for dyrt for høyt utdannede kvinner i en god arbeidssituasjon. I frykt for å miste jobben eller risikere fremtidige forfremmelser, kan de velge å styrke sin posisjon i arbeidsmarkedet, og heller utsette barnefødsle (Adsera, 2011; Sobotka m.fl., 2011; Mills m.fl., 2005).

1.5.2 Politiske forklaringer

Bakgrunnen for ideen om politikkenes påvirkningskraft på fertilitet, er å finne i en rasjonell vurdering av at kostnadene ved barn har blitt større, mens fordelene har blitt færre. Hvis man, som Jensen (2003), ser for seg at lav fertilitet er et resultat av at det er for kostbart å få barn,

vil en reduisering av kostnadene føre til høyere fertilitet. Denne varianten av teorien om rasjonelle valg forutsetter at det å få barn er en økonomisk rasjonell beslutning. En reduisering i barns kostnader eller en økning i individenes inntekt, vil da føre til et ønske om flere barn (Becker, 1991).

Kostnadene ved barn antas altså å ha økt de siste årene (Esping-Andersen, 2009). Politikk kan bidra til å redusere slike kostnader, og kan gjøre det enklere å kombinere omsorg for barn med andre aspekter i livet. Esping-Andersen hører blant de fremste forkjemperne for å fordele kostandene ved barn jevnere over samfunnet.

Det skilles gjerne mellom direkte kostnader ved barn, og *mulighetskostnadene*. De siste rammer hovedsakelig fremdeles kvinner (Thévenon, 2009), og defineres som den potensielle livslange inntekten en kvinne kunne hatt, dersom hun ikke hadde blitt mor (Esping-Andersen, 2009). Direkte kostnader reduseres gjennom kontantytelser til foreldre, skattefordeler eller skatteutbetalinger, samt billig eller gratis skolegang og barnehage. Mulighetskostandene begrenses gjennom gode velferdsordninger og ytelser som gir full inntektskompensasjon under graviditet, fødsel og barnets første levetid, og ved å stadfeste kvinners rett til å vende tilbake på jobb. Tapet blir større jo lenger kvinnen velger å være utenfor arbeidslivet. Det mulighetstapet som Esping-Andersen (2009) mener er mest alvorlig, er langtidseffekten på kvinnens lønn. Kvinnen går glipp av verdifull erfaring og kunnskap i den perioden hun står utenfor arbeidslivet for å ta hånd om barnet sitt. I Bourdieus terminologi (Bourdieu, 1986), kan man si at kvinnen går glipp av potensiell ervervelse av menneskelig kapital.

Hvor mye ansvar det offentlige tar for familielivet, varierer mellom europeiske land (Sleeboos, 2003). Familien anses fremdeles som et privat anliggende i noen land, og den offentlige innblandingens begrensning. I andre land ser man på etablerte ordninger, ytelser og rettigheter knyttet til familielivet som en selvfølgelighet. Dette kalles av noen forskjeller mellom *familiserende* og *defamiliserende* velferdsstater (Esping-Andersen, 2002). En familiserende stat bygger på antakelsen om at omsorg - for både barn, eldre og pleietrengende - utføres i hjemmet. I en defamiliserende stat tar det offentlige større ansvar. Italia og Spania regnes som land med familiserende velferdspolitik, mens de skandinaviske landene, samt Belgia og Frankrike, er defamiliserende velferdsstater. Slike forskjeller antas å være viktige for et lands fertilitet. Fertilitet er ifølge Chesnais (1998) *elastisk*, og kan påvirkes av sosialpolitikk. Esping-Andersen (2006) anser defamilisering av foreldreansvaret som en nødvendighet, hvis det skal bli mulig å kombinere det å være mor med deltakelse i yrkeslivet.

Politikk former konteksten hvor valg relatert til det å få barn finner sted (D'Addio og D'Ercole, 2005; Sleebos, 2003). I flere land er det et gap mellom ansett ideelt antall barn, og faktisk fertilitet (Testa, 2012; Letablier og Thévenon, 2009; Lutz m. fl., 2006)⁴. Dette blir av noen brukt som bevis på at familiepolitikken må redusere vanskelighetene som gjør at folk ikke får så mange barn som de ønsker seg (Esping-Andersen, 2009; Sleebos, 2003; Chesnais, 1998). Ifølge Chesnais (1998:96) er det et *latent behov for støtte til familien* (min oversetting). Det er en utbredt antakelse at hvis folk realiserer sin ønskede familiestørrelse, vil den totale fertilitetsraten øke til nær reproduksjonsnivået (Goldstein, Lutz og Testa, 2003). Stadig flere land finner det da også legitimt å utvikle familiepolitikk for å støtte familier og fremme fertilitet (Sleebos, 2003).

Letablier, Luci, Math og Thevenon (2009:9) hevder at det hovedsakelig er seks overordnede mål bak familiepolitikk.

- 1) Kompensasjon for kostnader knyttet til barn, hvor målet er å redusere forskjellen i levestandard mellom husstander med og uten barn.
- 2) Redusere fattigdom i barnefamilier.
- 3) Øke velstand for barn, samt støtte deres kognitive og sosiale utvikling.
- 4) Støtte økt fertilitet, ved å hjelpe unge voksne med å realisere det antallet barn de ønsker seg.
- 5) Øke kvinnelig deltakelse i arbeidslivet og gjøre det mulig å kombinere arbeid og familieliv.
- 6) Oppmuntre til likestilling mellom kjønnene, spesielt når det gjelder omsorg for barn og utfall på arbeidsmarkedet.

Vektleggingen av disse målene varierer mellom land. Kun ett av de seks målene dreier seg direkte om å fremme fertilitet, men familiepolitikk kan også påvirke fertiliteten indirekte. Offentlig støtte til barnefamilier for å redusere barnefattigdom, kan indirekte påvirke avgjørelser knyttet til det å få barn (D'Addio og D'Ercole, 2005). Politikk som stimulerer likestilling mellom kjønnene, kan gjøre det lettere å kombinere arbeid og familie (Billari, 2008). De nordiske landene har eksempelvis aldri hatt tydelig pronatalistisk politikk, men har lenge hatt som mål å øke likestillingen mellom kjønnene, både på arbeidsmarkedet og i familien (Rønsen og Skrede, 2010; Kravdal, 1996). Likestilling trekkes gjerne frem som en

⁴ Det er flere utfordringer knyttet til målinger av «ideelt antall barn». Både ideell og reell familiestørrelse varierer med kjønn, alder og land. I tillegg vil antakelig *personlig* ønsket barneantall, og det antallet barn som anses som *best generelt for samfunnet* avvike noe fra hverandre (Testa, 2012).

forklaring på forskjellige fertilitetsnivåer (Billari, 2008; McDonald, 2000), hvilket vil bli ytterligere utdypet og diskutert senere i dette kapittelet.

Det er særlig tre måter å undersøke politikkenes virkning på fertilitet på. Man kan anvende data på makronivå og undersøke variasjoner over tid innenfor et land (Aassve og Lappegård, 2009; Andersson, 1999). Man kan gjøre undersøkelser på mikronivå - og studere individer eller par - og anvende politikk som en av de forklarende variablene (Baizán, 2009; Rindfuss, Guilkey, Morgan, Kravdal og Guzzo, 2007). Eller man kan gjøre sammenlikninger mellom land (d'Addio, og d'Ercole, 2005; Adsera, 2004; Castles, 2003; Chesnais, 1998). Litteraturen på politikkenes virkning på fertilitet er allsidig og omfattende, og det er lett å gå seg vill i utallige undersøkelser og teorier. Letablier m.fl. (2009), Gauthier (2007) og Sleenbos (2003) har gode gjennomganger av den eksisterende litteraturen på dette temaet. Rønsen og Skrede (2010) viser til en del forskning på politikkenes virkning på fertilitet i Norden. De fleste studier konkluderer med at familiepolitikk har en positiv, men begrenset innflytelse på fertilitet (Gauthier, 2007; Hoem, 2008).

Ulike politiske ordninger og tiltak, og sammenhenger med fertilitet

Forskere vektlegger ulike politiske tiltak når politikkenes påvirkning på fertilitet undersøkes. Esping-Andersen (2009) mener at fertilitetsnedgangen og økningen av barnløshet i store deler av Europa, henger sammen med fraværet av barneomsorgstjenester. Han er ikke den eneste som trekker frem offentlig barneomsorg som viktig for fertilitet (Baizán, 2009; Castles, 2003; Del Boca, 2002; Pacalova m. fl., 2003; Rindfuss m.fl., 2007). D'Addio og D'Ercole (2005) hevder at det er kombinasjonen av kostnadene ved barn og tilgangen til barneomsorg i et land, som er av betydning for landets fertilitet. Del Boca (2002) undersøker hvordan flere institusjonelle kjennetegn i Italia påvirker fertiliteten i dette landet. Han bruker paneldata fra to surveyundersøkelser, og kommer frem til at tilgang til barneomsorgsinstitusjoner (sammen med muligheter for deltidsarbeid) øker sannsynligheten for å få barn blant italienske kvinner.

For å kunne benytte seg av barneomsorgstjenester, må folk ha midler til å kjøpe slike tjenester, eller så må staten tilby tjenestene billig eller gratis. Flexibiliteten i slike ordninger er også av betydning. Del Boca (2002) poengterer at barneomsorgstjenester i Italia ofte er billige, men har strenge begrensninger på antall barn og antall timer per barn. Dette gjør tjenestene inkompatible med fulltidsarbeid. Baizán (2009) viser til åpningstidene til barneomsorgstjenester i Spania, og mener at disse er for begrensede til å passe med en heltidsjobb. Omsorgssentre som stenger tidlig og er stengt i helgene, er også et problem for

foreldre i Slovenia. Utfordringene er spesielt store for foreldre som arbeider i servicesektoren, eller et stykke fra barneomsorgssenteret (Stropnik og Šircelj, 2008).

Forlengelse av foreldrepermisjoner og økende tilgang til barneomsorg i Norge og Finland, gir også positive resultater for fertiliteten (Rindfuss m.fl., 2007; Rønsen, 2004). Tilgjengelige barneomsorgsinstitusjoner av høy kvalitet er ifølge Kravdal og Rindfuss (2008), en viktig årsak til at kvinner med høyere utdanning i Norge ikke får færre barn enn andre kvinner. Den svenske «Snabbhetspremien» - et system som siden 1980 har oppmuntret svenske kvinner til å få barn med kortere mellomrom - er også et populært eksempel på hvordan velferds- og familiepolitikk kan påvirke fruktbarhet og familieliv (Andersson, 1999).⁵

Rettigheter innenfor arbeidslivet er viktige faktorer når fertilitet skal forstås. Dette inkluderer foreldres rett til permisjoner, både barselpermisjon og foreldrepermisjon, deres rett til å returnere til arbeidet etter en slik permisjon, samt retten til å være hjemme med sykt barn. Lønnskompensasjonen, samt lengden på permisjonen, vil også bety mye. Dette varierer mellom land. Det samme gjelder hvem av foreldrene rettighetene tilfaller. Noen land har en relativt lang foreldrepermisjon, men ingen konkret *fedre*permisjon, slik at det i praksis er kvinner som tar denne (Bradshaw og Finch, 2002).

Politikk som gjør det mulig for kvinner å kombinere arbeid og familie, slik som statlig støttet foreldrepermisjon eller subsidiert barneomsorg, forventes å gi bedre resultater enn ren finansiell støtte (Gauthier, 2007). Esping-Andersen (2009) hevder at land som mislykkes i å legge til rette for en slik kombinasjon for kvinner, vil ende opp som enten et «barnløst» samfunn eller et samfunn med lav kvinnelig arbeidsdeltakelse.

Sammenlikninger mellom land

Familiepolitikk varierer sterkt mellom land Thévenon (2011). Noen forskere har gjort omfattende sammenlikninger av familiepolitikk mellom land. Thévenon (2011) undersøkte forskjeller i offentlig støtte til barnefamilier i 28 OECD-land. Han brukte data fra *OECD Family database*, og inkluderte et bredt utvalg av indikatorer, slik som pengeutbetalinger, permisjonsordninger og andre tjenester. Bradshaw og Finch (2002) gjorde en liknende omfattende sammenlikning av familiepolitiske ordninger - «familiepakker» - i 22 land, basert på informasjon fra nasjonale informanter. Forfatterne deler landene i sin undersøkelse inn i

⁵ Systemet som ble innført i Sverige i 1980, fungerer slik at kvinner har rett til fødselspenger uten å tjene opp nye rettigheter, så lenge det er kort avstand mellom fødslene.

fire kategorier, etter landenes generøsitet i familiepakken.⁶ De landene som har generøse familiepakker har generelt relativt høy fertilitet, mens de landene med mindre generøse ordninger har den laveste fertiliteten (Bradshaw og Finch, 2002).⁷

Utfordringer ved å måle politikkenes virkning på fertilitet

Undersøkelser av familiepolitikkenes virkning på fertilitet byr på en del særskilte utfordringer. Slik forskning har både teoretiske begrensninger - herunder hva forstår vi med ordet «familiepolitikk» - og empiriske begrensninger - få longitudinelle komparative undersøkelser som gjør det mulig å trekke sikre konklusjoner (D'Addio og D'Ercole, 2005).

Familiepolitikk varierer mellom land langs flere dimensjoner. Rettigheter og ytelser tilfaller ulike grupper mennesker, og varierer på forskjellig vis etter familietype, inntektsnivå, antall barn og barnas alder. Ytelser for barn er universelle i de fleste land, men ytelsene avhenger av et husholds inntekter i Tsjekkia, Spania, Italia, Kypros, Malta, Portugal og Slovenia. I Frankrike utbetales ikke den grunnleggende, universelle ytelsen for barn til familier som bare har ett barn. Alderen for retten til å motta ytelser for barn, varierer også sterkt. Mens den øvre aldersgrensen er 16 år i Sverige, er den på hele 27 år i Tyskland og Luxemburg. Slike ting vanskeliggjør gode sammenlikninger når det gjelder familiepolitikk (Thévenon, 2009).

På grunn av begrenset data avgrenses studier ofte til én type politikk, og andre forsømmes. Studier inneholder sjelden omfattende målinger av den totale støtten til familier (Gauthier, 2007). I tillegg er det metodisk vanskelig å isolere sosialpolitikkenes virkning på demografisk oppførsel fra bakenforliggende årsaker (Gauthier, 2007; D'Addio og D'Ercole, 2005). Det er også vanskelig å skille ut et spesifikt politisk tiltak fra et bredere politisk miljø, og undersøke tiltakets virkning på fertilitet separat. Mennesker reagerer ikke umiddelbart på en politisk iverksettelse, hvilket gjør det utfordrende å avgjøre virkningen til en spesifikk form for politikk (Balbo m. fl., 2013; Mills m. fl., 2011). For en videre diskusjon av teoretiske og metodologiske utfordringer ved å måle familiepolitikkenes virkning på fertilitet, se Neyer og Andersson (2008).

⁶ Finland, Luxemburg og Østerrike klassifiseres som ledere hva familiepakker angår. De skandinaviske landene, Norge, Sverige og Danmark rangeres som gruppe nummer to i deres klassifisering, sammen med Belgia, Tyskland og Storbritannia og Australia. I den tredje kategorien har forfatterne plassert både Irland og Italia, sammen med Israel, Canada og USA. Da landene som forfatterne klassifiserer som «etternølere» er Spania, Hellas, Portugal, Nederland og New Zealand (Bradshaw og Finch, 2002:13).

⁷ Denne sammenhengen ikke er uten unntak (Bradshaw og Finch, 2002).

1.5.3 Kulturelle forklaringer

Når sammenhengen mellom fertilitet, økonomi og politikk diskuteres, gjøres dette nesten utelukkende fra et rasjonelt utgangspunkt, hvor ønsket om barn vurderes i fordeler og kostnader. Til forskjell fra dette antas kultur å påvirke fertilitet gjennom preferanse for barn, og holdninger til barn, familien og foreldreskapet.

Holdninger har betydning for hvordan folk handler (Inglehart, 1997). Holdningsendringer som påvirker individuelle valg og preferanser, kan derfor påvirke den totale fertilitetsraten i et land.

Det har foregått store forandringer i Europa det siste halve århundret, når det gjelder normer og holdninger relatert til familie og barn. Valgt barnløshet blir mer akseptert (Frejka m.fl., 2008; Bosveld, 1996). En positiv holdning til samboerskap som et forstadium eller alternativ til ekteskapet, vokser frem. Det å føde barn utenfor ekteskapet blir i større grad sosialt anerkjent, spesielt når barnefødsleene finner sted innenfor stabile samboerskap. I Norge, Sverige, Island og en rekke andre europeiske land, ble det i 2012 født flere barn utenfor ekteskapet enn innenfor (Eurostat, 2013d). Fertiliteten er i dag faktisk lavere i land hvor ekteskapet fremdeles står sterkt i forhold til andre former for familiedannelser, enn i land hvor en stor andel av barna fødes utenfor ekteskapet (Robustillo m.fl., 2013). Gjennom korrelasjonsanalyser av TFR og ulike sosiale og kulturelle kjennetegn i henholdsvis 1980 og 1998, kom Castles (2003) frem til at sammenhengen mellom kulturelle verdier og fertilitet snudde på 1980-tallet. I dag er det lavest fertilitet i land med de mest tradisjonelle familieverdiene.

Den tradisjonsstyrte kjernefamilien har blitt erstattet av mer forhandlingsbaserte forhold. Partene i et ekteskap anses nå som likeverdige. De nye formene for familier kalles *rene forhold* (Giddens, 1992). I rene forhold er nettopp forholdet hovedformålet. Dette gjør dem sårbare. Når ekteskapet ikke er en økonomisk nødvendighet, men et resultat av individuelle valg, er familiene mer ustabile enn tidligere (Esping-Andersen, 2002). Ustabile forhold kan virke hemmende på fertiliteten, fordi hyppige samlivsbrudd fører til en begrenset «riktig tid for barn», og - som Mills m. fl. (2011) påpeker - så tar det tid å danne nye forhold. Dagens høye skilsmisserate trekkes også frem som en påvirkende faktor, når synkende fertilitet undersøkes (Ehrhardt og Kohli, 2011).

Den demografiske utviklingen som har foregått siden midten av 1900-tallet, kalles *den andre demografiske overgangen*, et begrep som ble innført av Lesthaeghe og van de Kaa på 1980-

tallet (Lesthaeghe, 2010; van de Kaa 1987). Her blir nye familiemønstre satt i søkelyset, slik som fremveksten av samboerskapet, og et større fokus på parrelasjonen (van de Kaa, 1987). Moderne prevensjonsmidler gjorde det mulig å kontrollere fruktbarheten (van de Kaa, 2002), og innebar en separasjon mellom ekteskap og reproduksjon. Selvrealisering, individuell frihet og kvinners frigjøring er også sentrale trekk (Lesthaeghe, 2010). Ifølge Lesthaeghe og Meekers (1986) vil slike verdier oppstå i samfunn som opplever en positiv økonomisk utvikling. Dette fører til et skifte i oppmerksomhet, fra materielle behov til ikke-materielle behov. De refererer til Maslows behovspyramide, en teori som deler inn menneskers behov i fem kategorier, og går ut på at menneskers behov må fylles nedenfra. De grunnleggende fysiologiske behovene er på bunnen av pyramiden, og selvrealisering plasseres på toppen. En behovsendring fører til en verdiendring, og individuelle valg overtar gradvis for gruppeverdier (Lesthaeghe, 2010). Post-materielle verdier som konkurrerer med foreldreskapet vokser frem. Det personlige behovet for foreldreskap tilfredsstilles av færre barn. De som får tre eller flere barn, kan ikke fullt ut kompensere for de som får ett barn eller ingen barn i det hele tatt (Lesthaeghe og Meekers, 1986).

Teorien om individualiseringen

Det er mange likhetstrekk mellom individualiseringstesen og teorien om den andre demografiske overgangen. Van de Kaa (2002) mener at man ikke kan forklare demografiske endringer ved utelukkende å peke på økonomi og materiell standard. For å finne tilfredsstillende forklaringer, må man gå dypere til verks. Man må finne ut hva folk ønsker, og hvorfor de velger som de gjør (van de Kaa, 2002).

Handlinger bestemmes ikke lenger av store institusjoner slik som kirken og staten, men av individuelle, frie valg (Lesthaeghe, 2010). Økt valgfrihet er et sentralt trekk ved individualiseringstesen. Beck (1997b:134) hevder at den tidligere normalbiografien er blitt til en *valgbiografi*. Ulrich Beck hører blant de klassiske referansene når det gjelder sosiologiske samtidsdiagnoser, herunder individualiseringen. Han mener at enkeltindividet har fått større muligheter til å gjøre egne valg og skape egne biografier, uavhengig av tradisjonelle bindinger slik som sosial klasse, kjønnsroller eller kjernefamilie (Beck, 1997a).

Beck kaller familien i dag for den *postfamiliale familien*, som han hevder har erstattet industrisamfunnets kjønnsarbeidsdelte kjernefamilie. De gamle kjønnsrollene utfordres, mye på grunn av kvinners stigende yrkesdeltakelse (Beck og Beck-Gernsheim, 1995). Også ekteskap og foreldreansvar underordnes de individuelle biografiene. Det å gifte seg og få barn

er bare én mulig del av det aktivt valgte livsløpet, og må forsvares og rettferdiggjøres i forhold til andre muligheter (Beck, 1997b). Ifølge Giddens (1992) erstattes tradisjoner og sosiale forventninger av refleksive valg og aktive beslutninger. Det å få barn kan komme i konflikt med andre mulige valg i livet, og konkurrerer med nye fritidsaktiviteter om de voksnes bruk av tid og penger (Jensen, 2002).

Kvinner som ble født etter 2. verdenskrig, har flere muligheter enn tidligere generasjoner med kvinner. Enkel tilgang til moderne prevensjon gjør det mulig å kontrollere egen fruktbarhet. Økende utdanning og deltakelse i arbeidslivet ga samtidig kvinnene større økonomisk uavhengighet. Livsløpet velges på bakgrunn av interesser knyttet til utdanning og karrierevalg, samt planene for en fremtidig familiedannelse (Beck og Beck-Gernsheim, 1995). De som har det Inglehart (1997) kaller for *postmoderne verdier*, vektlegger og prioriterer i større grad selvrealisering gjennom karrierer, heller enn gjennom barneomsorg.

Individualiseringen av de kvinnelige livsløpene førte til et skifte fra «tilskrevne» roller, til roller kvinnene selv måtte tilegne seg. Kvinnene fikk nye muligheter, men Beck og Beck-Gernsheim (2002) mener at det samtidig oppsto nye former for usikkerhet og konflikter. Individualiseringsprosessen er uferdig. Kvinner blir ikke lenger definert ut ifra sin rolle innenfor familielivet, og de møter de samme formene for risiko som menn. Likevel fortsetter kvinner å ta mye hovedansvaret innenfor familien. Dagens kvinner slites derfor mellom ønsket om å ha et barn, og ønsket om uavhengighet og et «eget liv» (Beck og Beck-Gernsheim, 2002).

Kvinner og menn kjemper i dag for å samordne familie og karriere, kjærlighet og ekteskap, samt opprettholdelsen av vennskap og bekjentskap (Beck og Beck-Gernsheim, 1995). Utviklingen mot større valgfrihet beskrives ikke som utelukkende positiv og uproblematisk. Folk *ønsker* ikke nødvendigvis å velge hvert eneste element i sine livsløp og identiteter (Beck, 1997a). De har simpelthen ikke noe annet valg.

Beck og Beck-Gernsheim (2002) poengterer sterkt at ønsket om barn ikke har forvitret i moderne, vestlige samfunn. De fleste kvinner ønsker seg sannsynligvis fortsatt familie og barn, men de har andre ønsker og mål i tillegg. Frejka m.fl. (2008) mener at *motivasjonen* bak det å få barn kan ha endret seg. Selv om barns økonomiske verdi synker, betyr det ikke at barn er betydningsløse for foreldrene sine. Man kan muligens hevde at barnet har gått fra å være et middel til å bli et mål i seg selv, på samme måten som Giddens (1992) sine «rene forhold». Aldri tidligere har foreldre investert så mye i barna sine som i dag, både av økonomiske

midler, tid og følelser. Det å bli foreldre kan også tilfredsstillende personlige behov. Barn blir en slags forlengelse av en selv (Lesthaeghe og Meekers, 1986), og del av ens egen selvrealisering (Frejka m.fl., 2008).

Ønsket om barn og tobarns-normen

Det at folk i stadig større grad velger å få barn senere i livet, eller ikke i det hele tatt, kan reflektere en gradvis endring i underliggende normer (Ingehart, 1997). Det er likevel en generell antakelse om at alle kvinner ønsker å få barn. Dette kritiseres av Hakim (2003), som hevder at noen kvinner faktisk ikke ønsker barn. Hakim (2003) utviklet det hun kaller «preferanseteori». Denne teorien søker å forklare kvinners preferanser og forutse valg om arbeid og familieliv, ved å se på holdninger og verdier. Hakim deler moderne kvinner inn i tre kategorier; *arbeidssentrerte* kvinner, *familiesentrerte* kvinner og *adaptive* kvinner (min oversetting). De fleste tilhører den siste gruppen, som foretrekker å kombinere arbeid og barneomsorg. Med bakgrunn i denne teorien, kan man hevde at kvinner ikke nødvendigvis fullstendig har endret sine ønsker og preferanser. I stedet har de fått nye *i tillegg*.

Selv om det å bli mor fremdeles er normativt støttet, forventes det i dag at man skal være økonomisk og følelsesmessig ”klar” når man får barn (Rindfuss mfl. 2007). Det forventes av kvinner at andre aspekter i livet skal være på plass, og at barnefødsle planlegges slik at de kolliderer minst mulig med andre roller i kvinnens liv (Jensen, 2003). Økende krav til kvinners utdanning og deltakelse i arbeidslivet, gjør at dette fremstår som en sannsynlig medvirkende årsak til at mange kvinner velger å vente lenger med å få barn, og får færre barn enn tidligere.

Normer knyttet til ideell familiestørrelse, kan også påvirke fertilitet (Lutz m. fl., 2006). Forskning viser at kvinner fremdeles foretrekker to barn (Kohler m.fl., 2002; Sleebos, 2003). Ifølge Pailhé og Solaz (2012) står tobarnsnormen såpass sterkt i Frankrike at dette i stor grad kan kompensere for den negative virkningen usikkerhet i arbeidslivet har på fertilitet. Mills m. fl. (2011) hevder på den annen side at tobarnsidealet gjør det mulig for foreldre å «ta seg råd» til å vente med familiedannelsen, siden de bare skal rekke å få to barn.

Noen steder i Europa er den lenge regjerende tobarnsnormen faktisk i ferd med å svekkes. Sentral-, Øst- og Sør-Europa har hatt en sterk økning i ettbarns-familier (Letablier og Thévenon, 2009). Samtidig har andelen familier med tre eller flere barn fortsatt å synke (Frejka m.fl., 2008). Det antas at man formes av den familien man selv har vokst opp i.

Mennesker som vokser opp i små familier i dagens Europa, ønsker seg derfor kanskje færre barn når de selv stifter familie (Lutz m. fl., 2006; Goldstein m. fl., 2003). I deler av Europa har ideell familiestørrelse endret seg. Det oppgitte ideelle antallet barn har sunket til under reproduksjonsnivået i Tyskland og Østerrike (Goldstein m.fl., 2003).⁸

Tidligere forskning

Litteratur som tar for seg sammenhengen mellom kultur og fertilitet er hovedsakelig teoretisk, på grunn av vanskelighetene knyttet til innsamling av data som måler ideologiske endringer på samfunnsnivå (Balbo m. fl., 2013). Noe empirisk forskning foreligger likevel. Noen benytter seg av kvalitative intervjuer for å finne frem til folks verdier, ønsker og preferanser (Ellinsæter m. fl., 2013). Det er også gjort noen forsøk på å måle holdninger, verdier og kulturelle idealer kvantitativt, og deres virkning på fertilitet.

Holdningen til kvinners rolle har endret seg betraktelig over årenes løp, og det er forskjeller mellom land i graden dette har endret seg, samt hva holdningene betyr for den totale fertilitetsraten. Fernández og Fogli (2005) studerte andregenerasjons innvandrerkvinner i USA, for å finne ut hvorfor fertiliteten og arbeidsdeltakelsen til disse kvinnene avviker fra andre kvinner. De hevder at forskjellige land har ulike normer knyttet til hva som er en passende rolle for kvinner i samfunnet. Disse normene gjelder hvorvidt en kvinne bør arbeide etter at hun har giftet seg, om hun bør arbeide i det hele tatt og hva som er den ideelle familiestørrelsen. De konkluderer med at kultur er av betydning for både kvinners deltakelse i arbeidslivet, og deres fertilitet (Fernández og Fogli, 2005).

Rijken og Knijn (2009) studerte forskjeller i total fertilitetsrate mellom europeiske land, med spesielt fokus på Nederland. I tillegg til å anvende økonomiske og politiske variabler i sine analyser, laget de en indeks som måler kultur. Denne målte hva slags verdi folk ilegger det at en mor er hjemme for å ta hånd om sine barn. Variablene stammet fra Social Values Study, og forfatterne anvendte tre påstander for å måle det de kalte *omsorgsetikk* (*care ethos*).⁹ En høy skåre på omsorgsetikk betydde svært tradisjonelle holdninger til kvinner som mødre. Den neste kulturelle variabelen handlet om viktigheten av det å ha barn. Denne ble laget gjennom

⁸ Goldstein m.fl. (2003) viser til tall fra Eurobarometeret 2001. Her fremkommer det at den ideelle familiestørrelsen i de tysktalende delene av Europa (blant unge kvinner) var 1,7 barn. Nyere tall fra Eurobarometer viser at det antallet barn man anser som ideelt har økt noe over de siste årene. Østerrike skiller seg likevel fremdeles ut som et land med en ideell familiestørrelse under reproduksjonsnivået (Testa, 2012).

⁹ Spørsmålene var som følger: “A working mother can establish just as warm a relationship with her children as a mother who does not work”, “A pre-school child is likely to suffer if his or her mother works” og “A job is all right, but what most women really want is a home and children”. Svarene på disse spørsmålene varierte fra 1 (svært enig) til 4 (svært uenig).

kombinasjonen av to spørsmål fra European Value Study.¹⁰ Forfatterne kom frem til at høye verdier på *omsorgsetikk* virker *mot* fertilitet (Rijken og Knijn, 2009). En mulig forklaring på dette resultatet, er at en sterk omsorgsetikk stiller så store krav til kvinner som mødre, at de reagerer med å begrense antallet barn.

Også Billari (2008) finner en sammenheng mellom holdninger og fertilitet. Han bruker data fra European Values Study og World Values Survey i 1999 og 2001, og viser at det er en sterk korrelasjon mellom total fertilitetsrate og mennesker som mener at barn vil lide hvis mødrene deres arbeider (Billari, 2008). Salles m.fl. (2010) føyer seg til rekken, og hevder at kvinner kun vil fortsette i arbeid etter at de har blitt mødre, hvis ikke tror at dette er skadelig for barnet sitt. Dette kommer de frem til gjennom en komparativ, kvalitativ sammenlikning av holdninger til barneomsorg mellom Frankrike og Tyskland. Forskjellen mellom (Vest)-Tyskland og Frankrike når det gjelder holdninger til kombinasjonen av arbeid og familie, kan være en del av forklaringen på landenes ulike fertilitetsrater. Politikk som gjør det mulig å kombinere arbeid og barn, avhenger av kulturen i et land. Uten en kulturell endring, vil ikke engang generøse tilbud om formell barneomsorg endre de individuelle avgjørelsene vedrørende familie og arbeid.

1.5.4 Likestilling mellom kjønnene

Grad av likestilling - i samfunnet generelt og innad i familien - har blitt en anerkjent faktor å ta med i betraktning når demografiske endringer studeres. Forskning tar gjerne utgangspunkt i McDonald (2000), som hevder at lav fertilitet vil forekomme i land hvor mange kvinner anser den kulturelle og institusjonelle situasjonen som urettferdig. Moderne institusjoner i mange land har ikke endret seg raskt nok bort fra den mannlige forsørger-modellen fra etterkrigstidens gullalder og mot det McDonald (2000) kaller «likestillingsmodellen», som er bedre tilpasset realitetene som møter unge mennesker i dag. De landene som ligger lengst etter i denne utviklingen har lavest fertilitet (McDonald, 2000).

Sammenlikninger mellom land viser at likestilling mellom kjønnene henger sammen med høyere fertilitet (McDonald, 2013). Forskjeller i grad av likestilling mellom kjønnene er ifølge Billari (2008), en av de viktigste forskjellene mellom Italia og Spania, og land med høyere fertilitet. De nordiske landene plasseres stort sett øverst i internasjonale undersøkelser

¹⁰ Følgende spørsmål dannet denne andre variabelen: “*Do you think that a woman has to have children in order to be fulfilled or is this not necessary?*” og “*How would you feel about the following statement: “A man has to have children in order to be fulfilled”?*”.

av kjønnslikhet (Hausmann, Tyson, Bekhouche og Zahidi, 2013). Disse landene har også høy TFR i europeisk sammenheng.

McDonald (2000) mener at kvinner vil begrense antall barn hvis de presenteres med muligheter som er tilnærmet like menns muligheter - eksempelvis i utdanning og yrkeslivet - men disse mulighetene samtidig begrenses av det å ha barn (McDonald, 2013; 2000). Mulighetskostnadene knyttet til foreldreskapet økes, og de forskjellige rollene kvinnene forventes å inneha er uforenelige med hverandre.

Det er fristende å konkludere med at de nordiske landenes likestilling mellom kjønnene er forklaringen bak landenes høye fertilitet. Men den høye fertiliteten i Norden betyr ikke at disse landene har «kommet i mål» hva likestilling angår. Rønsen og Skrede (2010) mener at den relativt høye og stabile fertiliteten i de nordiske landene, i stor grad kan være et resultat av et familievennlig, kjønnssegregert arbeidsmarked, med mye deltidsarbeid blant kvinner. Menn og kvinner fordeler seg i stor grad mellom ulike yrker og sektorer. I tillegg er det store forskjeller i hvilke posisjoner menn og kvinner har på arbeidsplassen, også innenfor samme yrke eller profesjon (Rønsen og Skrede, 2010). Lønnsgapet mellom menn og kvinner vedvarer i nordiske land. Familieorienterte kvinner velger arbeid i de sikre, familievennlige sektorene. Altså kan det være *kjønnsforskjeller*, heller enn stor grad av likestilling, som ligger bak de høye fertilitetstallene (Rønsen og Skrede, 2010). Norske kvinner bruker mye mer tid på arbeid tilknyttet hjem og barn, enn norske menn. I tillegg tar de mesteparten av permisjonen knyttet til barnefødsler, selv om foreldrepermisjonen i Norge i prinsippet er kjønnsnøytral. Kanskje ikke rart at Skrede (2004b) refererer til situasjonen som «likestilling light».

2 Metode

I dette kapitlet beskriver jeg både dataene og metodene som benyttes i analysene.

Datakildene dataene presenteres kort, og operasjonaliseringene av variablene beskrives. Til sist legger jeg frem mine analysemetoder. utfordringer knyttet til valg av metoder blir diskutert senere i oppgaven (kapittel 4).

2.1 Data

De fleste dataene i denne oppgaven er hentet fra Eurostat, som er statistikkorganet til den Europeiske Union (EU). Eurostat har som mål å sørge for at europeisk statistikk blir mest mulig sammenliknbar mellom land og regioner. Alle dataene jeg analyserer er aggregert til land. I noen tilfeller har jeg hentet disse landnivådataene fra Eurostats nettsider, i andre tilfeller har jeg aggregert dataene selv fra surveydata på individnivå. Nedenfor presenteres kort de ulike undersøkelsene som dataene er hentet fra.

EU-SILC

The European Union Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC) er et av de større prosjektene innenfor Eurostat, og er del av Det Europeiske Statistiske Systemet. Prosjektet ble først lansert i 2003 med bakgrunn i en avtale mellom seks EU-medlemsland pluss Norge. I 2011 hadde prosjektet data fra alle de da 27 EU-landene, i tillegg til Norge, Sveits, Island, Tyrkia og Kroatia.

Hovedformålet med EU-SILC er å sørge for datagrunnlag for EUs indikatorer for velferd og sosial inkludering, og data er tilgjengelig for forskere gjennom Eurostat. EU-SILC distribuerer to typer data: tverrsnittsdata og longitudinelle data. Undersøkelsen har sammenliknbare data på hovedtemaene inntekt, fattigdom og sosial ekskludering, bolig, arbeid, utdanning og helse, og er den viktigste kilden til Eurostat for fremstilling av slik EU-statistikk. I tillegg til faste temaer forfattes det årlige moduler som skal dekke ulike temaer.

Under innsamling av data baserer ikke EU-SILC seg på et felles spørreskjema (slik for eksempel European Social Survey gjør), men heller på et «rammeverk» som definerer den harmoniserte listen av variabler som skal overføres til Eurostat. Dette rammeverket består av felles retningslinjer og prosedyrer, felles konsepter (eksempelvis når det gjelder husstander og

inntekt) og klassifiseringer som sikter mot å maksimere sammenlikningsmulighetene til den produserte informasjonen.¹¹

EU-LFS

European Union Labour Force Survey (EU-LFS) er en stor spørreundersøkelse blant private husstander i Europa og er en viktig kilde til europeisk statistikk på situasjonen i arbeidsmarkedene i EU. Undersøkelsen utføres i 28 EU-medlemsland, samt to kandidatland og tre EFTA-land; Island, Norge og Sveits. Den gir informasjon om deltakelse i arbeidsmarkedet for personer som er 15 år eller eldre, samt opplysninger om personer som befinner seg utenfor arbeidsmarkedet. Alle definisjoner gjelder personer som er 15 år eller eldre, og som bor i private husstander. Nasjonale statistiske institutt står ansvarlige for å plukke ut utvalget, forberede spørsmål, utføre intervjuene og videreformidle resultatene til Eurostat.¹²

ESSPROS

European System of Integrated Social Protection Statistics (ESSPROS) ble utviklet på slutten av 1970-tallet av Eurostat i fellesskap med medlemslandene i EU. Databasen gir informasjon om sosiale utgifter i EU-landene, og gjør det mulig å sammenlikne mellom land. Den inneholder informasjon om stønadsmottakere, inntekter og utgifter og finansiering av forskjellige deler av medlemslandenes sosialpolitikk.¹³

ESS

European Social Survey (ESS) er en akademikerdrevet, tverrnasjonal spørreundersøkelse som har blitt utført hvert andre år i Europa siden 2001. Undersøkelsen måler holdninger, antakelser og adferdsmønstre i ulike populasjoner i mer enn 30 land. Disse dataene anses for å være blant de mest sammenlignbare spørreundersøkelsene om holdninger mellom europeiske land.

¹¹ Ytterligere informasjon om EU-SILC finnes på følgende nettsider:

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/microdata/eu_silc

¹² Ytterligere informasjon om EU-LFS finnes på følgende nettsider:

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/EU_labour_force_survey og

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/microdata/lfs>

¹³ Ytterligere informasjon om ESSPROS finnes på følgende nettsiden:

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/social_protection/introduction

Spørreundersøkelsen består av to moduler. Den ene delen er lik fra år til år, mens den andre roterer og endres fra undersøkelse til undersøkelse. Mine variabler er hentet fra runde 4 (2008), hvor den roterende modulen besto av «Experiences and Expressions of Ageism» og «Welfare attitudes in a changing Europe».¹⁴

2.2 Avhengig variabel

Når fertilitet undersøkes, er det gjerne to aspekter som er av interesse; tidspunkt (når man velger å få barn) og antall (hvor mange barn man velger å få). Jeg analyserer kun *total fertilitetsrate*, som er min avhengige variabel. Jeg mener at dette målet er mer relevant for mine problemstillinger. Det er muligens også lettere å sammenlikne mellom land.

Total fertilitet er et mye anvendt mål i demografisk forskning, hvilket gjør det enkelt for meg å sammenlikne mine resultater med andre undersøkelser. Det eksisterer også utfordringer knyttet til bruk av total fertilitetsrate (TFR) som mål på fruktbarhet. TFR er sårbar for midlertidige endringer og påvirkes når barnefødsler utsettes eller «tas igjen» (Billari, 2008; Castles, 2003; Gustafsson, 2001). Den veldig lave fertiliteten observert i Sør- og Øst-Europa, kan eksempelvis være resultat av at kvinnene der nå har begynt å utsette barnefødslene til senere i livet (Sobotka, 2004). En endring i TFR kan således både være kortvarig og langvarig (Frejka og Sobotka, 2008).

Et alternativt mål ville vært *kohortfertilitet*, som måler gjennomsnittlig fullført familiestørrelse for kohorter av kvinner når kvinnene ikke lenger er i reproduktiv alder. Da kan man undersøke hvor mange barn kvinner innenfor ulike kohorter *virkelig* fikk. Dette målet har imidlertid en begrensning ved at det ikke sier noe om hvordan situasjonen her og nå påvirker fertiliteten.

Dataene om total fertilitet er hentet fra Eurostat. Eurostat har fått tilgang til denne informasjonen fra ulike nasjonale statistiske institutt på frivillig grunnlag, hentet fra nasjonale fødselsregistre mm. Mine data om total fertilitet inkluderer 32 land, både EU og andre land, herunder Norge. Den avhengige variabelen består av et gjennomsnitt av de totale fertilitetsratene fra årene 2011 og 2012, og er regnet ut på denne måten:¹⁵

$$TFR_{2011} + TFR_{2012} / 2$$

¹⁴ For mer informasjon om ESS, se nettsiden deres <http://www.europeansocialsurvey.org>

¹⁵ For ytterligere informasjon om min avhengige variabel, se metadata på Eurostat sin nettside: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_SDDS/EN/demo_fer_esms.htm

2.3 Forklarende variabler

Jeg analyserer tre typer forklarende variabler. Noen er mål på landenes økonomi, andre er mål på politikken, og spesielt familiepolitikken, og noen er måler kulturelle trekk ved landene. De fleste variablene er valgt ut med bakgrunn i eksisterende teori og empirisk forskning, herunder anerkjente antakelser vedrørende hva som kan påvirke TFR i et land. Det viktigste unntaket er de kulturelle faktorene, der det eksisterer mindre etablert kunnskap. Alle mine forklarende variabler er kontinuerlige.

2.3.1 Økonomiske variabler

Arbeidsledighet

Det finnes mange mulige mål på økonomisk usikkerhet, herunder høye boligpriser eller ustabile og midlertidige arbeidskontrakter. Jeg har valgt å bruke arbeidsledighet som indikator på økonomisk usikkerhet. Arbeidsledighet fremsto som mest sammenliknbart på tvers av landegrensene. Høy arbeidsledighet kan også skape usikkerhet hos de som er i jobb; det er vanskeligere å si om mye bruk midlertidige kontrakter fører til usikkerhet hos de som har arbeidskontrakter uten definert sluttdato. Målene på arbeidsledighet er selvrapportert og er hentet fra EU-LFS. Arbeidsledigheten kan variere mye fra ett år til det neste. (Eurostat, 2014a). Jeg anvender derfor et gjennomsnitt for årene 2010 og 2011. Dette ble gjort ut fra en antakelse om at fertilitet påvirkes av arbeidsledighet over en viss periode, og er regnet ut slik:

$$\text{Arbeidsledighet}_{2010} + \text{arbeidsledighet}_{2011} / 2$$

En arbeidsledig person defineres av Eurostat som en person mellom 15 og 74 år (16 og 74 i Spania, Italia og Storbritannia) som ikke hadde jobb i referanseuken, som aktivt søkte arbeid i løpet av de siste fire ukene og som var klar til å begynne i jobb umiddelbart eller innen to uker. Arbeidsledighetsraten oppgis som arbeidsledige som prosent av arbeidsstyrken - som er det totale antallet personer som er i arbeid eller er arbeidsløse. Langtidsledighet defineres av Eurostat som arbeidsledighet som vedvarer over 12 måneder.¹⁶

Ulike former for arbeidsledighet antas å påvirke fertilitet på ulikt vis. Derfor inneholder de følgende analysene ikke bare total arbeidsledighet, men skiller også mellom kjønnene. Jeg undersøker også arbeidsledighet blant unge og langtidsledighet hver for seg. Siden Eurostat allerede tilbød data som var ferdig sortert på kjønn, alder og langtidsarbeidsledighet, måtte jeg

¹⁶ Ytterligere informasjon om Eurostats definisjon av arbeidsledighet finnes på nettsiden: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_SDDS/EN/une_esms.htm

ikke gjøre ytterligere endringer på dataene før jeg kunne ta dem i bruk. Jeg fant data for 30 land på total arbeidsledighet, langtidsarbeidsledighet og for mannlig og kvinnelig arbeidsledighet. Analysene av arbeidsledighet blant unge inkluderer 31 land. Også her består variablene av et gjennomsnitt for årene 2010 og 2011.

Eurostat definerer ungdomsledighet som arbeidsledighet blant personer mellom 15 og 25 år, men jeg ønsket i stedet å undersøke sammenhengen mellom TFR og arbeidsledighet blant personer mellom 20 og 29 år. I dag tilbringer europeiske unge langt flere år på skolebenken enn tidligere, og med unntak av deltidsarbeid er det derfor sannsynlig at en stor andel av personer mellom 15 og 25 år ikke er i arbeid ennå, spesielt blant de yngste.

Familieetableringen finner også sted i en langt høyere alder enn for noen tiår siden, slik at det er interessant å undersøke om arbeidsledighet blant unge i de vanlige etableringsårene har en annen betydning enn arbeidsledighet totalt. Jeg legger dette til grunn for mitt valg av aldersspenn. Med bakgrunn i observasjonen av stadig senere familieetablering og barnefødsler (mange etablerer seg ikke før i 30-årene), kunne kanskje målet av ungdomsledighet hatt et enda høyere aldersspenn.

2.3.2 Politiske variabler

Offentlige utgifter til familier og barn

Det å sammenligne land er en populær tilnærming for å undersøke hvordan politikk kan påvirke fertilitet. Det er imidlertid vanskelig å finne sammenlignbare mål på politikken i ulike land. En viktig grunn er at landene gjør bruk av svært ulike virkemidler for økonomisk støtte til familier med barn, herunder sosialforsikring, skattesystemet (som kan betale penger både ut og inn), subsidierte tjenester, mm. For å omgå disse måleproblemene har noen sammenlignet det de kaller «family benefit packages» for noen utvalgte modell-hushold. (Bradshaw og Finch, 2002). Jeg vil i stedet anvende offentlige utgifter til familier og barn. Disse dataene er hentet fra databasen ESSPROS Eurostat. ESSPROS deler sosiale utgifter inn i åtte undertemaer, hvorav et av disse temaene er familie/barn.¹⁷ Økonomisk støtte til familier og barn defineres som støtte i form av penger eller tjenester i forbindelse med utgifter rundt graviditet, fødsel, adopsjon eller det å oppfostre barn eller ha omsorg for andre familiemedlemmer. Tallene som anvendes i analysene er fra 2011 og defineres som *prosentandel av BNP som brukes på familie og barn.*

¹⁷ Disse temaene består av: 1) Sykdom/helsepleie. 2) Uførhet. 3) Alderdom. 4) Etterlatte. 5) Familie/barn. 6) Arbeidsledighet. 7) Bolig. 8) Sosial ekskludering som ikke klassifiseres noe annet sted (Eurostat, 2012).

Formell barneomsorg

En type politikk som mange tror har betydning for fertilitet, er tilgangen på rimelig (subsidiert) barneomsorg utenfor hjemmet. Antagelsen er at barnehager og liknende tilbud gjør det mulig for foreldre å kombinere deltakelse i arbeidslivet med omsorg for barn. Jeg har ikke tilgang til data på tilgangen til slik omsorg eller hva disse tjenestene koster. I stedet bruker jeg data fra EU-SILC som viser hvor mange barn som tilbringer ulike mengder tid i slik omsorg. Tallene er fra 2011, og inkluderer 31 land.

Formell omsorg defineres som fire typer tjenester: utdanning på førskole eller tilsvarende, obligatorisk skolegang, barneomsorgssentre utenom skoletiden og barneomsorg på offentlige eller private dagsenter slik som barnehage eller liknende. Formell barneomsorg måles som antall timer per uke barn under 12 år tilbringer under omsorg av andre enn sine foreldre. Barna deles inn i tre alderskategorier; under 3 år, fra 3 år og til skolealder og fra skolealder til 12 år. Alder for obligatorisk skolestart varierer noe mellom europeiske land. I de fleste land begynner barn på skolen når de er 6 år, men aldersspekteret strekker seg fra 4 til 7 år. Antall timer i formell barneomsorg deles inn i tre hovedkategorier; 0 timer per uke, 1-29 timer per uke og 30 timer eller mer per uke. Jeg tar i bruk to av disse kategoriene; 0 timer per uke og 30 timer eller mer per uke. En mulig ytterligere variabel ville vært barn som tilbringer mellom 1 og 29 timer i formell barneomsorg per uke. Siden variabelen favner såpass bredt, valgte jeg å la den ligge. Det virker sannsynlig at det å ha barn én time i formell barneomsorg per uke, vil ha en helt annen virkning enn det at barn tilbringer 29 timer i formell barneomsorg per uke.¹⁸

2.3.3 Kulturelle variabler

Kultur, verdier og normer er sosiale konstruksjoner som ikke lar seg måle direkte. Kulturelle variabler må derfor operasjonaliseres og knyttes til meninger og holdninger.

Holdningsvariablene i denne undersøkelsen er hentet fra European Social Survey (ESS), runde 4 (cirka 2008). Det første jeg ønsket å måle var hvorvidt holdninger til kvinnens rolle i familie og samfunn varierer mellom land, og om slike holdninger i samfunnet generelt kan ha betydning for landets fertilitet. Den andre typen holdninger jeg var interessert i omhandler holdning til tilbudet om barneomsorgstjenester for arbeidende foreldre, målt som grad av tilfredshet med slike tjenester. Det er vanskelig å finne data om kvaliteten ved barnehager

¹⁸ Ytterligere informasjon om disse variablene finnes på Eurostats nettside:

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_SDDS/en/ilc_ca_esms.htm#meta_update1392278494535

eller tilsvarende tjenester som kan sammenlignes mellom land. Det er derimot mulig å finne ut om folks oppfatninger om kvaliteten ved disse tjenestene. Jeg tror at disse oppfatningene ikke bare kan ses som mål på kvaliteten ved disse tjenestene, men trolig også fanger opp mer normative holdninger til det å la barna gå i barnehage versus at foreldrene (mødrene) passer barna hjemme. Av den grunn omtaler jeg disse holdningsmålene som kulturelle heller enn familiepolitiske mål. Ved hjelp av denne typen mål kan jeg undersøke hvorvidt folks oppfatninger av barneomsorgstjenestene i et land påvirker fertiliteten.

Det finnes informasjon fra 25 land når det gjelder disse to variablene. I motsetning til de økonomiske og politiske variablene, har jeg måttet tilordne disse dataene på egen hånd, fra individnivå til landnivå. Videre beskriver jeg prosedyren bak tilordningen av mine kulturelle variabler.

Holdning til kvinners rolle

ESS har to spørsmål om holdninger til kvinners rolle. Det ene er: "Hvor enig eller uenig er du i de følgende påstandene?»: *En kvinne bør være villig til å redusere lønnet arbeid for familiens skyld.* Svarene varierer fra «svært enig» (1) til svært uenig (5).

Det andre spørsmålet ber respondentene om å ta stilling til følgende påstand: *Når det er knapt med jobber, skal menn ha mer rett til en jobb enn kvinner.* Også her varierer svarene fra «svært enig» (1) og «svært uenig» (5).

Neste skritt var å sjekke om disse to indikatorene på holdning til kvinners rolle korrelerer med hverandre. Det gjør de ($r=0,46$), hvilket antyder at de måler mye av det samme. Derfor laget jeg en additiv indeks av disse to. I en additiv indeks vil en enhets verdi tilsvare summen av skårene på alle indikatorene som inngår i indeksen (Hellevik, 2002). Resultatet ble en indeks som går fra 2 til 10, hvor 2 betyr at man er svært uenig og 10 betyr at man er svært enig i de nevnte påstandene. En høy skåre på denne indeksen indikerer altså en svært tradisjonell holdning til kvinners rolle. Når det senere i oppgaven refereres til tradisjonelle holdninger til kvinner rolle, menes det *tradisjonell* i motsetning til det som gjerne anses som mer *moderne* holdninger til kvinners rolle. Mens kvinner tradisjonelt ble forventet å dedikere seg til husarbeid og omsorg for mann og barn, består en mer moderne forståelse av økonomisk uavhengige kvinner som også fokuserer på egen selvrealisering.

Tilfredshet med tilgjengelig barneomsorg

Den andre holdningsvariabelen var tilfredshet med formell barneomsorg. ESS ber respondentene om å svare på: *Hva synes du om tilbudet av barnehageplasser til akseptabel pris for foreldre i arbeid?* Svarene varierer fra 0, som betyr ekstremt dårlig, og 10, som betyr ekstremt god. Denne variabelen måler hvor tilfredsstillende respondentene finner den offentlige, rimelige barneomsorgen i landet sitt.

Er holdninger korrelert med alder og kjønn?

Holdningsdataene avgrenses slik at de kun inkluderer personer mellom 15 og 85 år. Dette kommer av at det er lite sannsynlig at personer over 85 år vil ha noen innvirkning på det totale fertilitetsnivået i et samfunn.

Det er trolig at ikke alle aldersgruppers holdninger vil være av like stor betydning. Antakelig betyr holdningene til personer som fremdeles befinner seg innenfor fertil alder mest. Jeg har derfor undersøkt om holdninger korrelerer med alder, og finner først ingen lineær sammenheng. Når jeg legger inn et par knekkpunkter (ved henholdsvis 40 og 60 år), finner jeg derimot en klar sammenheng. Jeg har delt aldersvariabelen på 10. Koeffisienten i tabell 1 indikerer dermed endringer i holdninger per tiår en person blir eldre.

Tabell 1: Hvordan tilfredshet med tilgangen til barneomsorg varierer med alder

	Koeffisient	Standardfeil	Signifikans
15-40år (1,5-4)	-0,15	0,02	0,000*
40-60år (4-6)	0,11	0,02	0,000*
60-80år (6-8)	0,07	0,02	0,006*
Konstant	5,15	0,06	0,000

*Signifikant på 0,05nivå **Signifikant på 0,01nivå

Fram til fylte 40 er det en negativ sammenheng mellom alder og hva folk mener om formell barneomsorg. Denne sammenhengen er annerledes for personer over 40 år, der holdningene blir mer positive desto eldre folk er. En mulig forklaring er at tilgangen til barneomsorg er mindre aktuelt for de eldre, siden daglig omsorg for barn trolig er et tilbakelagt kapittel for

dem. Holdninger kan også variere mellom kohorter, fordi folk som har vokst opp under ulike forhold og i ulike tidsrom, har ulike tankesett og preferanser. Kvinner og menn som er født før 1960, har kanskje mer tradisjonelle holdninger til hvordan barn bør ivaretas, enn personer som er født etter 1960.

Det er en tydelig sammenheng mellom holdninger og alder. Derfor kan det være nyttig å justere for alderssammensetning i et land i mine analyser.

Holdninger kan også variere mellom kjønnene. Hvis dette er tilfellet, vil forholdet mellom kjønnene i et land være avgjørende for hvilke holdninger som rapporteres. Hvordan holdningsvariablene i denne undersøkelsen varierer med kjønn, vises i tabell 2.

Tabell 2: Hvordan tilfredshet med tilgjengelig barneomsorg varierer mellom kjønnene

	Koeffisient	Standardfeil	Signifikans
Kvinne	-0,16	0,02	0,000*
Konstant	4,83	0,02	0,000

*Signifikant på 0,05nivå **Signifikant på 0,01nivå

Her måles forskjellen mellom menns og kvinners tilfredshet med tilgangen til formell barneomsorg. Konstanten er det mannlige gjennomsnittet, som er 4,83. Kvinner skårer i gjennomsnitt 0,16 lavere på dette spørsmålet, hvilket antyder at kvinner i gjennomsnitt er mindre fornøyd enn menn med den tilbudte formelle barneomsorgen.

Med bakgrunn i resultatene fra tabell 1 og 2 laget jeg to gjennomsnitt av holdningsvariablene, et ujustert gjennomsnitt og et gjennomsnitt som er justert for alder og kjønn (vedlegg 1). Jeg kommer til å ta i bruk justerte tall i mine analyser.

2.4 Deskriptiv statistikk

Tabell 3 viser oversikten over mine variabler; gjennomsnitt, standardavvik, hvor mange land informasjonen er hentet fra, og hvordan verdiene måles.

Den avhengige variabelen, total fertilitetsrate, måles i antall barn. Den varierer fra 1,3 til 2,03. Gjennomsnittet er 1,58.

Alle variablene på arbeidsledighet måles i prosent. Arbeidsledighet totalt varierer mellom 3,5 % og 20,9 %. Gjennomsnittet er 9,84 %. Mannlig arbeidsledighet varierer fra 3,8 % til 20,7

%, og her er gjennomsnittet 10,12 %. Den kvinnelige arbeidsledigheten har et gjennomsnitt på 9,59 % og varierer mellom 3,1 % og 21,4 %. Arbeidsledigheten blant unge er til sammenlikning høyere. Gjennomsnittet er 14,94 %, og tallene varierer fra 4,7 % til 30,4 %. Langtidsledigheten varierer mellom 0,8 % og 9,3 %, og gjennomsnittlig langtidsledighet er 4,26 %. Vedlegg 2 viser hvor høy arbeidsledighet hvert europeisk land har.

Prosentandel av BNP som brukes på familie og barn måles naturligvis i prosent. Den gjennomsnittlige verdien er 2,12 %. Den høyeste verdien er 4,1 %, og den laveste 1,1 %. Hvilke verdier hvert land har på denne variabelen, vises i vedlegg 3.

Bruk av formell barneomsorg måles også i prosent. For barn under 3 år som tilbringer 0 timer i formell barneomsorg, er den gjennomsnittlige verdien 74,06 %, og henholdsvis lavest og høyest verdi er 98 % og 26 %. Gjennomsnittet for barn under 3 år som tilbringer 30 timer eller mer i formell omsorg per uke er 16,71 %. Den høyeste verdien er 69 %, og i det landet som har lavest verdi, tilbringer kun 1 % av barn under 3 år 30 timer eller mer i formell barneomsorg per uke.

For barn mellom 3 år og skolealder er den gjennomsnittlige verdien av 0 timers bruk på formell barneomsorg 20,58 %. Den høyeste verdien er her 59 % og den laveste 1 %. Gjennomsnittet for barn mellom 3 år og skolealder som tilbringer 30 timer eller mer i formell barneomsorg per uke er 50,29 %. Her er den høyeste verdien 91 % og den laveste 11 %.

Den gjennomsnittlige verdien for barn mellom skolealder og 12 år som tilbringer 0 timer i formell barneomsorg, er 4,45 %. Den høyeste verdien her er 24 %, og den laveste er 0 %. For barn mellom skolealder og 12 år som tilbringer 30 timer eller mer i formell barneomsorg per uke er gjennomsnittlig verdi 55,03 %. Den høyeste verdien er 99 %, og den laveste er 2 %. Oversikten over de 31 landene hvor denne informasjonen er hentet fra, samt deres plassering hva alder, timer og prosent barneomsorg gjelder, fremkommer i vedlegg 4.

Holdning til kvinners rolle måles på en skala fra 2 til 10. Den gjennomsnittlige verdien på denne variabelen når den er justert for alder og kjønn, er 4,53, mens den høyeste og laveste registrerte verdien er henholdsvis 5,91 og 2,74. Den andre holdningsvariabelen, tilfredshets med formell barneomsorg, måles på en skala fra 0 til 10. Her er den gjennomsnittlige verdien 4,85, når den justeres for alder og kjønn. Den høyeste verdien er 6,51, og den laveste 3,68. Vedlegg 1 viser oversikt over justerte og ujusterte gjennomsnitt for de 25 landene holdningsvariablene stammer fra.

Tabell 3: Deskriptiv statistikk

Variabel	Obs	Gjennomsnitt	Standardavvik	Min	Maks	Måles i:
TFR	32	1,58	0,22	1,3	2,03	Antall
Arbeidsledighet total	30	9,84	4,32	3,5	20,9	Prosent
Mannlig arbeidsledighet	30	10,12	4,8	3,8	20,7	Prosent
Kvinnelig arbeidsledighet	30	9,59	4,19	3,1	21,4	Prosent
Arbeidsledighet blant unge (20-29 år)	31	14,94	6,93	4,7	30,4	Prosent
Langtidsarbeidsledighet	30	4,26	2,68	0,8	9,3	Prosent
Prosent av BNP til familie/barn	32	2,12	0,86	1,1	4,1	Prosent
0 timer i formell barneomsorg - barn under 3 år	31	74,06	17,33	26	98	Prosent
30 timer eller mer i formell barneomsorg - barn under 3 år	31	16,71	14,71	1	69	Prosent
0 timer i formell barneomsorg - barn 3 år til skolealder	31	20,58	15,36	1	59	Prosent
30 timer eller mer i formell barneomsorg - barn 3 år til skolealder	31	50,29	23,29	11	91	Prosent
0 timer i formell barneomsorg - barn skolealder til 12 år	31	4,45	6,04	0	24	Prosent
30 timer eller mer i formell barneomsorg - barn skolealder til 12 år	31	55,03	23,19	2	99	Prosent
Holdning til kvinners rolle (justert)	25	4,53	0,89	2,74	5,91	2-10
Tilfredshet med formell barneomsorg (justert)	25	4,85	0,82	3,68	6,51	0-10
Holdning til kvinners rolle (ujustert)	25	5,37	0,89	3,61	6,71	2-10
Tilfredshet med formell barneomsorg (ujustert)	25	4,90	0,82	3,72	6,58	0-10

2.5 Analysemetoder

Analysene er gjort i statistikkprogrammet Stata/IC, versjon 13.1. Jeg benytter meg av data fra tverrsnittsundersøkelser, hvor europeiske land er enhetene. En tverrsnittsundersøkelse utføres i et begrenset tidsrom, og hensikten er å hente ut kvantitative data for å gi en statistisk beskrivelse av en populasjon (Ringdal, 2013). Mange større internasjonale undersøkelser gjennomfører gjentatte tverrsnittsundersøkelser, slik at det blir mulig å sammenlikne mellom ulike tidspunkter (Ringdal, 2013). Jeg anvender likevel kun data som er hentet på ett tidspunkt. Ved bruk av denne metoden kan man ikke trekke slutninger om endringer over tid. Metoden egner seg likevel til å beskrive situasjonen slik den er nå, og til å gjøre sammenlikninger mellom land.

2.5.1 Korrelasjon og regresjon

Jeg bruker to analysemetoder. Ved bruk av korrelasjonsanalyser undersøkes korrelasjonen mellom TFR og mine forklarende variabler. En korrelasjonskoeffisient gir et tallmessig uttrykk for styrke og retning i sammenhengen mellom variablene, og varierer mellom -1 og 1. 1 angir en perfekt positiv korrelasjon, som antyder at høye verdier hos den ene variabelen går sammen med tilsvarende høye verdier hos den andre variabelen. -1 er en perfekt negativ korrelasjon og 0 tyder på en fullstendig statistisk uavhengighet mellom variablene (Korsnes, 2008).

En korrelasjonsanalyse viser om enheter som har høye verdier på én variabel har henholdsvis høye eller lave verdier på en annen variabel. En slik analyse skiller ikke mellom uavhengige og avhengige variabler. For å undersøke om en eller flere variabler er årsak til en annen variabel, og i hvilken grad de påvirker denne, anvendes ofte en regresjonsanalyse (Skog, 1998).

I en regresjonsanalyse ønsker man å beskrive forholdet mellom variabler ved å lete etter en formel som gjør det mulig å forutse verdiene til den avhengige variabelen i så stor grad som mulig ved hjelp av én eller flere forklarende variabler. Jeg vil først gjøre enkle regresjonsanalyser som inkluderer min avhengige variabel og én forklarende variabel om gangen. Deretter vil jeg, i kapittel 3.4, gjøre en multivariat regresjonsanalyse, hvor jeg inkluderer en økonomisk, en politisk og en kulturell forklarende variabel i samme empiriske modell.

En multivariat regresjonsmodell viser hvor mye den avhengige variabelen endrer seg for hver enhets økning i den forklarende variabelen. En slik analyse gjør det mulig å beregne virkningen av én variabel gjennom å holde de andre variablene konstante. Siden den totale fertilitetsraten antas å være under påvirkning av mange ulike faktorer, og slike faktorer i ulik grad kan overlappe hverandre, kan det være nyttig å inkludere flere forklarende variabler i én analyse.

Den statistiske signifikansen i mine resultater testes ved bruk av t-testen, som justerer for antallet observasjoner (land). Hypotesene mine medfører at jeg gjør ensidige tester, og et signifikansnivå på mindre enn 0,05 (5 %) regnes som statistisk signifikant (Ringdal, 2013).

2.5.2 Populasjonsvekting

I noen av analysene bruker jeg populasjonsvekting. Denne vekten er antallet kvinner i fertil alder - definert som de mellom 20 og 44 år - i hvert land. Bruk av populasjonsvekting vil litt enkelt si at man velger å gi noen enheter i en analyse større vekt enn andre. Ved å anvende populasjonsvekting venter jeg altså for antallet kvinner som kan få barn i landet. Land med mange (fertile) kvinner vil derfor «veie tyngre» for resultatene av analysene enn mindre land vil gjøre.

Siden jeg hovedsakelig er interessert i årsaker til forskjeller mellom europeiske land, er det de uvektede resultatene som vil bli gitt mest oppmerksomhet. Når hvert land er en analyseenhet, blir forskjeller i antall innbyggere av mindre betydning. Jeg er imidlertid også interessert i hvordan ulike faktorer og kjennetegn påvirker Europas befolkning generelt, jamfør forskningsspørsmålet mitt om hva som er årsaken til den generelt lave fertiliteten i Europa i dag. Dette vil de vektete analysene i større grad kunne gi svar på.

3 Resultater

Dette kapittelet viser resultatene fra mine egne empiriske undersøkelser, som jeg dernest ser i sammenheng med eksisterende teori og forskning. Først presenterer jeg resultatene fra analysene av økonomiske forklaringer, deretter politiske forklaringer og siden de kulturelle forklaringene. Til sist vil jeg forsøke å kombinere økonomiske, politiske og kulturelle forklaringer i samme analyse, og diskutere de tre hovedtypene av forklaringsmodeller samlet.

3.1 Arbeidsløshet

3.1.1 Arbeidsløshet og økonomisk usikkerhet

Hva betyr arbeidsledighet for et lands fertilitetsnivå? Sammenhengene mellom økonomi og fertilitet er noe annerledes i dag enn tidligere (jamfør diskusjon i kapittel 1.5.1), men potensielle foreldre anser også i dag økonomisk trygghet som ønskelig før de bestemmer seg for å få barn (D'Addio og D'Ercole, 2005). Arbeidsledighet, ustabile og usikre arbeidskontrakter er derfor mye anvendte mål i litteraturen om sammenhengen mellom økonomisk usikkerhet og fertilitet (Adsera, 2004; Adsera, 2006; Adsera, 2011; Kravdal, 2002; Kreyenfeld, 2010; Pailhé og Solaz, 2012; Schmitt, 2012; Schmitt, 2008).

Ved å sammenligne europeiske land vil jeg se nærmere på de empiriske sammenhengene mellom økonomisk usikkerhet og fertilitet. Økonomisk usikkerhet måles med ulike former for arbeidsledighet, og hypotesene testes ved å se på korrelasjoner på ett tidspunkt. Med utgangspunkt i teori og tidligere forskning er min første hypotese:

H1 Arbeidsledighet medfører lavere fertilitet i et land.

Arbeidsledighet måles med data fra europeiske arbeidskraftsundersøkelser (EU-LFS – Eurostat, se kapittel 2). Det er store forskjeller mellom europeiske land i arbeidsledighet (vedlegg 2). Norge har den laveste arbeidsledighet med 3,5 % av arbeidsstyrken, mens Spania har hele 20,9 % total arbeidsledighet. De øvrige landene befinner seg mellom disse ytterpunktene.

Først undersøker jeg sammenhengen mellom total fertilitetsrate og *samlet* arbeidsledighet. Gjennom en korrelasjonsanalyse måles styrken i en lineær sammenheng mellom de to variablene. Tabell 4 viser en negativ korrelasjon på -0,28. Dette indikerer at høy arbeidsledighet opptrer sammen med lav TFR; at land som har høy arbeidsledighet, også har lav fertilitet. Korrelasjonen er dog ikke spesielt sterk, og heller ikke statistisk signifikant.

Tabell 4: Korrelasjon mellom TFR og total arbeidsledighet i 30 land

	TFR	Total arbeidsledighet
TFR	1	
Total arbeidsledighet	-0,28	1

*Signifikant på 0,05nivå **Signifikant på 0,01nivå

En korrelasjonsanalyse gir det man kaller et syntetisk mål på sammenhengen mellom to variabler, det har ingen substansiell fortolkning. Metoden skiller heller ikke mellom uavhengig og avhengig variabel. For å måle én variabls innflytelse på en annen, brukes en lineær regresjonsanalyse. Tabell 5 viser på annen måte hvordan den totale arbeidsledigheten forventes å påvirke den totale fertilitetsraten. Koeffisienten indikerer at for hvert prosentpoeng den totale arbeidsledigheten øker, avtar den totale fertilitetsraten med 0,015. Et land som har én prosent høyere total arbeidsledighet enn et annet land, ventes å ha 0,015 lavere TFR enn dette landet.

Tabell 5: Sammenhengen mellom TFR og total arbeidsledighet, vektet og uvektet resultat for 30 land

	Uvektet resultat			Vektet resultat		
	Koeffisient	Standardavvik	Sig t.	Koeffisient	Standardavvik	Sig t.
Arbeidsledighet totalt	-0,015	0,009	0,068	-0,017	0,009	0,044*
Konstant	1,586	0,042	0,000	1,575	0,086	0,000

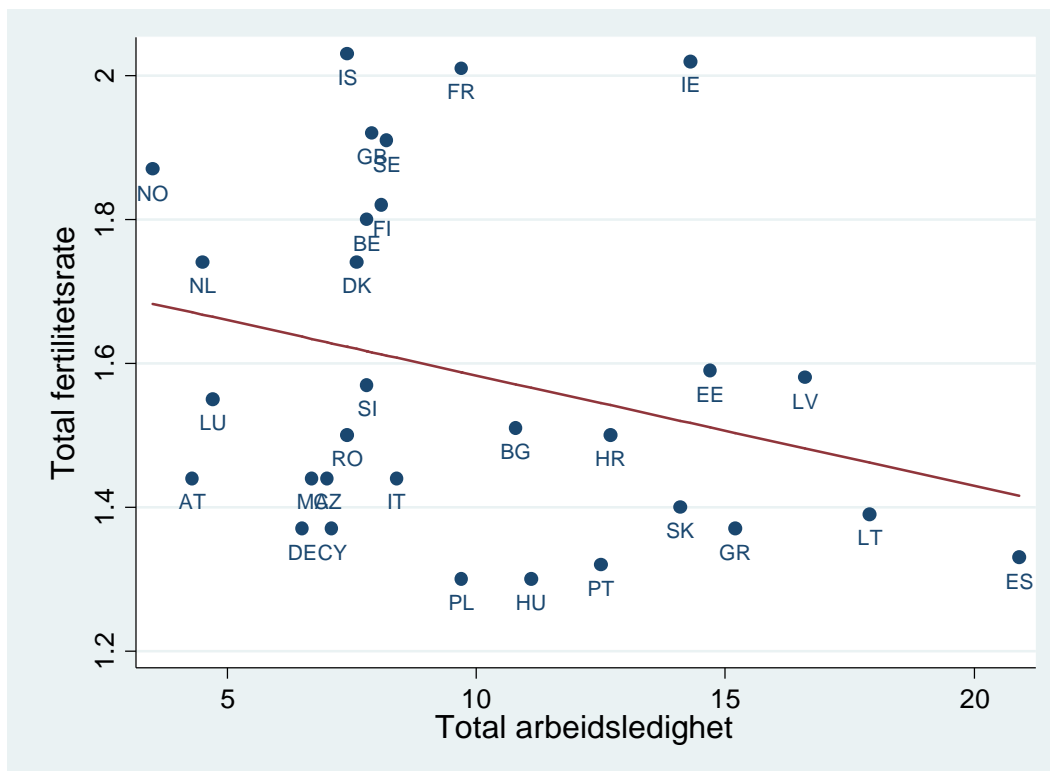
*Signifikant på 0,05nivå **Signifikant på 0,01nivå

I realiteten er sammenhengen mellom arbeidsledighet og fertilitet mindre entydig. Den gjennomsnittlige totale arbeidsledigheten blant mine europeiske land er 9,8 prosent. De landene som ligger nærmest gjennomsnittet er Polen og Frankrike, begge med en total arbeidsledighet på 9,7 prosent. Landene skiller seg stor grad fra det forventede fertilitetsnivået - Polen med en TFR på 1,3 og Frankrike med 2,01.

Et plottdiagram gir en mer detaljert beskrivelse av dataene. Figur 3 viser hvor de europeiske landene plasserer seg langs de to variablene *arbeidsledighet* (x-aksen) og *fertilitet* (y-aksen). Regresjonslinjen som strekker seg over figuren, viser hvor landene forventes å befinne seg hvis de passer med resultatene fra regresjonsanalysen (tabell 5), og hvert prosentpoengs økning i total arbeidsledighet resulterer i 0,015 lavere TFR.

Veldig få land ligger langs regresjonslinjen. Den moderate sammenhengen mellom arbeidsledighet og fertilitet er derfor trolig resultat av noen få ekstremverdier. Både Norge og Spania er land som bidrar til korrelasjon mellom disse variablene. Norge plasserer seg høyt oppe til venstre, med høy TFR og lav arbeidsledighet. Spania befinner seg langt nede til høyre, med lav TFR og høy arbeidsledighet. Andre land passer ikke inn i det forventede mønsteret i det hele tatt, og noen land er tydelige avvikere. Dette gjelder spesielt Irland, som har en høy TFR i europeisk sammenheng, kombinert med høy arbeidsledighet. Østerrike avviker på motsatt vis, med lav TFR, men også lav arbeidsledighet.

Figur 3: Total fertilitetsrate og total arbeidsledighet i 30 europeiske land (adj. r=0,21)

Disse resultatene gjør det ikke enkelt å konkludere med noe. Hypotesen min om at arbeidsledighet virker negativt på fertilitet, synes verken å bekreftes eller avkreftes. Resultatene er for sprikende.

3.1.1.1 Har kvinnelig versus mannlig arbeidsledighet forskjellig virkning?

Det er ikke gitt at mannlig og kvinnelig arbeidsledighet har tilsvarende innvirkning på fertilitet. Empiriske undersøkelser har kommet frem til ulike resultater (Pailhé og Solaz, 2012; Schmitt, 2008). Slike undersøkelser foregår gjerne på mikronivå, og tar for seg hvordan individuell arbeidsledighet påvirker de som er rammet av dette. Jeg interesserer meg imidlertid for sammenhenger mellom TFR og aggregert arbeidsledighet, og vil undersøke empirisk om det er mannlig eller kvinnelig arbeidsledighet som har størst betydning for et lands TFR. Mine videre hypoteser er:

H2 Mannlig arbeidsledighet medfører lavere fertilitetsrate i et land.

Og:

H3 Kvinnelig arbeidsledighet medfører lavere fertilitetsrate i et land.

Jeg finner at det er den kvinnelige arbeidsledigheten som korrelerer sterkest med fertilitet. Korrelasjonene med TFR er på henholdsvis -0,18 for mannlig arbeidsledighet (tabell 6), og -0,40 for kvinnelig arbeidsledighet (tabell 7).

Tabell 6: Korrelasjon mellom TFR og mannlig arbeidsledighet i 30 land

	TFR	Mannlig arbeidsledighet
TFR	1	
Mannlig arbeidsledighet	-0,18	1

*Signifikant på 0,05nivå **Signifikant på 0,01nivå

Tabell 7: Korrelasjon mellom TFR og kvinnelig arbeidsledighet i 30 land

	TFR	Kvinnelig arbeidsledighet
TFR	1	
Kvinnelig arbeidsledighet	-0,40*	1

*Signifikant på 0,05nivå **Signifikant på 0,01nivå

For å få et bedre grep om de empiriske sammenhengene mellom arbeidsledighet og TFR, utføres regresjonsanalyser. Når landene vektet likt (venstre del av tabellen) finner jeg at for hvert prosentpoengs økning i mannlig arbeidsledighet avtar TFR med 0,009 (tabell 8). Land som har for eksempel fem prosent høyere arbeidsledighet blant menn, forventes å ha 0,045 lavere fertilitetsrate enn et land med fem prosent lavere arbeidsledighet ($0,009 \cdot 5$).

Når jeg vektet for antall kvinner i fertil alder i disse 30 landene (høyre del av tabellen), blir sammenhengen mellom mannlig arbeidsledighet og fertilitet noe sterkere. Den vektete regresjonskoeffisienten indikerer at hvert prosentpoengs økning i mannlig arbeidsledighet medfører en reduksjon i TFR på 0,014, sammenlignet med 0,009 i den uvektede analysen. Ingen av disse sammenhengene er imidlertid statistisk signifikante.

Det er resultatene for kvinnelig arbeidsledighet som er de mest interessante (tabell 9), ettersom disse er sterkere enn for mannlig arbeidsledighet. Koeffisienten på -0,022 viser at for hvert prosentpoengs økning i kvinnelig arbeidsledighet, avtar fertilitetsraten med 0,022. En økning på fem prosentpoeng kvinnelig arbeidsledighet gir således 0,11 ($0,022 \cdot 5$) lavere fertilitet, eller at kvinnene i gjennomsnitt får 0,11 færre barn. Denne sammenhengen blir noe svakere (fra -0,022 til -0,018) når jeg veier dataene for antallet fertile kvinner i landene.

Tabell 8: Sammenheng mellom TFR og mannlig arbeidsledighet, vektet og uvektet resultat for 30 land

	Uvektet			Vektet		
	Koeffisient	Standardfeil	Sig t.	Koeffisient	Standardfeil	Sig t.
Mannlig arbeidsledighet	-0,009	0,009	0,174	-0,014	0,009	0,078
Konstant	1,586	0,043	0,000	1,571	0,084	0,000

*Signifikant på 0,05nivå **Signifikant på 0,01nivå

Tabell 9: Sammenheng mellom TFR og kvinnelig arbeidsledighet, vektet og uvektet resultat for 30 land

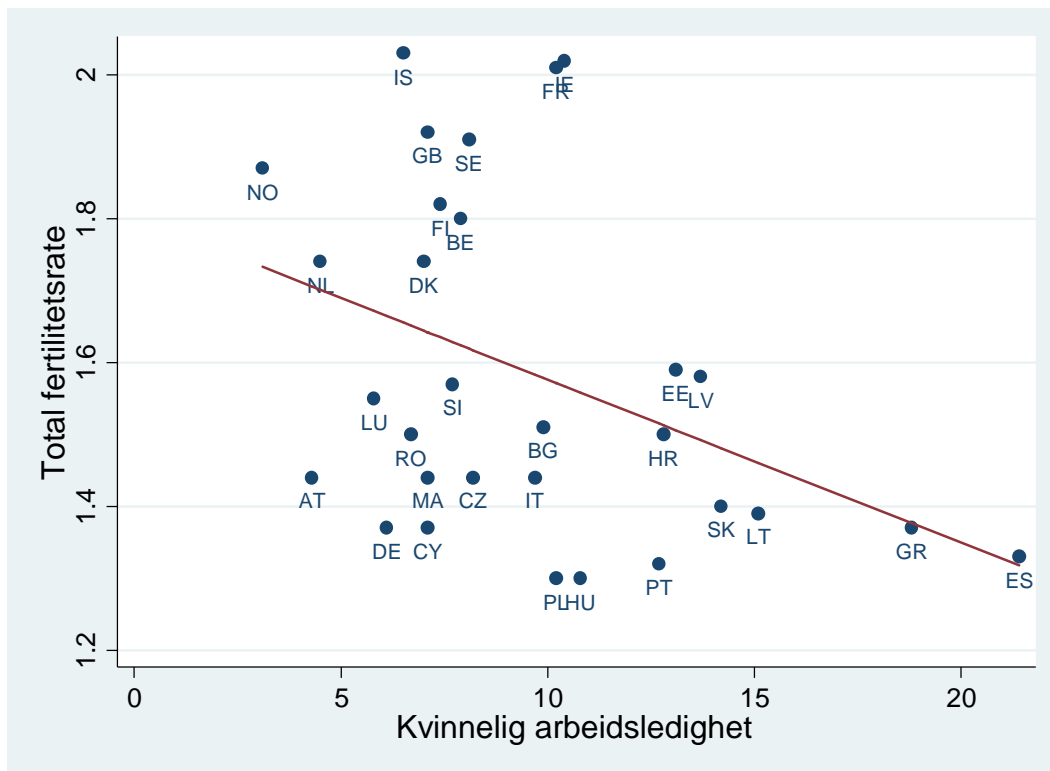
	Uvektet			Vektet		
	Koeffisient	Standardfeil	Sig t.	Koeffisient	Standardfeil	Sig t.
Kvinnelig arbeidsledighet	-0,022	0,009	0,014*	-0,018	0,009	0,033*
Konstant	1,586	0,040	0,000	1,582	0,087	0,000

*Signifikant på 0,05nivå **Signifikant på 0,01nivå

Figur 4 viser hvor de europeiske landene plasserer seg langs variablene *kvinnelig arbeidsledighet* og *fertilitet*. Figuren gjør det mulig å identifisere land som skiller seg ut fra det generelle mønsteret. Landene ligger generelt nærmere regresjonslinjen når jeg ser på kvinnelig arbeidsledighet, enn da jeg så på total arbeidsledighet eller mannlig arbeidsledighet (ikke vist grafisk, kun numerisk). Irland er fortsatt et avvikende land, med høy gjennomsnittlig arbeidsledighet blant kvinner (den er mye høyere blant menn), men likevel høy fertilitet.

Mange land befinner seg nær regresjonslinjen, også land med svært høy eller svært lav arbeidsledighet, som Spania, Hellas og Nederland. Disse landene passer godt inn i hypotesen om at kvinnelig arbeidsledighet virker negativt på et lands fertilitet. Spania og Hellas plasserer seg langt nede til høyre i figuren, med både lav TFR og høy arbeidsledighet i europeisk sammenheng. Norge er det landet med lavest kvinnelig arbeidsledighet og plasseres høyt oppe til venstre i figuren. Landet bidrar således til den generelt negative sammenhengen mellom kvinnelig arbeidsledighet og fertilitet.

Figur 4: Total fertilitetsrate og total kvinnelig arbeidsledighet i 30 land (adj. r= 0,36)

Til tross for en tydelig og signifikant sammenheng mellom kvinnelig arbeidsledighet og total fertilitet (tabell 7 og 9), viser figur 4 langt ifra en perfekt sammenheng mellom variablene. En stor del av landene som inngikk i undersøkelsen, har kvinnelig arbeidsledighet på mellom 5 og 10 %. Disse landene varierer likevel i stor grad hva den totale fertilitetsraten angår. Kypros og Island har eksempelvis omtrent like høy kvinnelig arbeidsledighet, men mens Island hører blant de landene i Europa med absolutt høyest TFR, har Kypros en TFR som er under 1,4. På tilsvarende vis kan Polen og Ungarn sammenliknes med Irland og Frankrike. Alle disse landene har en kvinnelig arbeidsledighet på rundt 10 %, men der de to førstnevnte landene har ekstremt lav TFR på 1,3 barn per kvinne, har de to sistnevnte TFR på henholdsvis 2,02 og 2,01.

I analyser av såpass få enheter, kan ekstremverdier ha stor betydning for den samlede korrelasjonen. Land som Hellas, Spania, Norge og Island kan være store bidragsytere til en tydelig sammenheng. Hvis noen enheter fjernes eller legges til, kan analyser med få observasjoner bli helt annerledes (Ringdal, 2013). Hadde man strategisk ekskludert noen av landene i denne siste analysen, ville korrelasjonen blitt langt sterkere (eller svakere).

3.1.1.2 Ungdomsledighet

Det er ofte unge mennesker som rammes hardest av økonomiske nedgangstider, og derfor opplever økt usikkerhet (Sobotka m. fl., 2011; Mills og Blossfeld, 2005). Siden det hovedsakelig er unge mennesker som planlegger og får barn, kan de unges situasjon være spesielt viktig for et lands fertilitet. Vanskeligheter på arbeidsmarkedet kan bidra til å vanskeliggjøre familieetableringen (Del Boca, 2002; Mills m. fl., 2011; Mills m. fl., 2005).

Gjennomsnittlig arbeidsledighet blant unge mellom 20 og 29 år er høyere enn den totale arbeidsledigheten; 14,9 % ungdomsledighet mot 10,8 % total arbeidsledighet. Det kan av den grunn argumenteres for å skille ut de unge i analysen av sammenhengen mellom arbeidsledighet og fertilitet. Min tredje hypotese er derfor:

H4 Arbeidsledighet blant unge medfører lavere fertilitetsrate i et land.

Tabell 10 viser sammenhengen mellom total fertilitetsrate og arbeidsledighet blant personer mellom 20 og 29 år; en negativ korrelasjon på -0,29. Dette indikerer at land med høy arbeidsledighet blant unge, også har en lavere fertilitet.

Tabell 10: Korrelasjon mellom TFR og arbeidsledighet blant unge 20-29 år i 31 land

	TFR	Arbeidsledighet 20-29år
TFR	1	
Arbeidsledighet 20-29år	-0,29	1

*Signifikant på 0,05nivå **Signifikant på 0,01nivå

En annen måte å vise hvordan arbeidsledighet blant unge forventes å påvirke fertiliteten, vises i tabell 11. Koeffisienten i det uvektede resultatet, indikerer at den totale fertilitetsraten avtar med 0,009 for hvert prosentpoengs økning i arbeidsledighet blant unge. I land med ett prosentpoengs høyere arbeidsledighet blant unge, antas TFR å være 0,009 lavere. Det vektete resultatet indikerer en noe sterkere sammenheng mellom variablene (-0,011 mot -0,009).

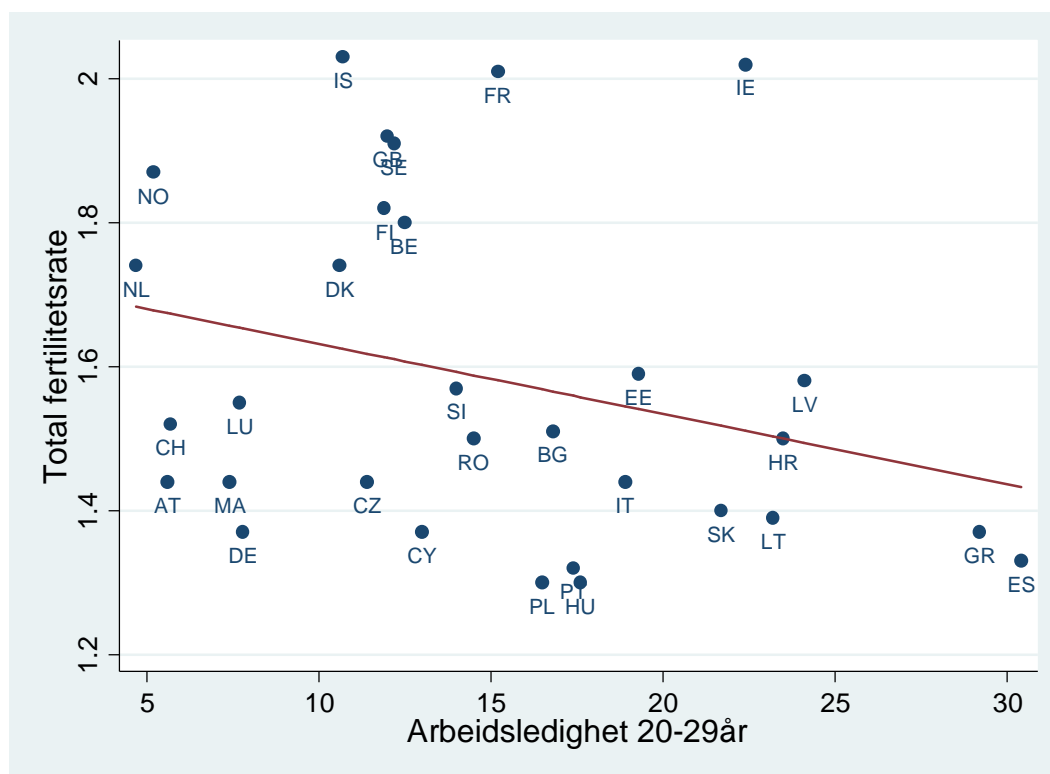
Tabell 11: Sammenhengen mellom TFR og arbeidsledighet blant unge mellom 20 og 29 år - vektet og uvektet resultat for 31 land

	Uvektet resultat			Vektet resultat		
	Koeffisient	Standardavvik	Sig t.	Koeffisient	Standardavvik	Sig t.
Arbeidsledighet 20-29 år	-0,009	0,006	0,057	-0,011	0,008	0,097
Konstant	1,584	0,04	0,000	1,580	0,087	0,000

*Signifikant på 0,05nivå **Signifikant på 0,01nivå

Gjennom et plottdiagram skildres dataene mer inngående. I figur 5 strekker arbeidsledigheten (x-aksen) seg helt til 30 %. Noen land befinner seg nær regresjonslinjen, mens andre avviker fra denne i ulik grad. Hellas og Spania befinner seg lengst mot høyre i figuren, med den høyeste arbeidsledigheten blant unge. Norge, Nederland, Sveits og Østerrike har alle en arbeidsledighetsrate på omtrent 5 %. Fertilitetsraten i disse landene varierer fra 1,44 i Sveits til 1,87 i Norge.

Figur 5: Total fertilitetsrate og arbeidsledighet for unge mellom 20-29år i 31 land (adj. r=0.23)

Irland er et spesielt avvikende tilfelle. Landet har en av de høyeste fertilitetsratene i Europa, men også en arbeidsledighet blant unge på hele 22,4 %. Frankrike passer heller ikke inn i den forventede sammenhengen (tabell 11), med sin kombinasjon av høy fertilitetsrate og relativt høy arbeidsledighet blant unge. For Tyskland observeres en motsatt kombinasjon. Arbeidsledigheten blant unge er her på 7,8 %, kombinert med en total fertilitetsrate på 1,37. Sammenhengen mellom arbeidsledighet blant unge og total fertilitetsrate er med andre ord både svak, og viser utallige unntak.

3.1.1.3 Langtidsledighet

Noen hevder at arbeidsledighetens lengde er ekstra viktig (Adsera, 2004; Kravdal, 2002). Langvarig arbeidsledighet fører til mindre inntekter for en husstand, hvilket kan gjøre det mindre attraktivt å bli foreldre. Også personer som ikke direkte rammes av arbeidsledighet, kan påvirkes av langvarig høy arbeidsledighet. Selv om de er i arbeid, kan de anse arbeidsledighet som en overhengende trussel (Adsera, 2005).

Min neste hypotese er:

H5 Arbeidsledighet over lengre tid medfører lavere fertilitetsrate i et land.

Sammenhengen mellom langtidsledighet og total fertilitetsrate er negativ (tabell 12). Korrelasjonen på -0,34 antyder at land med høy langtidsledighet også har lav total fertilitetsrate.

Tabell 12: Korrelasjon mellom TFR og langtidsarbeidsledighet i 30 land

	TFR	Langtidsarbeidsledighet
TFR	1	
Langtidsarbeidsledighet	-0,34*	1

*Signifikant på 0,05nivå **Signifikant på 0,01nivå

For å skille mellom uavhengig og avhengig variabel, og måle innflytelsen langtidsarbeidsledighet har på den totale fertilitetsraten, brukes en lineær regresjonsanalyse. Koeffisienten i det uvektede resultatet antyder at for hvert prosentpoengs økning i langtidsarbeidsledigheten, reduseres den totale fertilitetsraten med 0,029 (tabell 13). Et land

som har én prosent høyere langtidsarbeidsledighet enn et annet land, forventes å ha en total fertilitetsrate som er 0,029 lavere enn dette landet. Den indikerte sammenhengen i det vektete resultatet er noe sterkere.

Tabell 13: Sammenhengen mellom TFR og langtidsledighet - vektet og uvektet resultat for 30 land

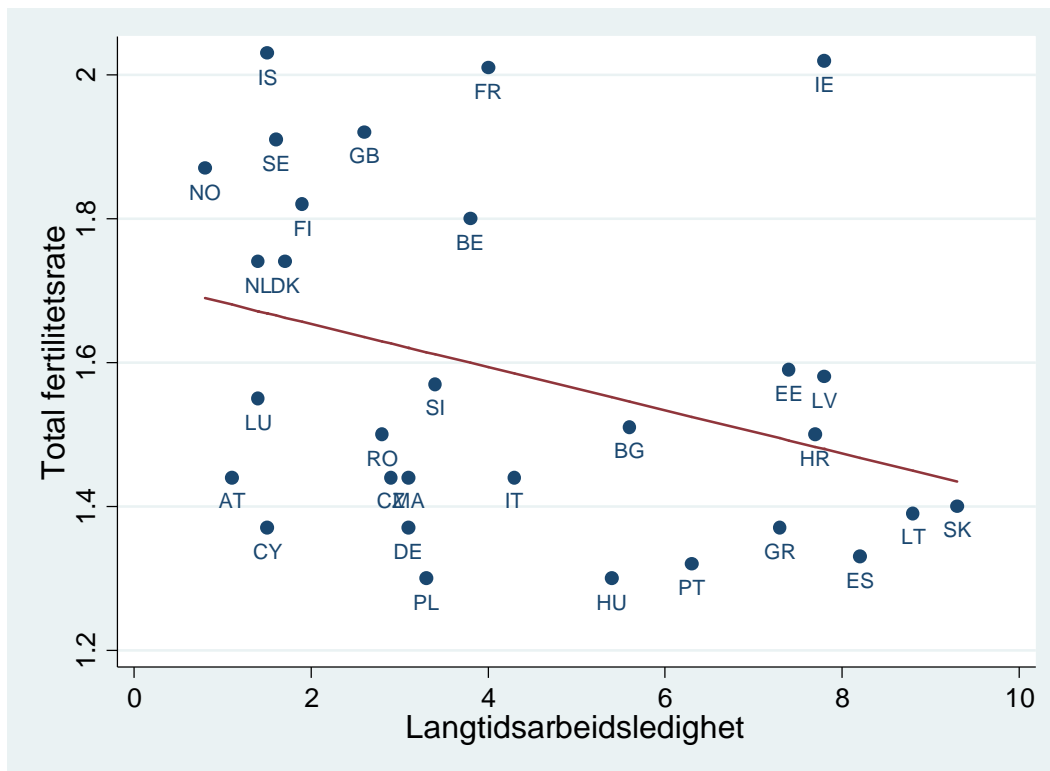
	Uvektet resultat			Vektet resultat		
	Koeffisient	Standardavvik	Sig t.	Koeffisient	Standardavvik	Sig t.
Langtidsledighet	-0,029	0,016	0,033*	-0,046	0,019	0,013*
Konstant	1,586	0,041	0,000	1,569	0,081	0,000

*Signifikant på 0,05nivå **Signifikant på 0,01nivå

For å se hvordan de europeiske landene fordeler seg langs variablene *total fertilitetsrate* og *langtidsarbeidsledighet*, brukes et plottdiagram. I figur 6 er det Latvia og Slovakia som plasserer seg lengst mot høyre, med høyest langtidsarbeidsledighet. Med sine lave totale fertilitetsrater, passer de med hypotesen om at langtidsarbeidsledighet medfører lavere fertilitetsrater i et land. Dette gjelder i stor grad også Spania og Hellas.

De nordiske landene, spesielt Norge, Island og Sverige, befinner seg høyt oppe til venstre i figuren, og støtter ytterligere opp under hypotesen med sin relativt høye TFR og lave langtidsledighet.

Figur 6: Total fertilitetsrate og langtidsarbeidsledighet i 30 land (adj. $r=0.29$)

Avvikende tilfeller fremtrer også i sammenhengen mellom langtidsarbeidsledighet og total fertilitetsrate. Blant de landene som har en TFR mellom 1,3 og 1,4, varierer graden av langtidsarbeidsledighet fra 1,5 % i Kypros til 9,3 % i Slovakia. Irland skiller seg også ut, med både høy TFR og høy langtidsarbeidsledighet.

3.1.2 Diskusjon økonomi

Alle målene på arbeidsledighet korrelerte negativt med total fertilitetsrate, og antydte derfor at land med høy arbeidsledighet også har lav fertilitet. Den svakeste korrelasjonen var mellom mannlig arbeidsledighet og TFR, mens sammenhengen mellom TFR og kvinnelig arbeidsledighet var sterkest. Det var bare kvinnelig arbeidsledighet og langtidsarbeidsledighet som viste statistisk signifikante sammenhenger med total fertilitetsrate.

Selv om noen av korrelasjonene var ganske sterke, viste plottdiagrammene at ikke alle land passet like godt inn i hypotesene om at arbeidsledighet medfører lavere fertilitet i et land. Et av de tydeligste eksemplene er Irland, som skårer høyt på alle målene på arbeidsledighet, samtidig som landet har en av de høyeste fertilitetsratene i Europa. Det er likevel ikke godt å vite hvor høy fertilitet Irland ville hatt, dersom de økonomiske forholdene var lagt bedre til rette. Den irske fertiliteten, på lik linje med resten av Europa, har opplevd et sterkt fall de siste

femti årene, og avvek i større grad fra det europeiske gjennomsnittet tidligere (O'Donoghue, Meredith og O'Shea, 2009). Kanskje hadde den irske fertiliteten vært enda høyere under bedre økonomiske forhold? Slike spørsmål er det imidlertid vanskelig å besvare.

Det er flere mulige årsaker til at noen land har høy fertilitet til tross for høy arbeidsledighet. Kvinners sosiale status kan påvirke hvordan de reagerer på arbeidsledighet og økonomisk usikkerhet. Blant annet vil kvinners utdanningsnivå være av betydning for de valgene de gjør (Schmitt, 2012; Schmitt, 2008; Sobotka m. fl., 2011; Kreyenfeld, 2010). Mens noen kvinner velger å vente med barn i økonomiske nedgangstider, velger andre å benytte tiden utenfor arbeidslivet til å få barn (Kravdal, 2002). Sammenhengene mellom arbeidsledighet og fertilitet kan derfor delvis være en følge av sosiale sammensetninger i et land.

Mine resultater viser bare korrelasjoner mellom fertilitet og arbeidsledighet på ett tidspunkt. Det er imidlertid også mulig at *endringer* i arbeidsledigheten er av større betydning enn selve arbeidsledighetsnivået (Sobotka m. fl., 2011). Dette fanges ikke opp i mine analyser.

Sammenhengen mellom arbeidsledighet og fertilitet preges også av det politiske miljøet i et land. Folk vil reagere på arbeidsledighet på forskjellige måter, avhengig av generøsiteten i landets velferdssystemer (Kravdal, 2002). Generøse pengeutbetalinger eller minimumsytelser, kan ha en stabiliserende virkning på fertilitet under økonomiske nedgangstider (Rønsen og Skrede, 2010). Behovet for å etablere en sterk posisjon i arbeidslivet reduseres, og gjør det mulig å etablere familie på tross av et vanskelig arbeidsmarked (Schmitt, 2012). Dette kan være en av grunnene til at Frankrikes fertilitet tilsynelatende ikke påvirkes av økonomisk usikkerhet i like stor grad som mange andre land. Her har også arbeidsledige rett på familieytelser og utbetalinger knyttet til foreldrepermisjoner (Pailhé og Solaz, 2012).

3.2 Politikk

Hva betyr politikken i et land for landets fertilitetsnivå? Kvinner går glipp av inntektsmuligheter når de velger å bli mødre, i tillegg til at de risikerer å bli «liggende etter» i arbeidslivet på andre måter (Esping-Andersen, 2009). Dette kalles gjerne *mulighetskostnader*. Slike kostnader kan reduseres gjennom familiepolitikk, som enten kompenserer for foreldrenes kostnader gjennom ytelser og utbetalinger, eller søker å redusere mulighetskostnadene gjennom å gjøre det mulig for foreldre å fortsette i arbeid etter at de har fått barn (Esping-Andersen, 2009).

Resultatene fra undersøkelser på politikkenes virkning på fertilitet er til dels sprikende, og det er mange kjente utfordringer knyttet til å sammenlikne familiepolitikk mellom land (D'Addio og D'Ercole, 2005; Gauthier, 2007). Jeg velger derfor å begrense meg til enkle analyser av sammenhengene mellom politikk og fertilitet.

3.2.1 Sammenheng mellom offentlige utgifter og total fertilitet

Offentlige investeringer i ytelse til familie og barn varierer mellom land (Math og Thévenon, 2009; Thévenon, 2011). Slike ytelse kan ha betydning for et lands fertilitet (Bradshaw og Finch, 2002). I det følgende vil jeg undersøke de empiriske sammenhengene mellom offentlig bruk av penger og fertilitet, ved å sammenlikne europeiske land. Offentlig pengebruk måles som *prosent av BNP brukt på familie og barn*. Min første hypotese er:

H6 Generøs bruk av offentlige midler til familie og barn medfører høyere fertilitetsrater i et land.

Offentlig bruk av midler måles med data fra det europeiske system for integrert statistikk om sosial beskyttelse (ESSPROS - Eurostat, se kapittel 2). Bruk av BNP varierer mellom europeiske land. Latvia bruker minst prosentandel av sitt BNP på familie og barn, 1,1 %, mens Danmark med sine 4,1 % bruker mest (vedlegg 3).

Tabell 14 viser en positiv korrelasjon på 0,51 mellom fertilitet og bruk av BNP. Dette tyder på at høy total fertilitetsrate og høy prosentandel av BNP brukt på familie og barn opptrer sammen; land som bruker en stor andel av sitt BNP på familie og barn, har høy fertilitet.

Tabell 14: Korrelasjon mellom TFR og prosent av BNP brukt på familie og barn i 32 land

	TFR	Prosent av BNP
TFR	1	
Prosent av BNP	0,51**	1

*Signifikant på 0,05nivå **Signifikant på 0,01nivå

For å måle hvilken innflytelse den politiske variabelen har på total fertilitetsrate, anvendes en lineær regresjonsanalyse (tabell 15). Koeffisienten viser hvordan bruk av BNP forventes å påvirke den totale fertilitetsraten. Når landene vektet likt (venstre del av tabellen) forventes hvert prosentpoengs økning i bruk av BNP på familie og barn å fremme den totale

fertilitetsraten med 0,137. Både Estland og Kypros bruker 2 % av sitt BNP på familie og barn. Med bakgrunn i regresjonsanalysen forventes disse landene å ha en total fertilitetsrate på 1,563 ($1,289+0,137*2$). Dette er riktig for Estland, men Kypros har TFR på 1,39. Dette eksemplifiserer at sammenhengen mellom variablene i virkeligheten er mindre entydig, enn en regresjonsanalyse indikerer.

I dette tilfellet er forskjellen mellom uvektet og vektet resultat spesielt tydelig. Koeffisienten i det vektete resultatet reduseres til 0,086, og til forskjell fra det uvektede resultatet, er dette langt ifra statistisk signifikant.

Tabell 15: Sammenhengen mellom TFR og prosent av BNP brukt på familie og barn - vektet og uvektet resultat for 32 land

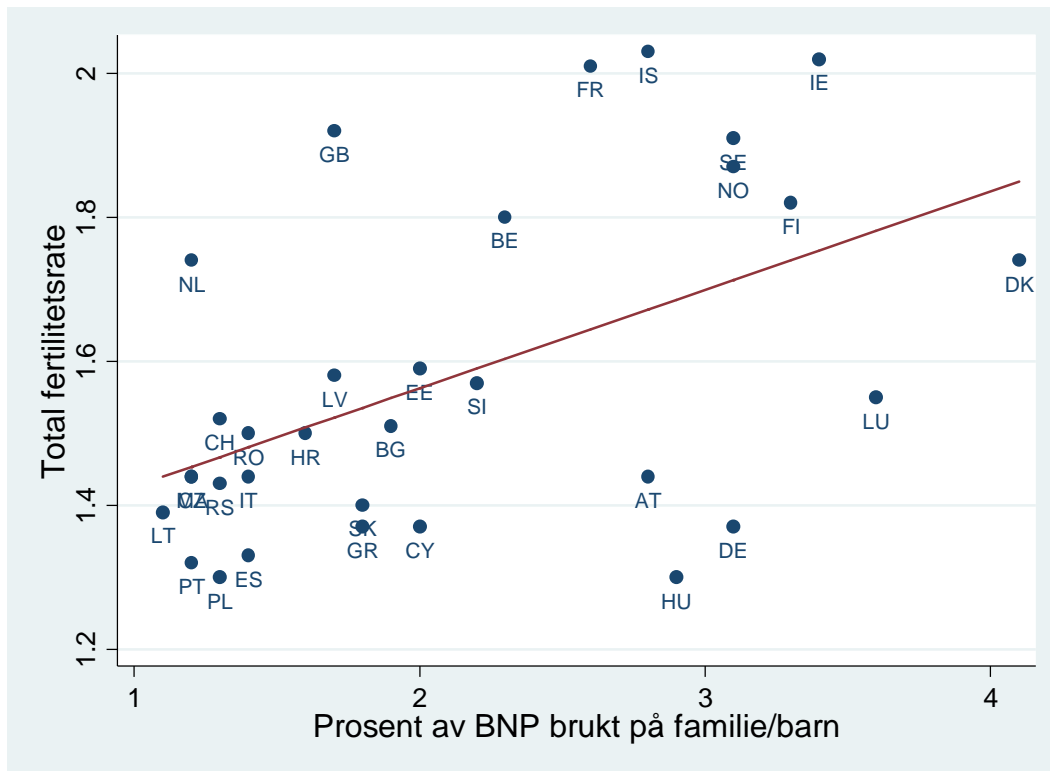
	Uvektet resultat			Vektet resultat		
	Koeffisient	Standardavvik	Sig t.	Koeffisient	Standardavvik	Sig t.
Prosent av BNP	0,137	0,042	0,001**	0,086	0,109	0,218
Konstant	1,289	0,097	0,000	1,399	0,196	0,000

*Signifikant på 0,05nivå **Signifikant på 0,01nivå

Et plottdiagram gir en bedre oversikt av hvor landene plasserer seg i sammenhengen mellom variablene *fertilitet* (y-aksen) og *bruk av BNP* (x-aksen). Regresjonslinjen viser hvor landene forventes å befinne seg hvis de passer med resultatene fra regresjonsanalysen (tabell 15), og hvert prosentpoengs økning i bruk av BNP medfører 0,137 høyere TFR.

Noen land passer med hypotesen om at bruk av offentlige midler medfører høyere fertilitet. Figur 7 viser at en del land med lav fertilitet bruker en lav prosentandel av sitt BNP på familie og barn. Dette gjelder Polen, Latvia, Portugal, Spania, Serbia, Italia og Tsjekkia, som plasserer seg nederst til venstre i diagrammet. Danmark er det landet som bruker klart størst prosentandel av sitt BNP på familie og barn. Landet har en relativt høy fertilitet i europeisk sammenheng, og passer således med hypotesen om at generøs bruk av offentlige midler medfører høyere fertilitet. Danmark har likevel lavere fertilitet enn sine nordiske naboer, som bruker en noe lavere prosentandel av sitt BNP på familie og barn. Også Storbritannia og Belgia har høyere TFR enn Danmark, selv om disse to landene skårer moderat på den politiske variabelen.

Figur 7: Total fertilitetsrate og prosent av BNP brukt på familie/barn i 32 land (adj. $r=0,48$)

Figur 7 antyder en positiv sammenheng mellom total fertilitetsrate og bruk av BNP på familie og barn. Noen tydelige avvikere fremtrer også, som Ungarn og Tyskland. Det er vanskelig å trekke noen endelig konklusjon ut ifra disse resultatene.

3.2.2 Sammenhengen mellom formell barneomsorg og fertilitet

Kan tilgangen til og bruk av barneomsorg utenfor hjemmet virke inn på et lands fertilitet?

Flere forskere har funnet en sammenheng mellom fertilitet og tilgangen til barneomsorg (Baizán, 2009; Rindfuss m.fl., 2007; Pacalova m. fl., 2003; Del Boca, 2002; Rønsen, 2004; Sleebos, 2003).

Forskjellene mellom land når det gjelder bruk av formell barneomsorg (vedlegg 4), gjør at jeg vil undersøke empiriske sammenhenger mellom prosentandel barn i formell barneomsorg og total fertilitetsrate.

Med bakgrunn i tidligere forskning og litteratur er min hypotese:

H7 Tilgang til barneomsorg utenfor hjemmet medfører høyere total fertilitetsrate i et land.

Dataene er fra levekårsundersøkelsen EU-SILC (Eurostat, se kapittel 2). Tallene fra EU-SILC gir ikke informasjon om barneomsorgsinstitusjonenes tilgjengelighet og kvalitet i ulike europeiske land. De opplyser likevel om hvor mange barn som tilbringer tid i barneomsorg utenfor hjemmet, og hvor mange timer de tilbringer i slik omsorg. Etterspørselen etter barneomsorg antas å være større enn tilbudet (Baizán, 2009). Bruk av barneomsorg kan derfor anvendes som en indikator på tilgjengeligheten til slike tjenester.

Jeg tar i bruk to mål på bruk av formell barneomsorg. For det første undersøkes sammenhengen mellom TFR og prosentandel barn som ikke tilbringer tid i formell barneomsorg i det hele tatt. For det andre vil jeg studere sammenhengen mellom total fertilitetsrate og prosentandel barn som tilbringer 30 timer eller mer per uke i formell barneomsorg. Mens det første målet indikerer mangel på barneomsorg utenfor hjemmet, indikerer det andre målet en sterk benyttelse av slik barneomsorg.

Det er ganske tydelige negative sammenhenger mellom total fertilitetsrate og prosentandel barn som ikke tilbringer tid i formell barneomsorg (tabell 16). For den yngste aldersgruppen, barn under 3 år, fremtrådte den sterkeste negative korrelasjonen, $-0,55$. For barn mellom 3 år og skolealder og barn mellom skolealder og 12 år var korrelasjonene med TFR på henholdsvis $-0,49$ og $-0,30$. Dette indikerer at høy prosentandel av barn som ikke tilbringer tid i formell barneomsorg, opptrer sammen med lav TFR. Land hvor mange barn ikke tilbringer tid i barneomsorg utenfor hjemmet, antas å ha lav fertilitet.

Korrelasjonen mellom TFR og det å ha barn i 30 timer eller mer per uke i formell barneomsorg, vises i tabell 17. Den mest interessante sammenhengen fremtrer for den yngste aldersgruppen, barn under 3 år. Det er en positiv korrelasjon mellom variablene på $0,37$. Til sammenlikning er sammenhengen mellom TFR og barn mellom 3 år og skolealder mye svakere ($0,13$). Sammenhengen mellom TFR og barn mellom skolealder og 12 år som tilbringer 30 timer eller mer i formell barneomsorg, er bortimot ikke-tilstedeværende. Dette samsvarer med blant annet Castle (2003) sine resultater. Han fant en positiv korrelasjon mellom TFR og andel barn i formell barneomsorg, og at sammenhengen var sterkest for de yngste barna.

Tabell 16: Korrelasjon mellom TFR og prosentandel barn som tilbringer 0 timer i formell barneomsorg i 31 land

	Total fertilitetsrate
Barn under 3 år	-0,55**
Barn mellom 3 år og skolealder	-0,49**
Barn mellom skolealder og 12 år	-0,30*

*Signifikant på 0,05 nivå. ** Signifikant på 0,01 nivå.

Tabell 17: Korrelasjon mellom TFR og prosentandel barn som tilbringer 30 timer eller mer i formell barneomsorg i 31 land

	Total fertilitetsrate
Barn under 3 år	0,37*
Barn mellom 3 år og skolealder	0,13
Barn mellom skolealder og 12 år	0,07

*Signifikant på 0,05 nivå. ** Signifikant på 0,01 nivå.

En detaljert beskrivelse av hvordan europeiske land plasserer seg langs tre av disse variablene vises i tre plottdiagram. De mest interessante sammenhengene var mellom TFR og bruk av formell barneomsorg i den yngste aldersgruppen, barn under 3 år. Her var korrelasjonene sterkest. De empiriske undersøkelsene jeg baserer argumentene mine på, undersøkte også de yngste barna (Baizán, 2009; Rønsen, 2004; Del Boca, 2002; Kravdal, 1996).¹⁹ Det blir derfor enklere å sammenlikne resultatene.

Figur 8 viser hvor landene plasserer seg langs variablene *TFR* og *barn under 3 år som ikke tilbringer tid i formell barneomsorg i det hele tatt* (0 timer). Regresjonslinjen som strekker seg fra venstre til høyre over figuren indikerer den negative sammenhengen mellom variablene og viser hvor landene forventes å befinne seg.

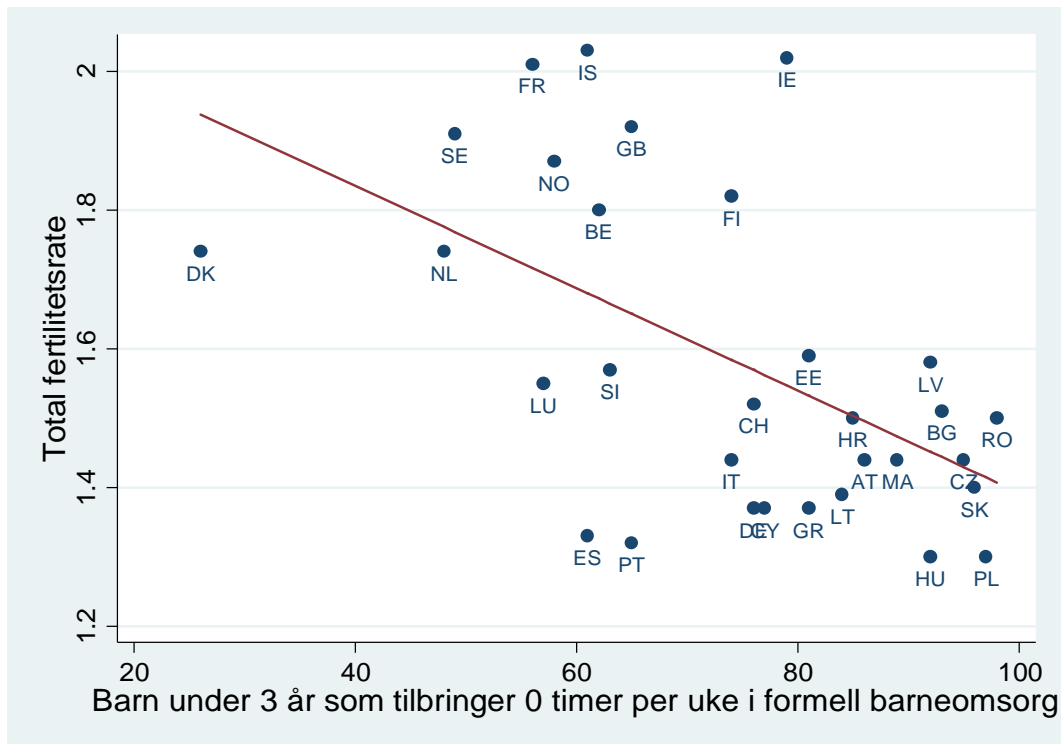
¹⁹ Del Boca (2002) undersøkte hvor stor andel av barn under tre år som hadde tilgang til barneomsorg. Baizán (2009) målte tilgjengeligheten til barneomsorg ved å se på prosentandel barn mellom null og to år i barneomsorg. Rønsen (2004) definerte tilgangen til barneomsorg som antall plasser per barn i førskolealder. For Norge anvendes tall for barn mellom null og tre år. For Finland er aldersspennet null til seks år. Kravdal (1996) definerer tilgang på barneomsorg som andelen barn fra 1 til 3 år som er i offentlige eller private barnehager.

I de fleste høvfertilitetslandene er det omtrent 60 % av alle barn under 3 år som ikke tilbringer tid i formell barneomsorg i det hele tatt. Dette gjelder Frankrike, Island, Norge og Storbritannia. Også lavfertilitetslandene Spania og Portugal ligger på rundt 60 % langs denne variabelen. Det er likevel en tendens til at land med lav fertilitetsrate også har høy prosentandel barn som ikke tilbringer tid i formell barneomsorg. Dette gjelder i stor grad Ungarn og Polen, og til dels også Hellas, Latvia, Slovakia og Tsjekkia. I disse landene tilbringer mellom 80 og 100 % av alle barn under 3 år ikke tid i formell barneomsorg. Danmark skiller seg ut som et land med særskilt lav prosentandel barn som ikke tilbringer tid i formell barneomsorg i det hele tatt.

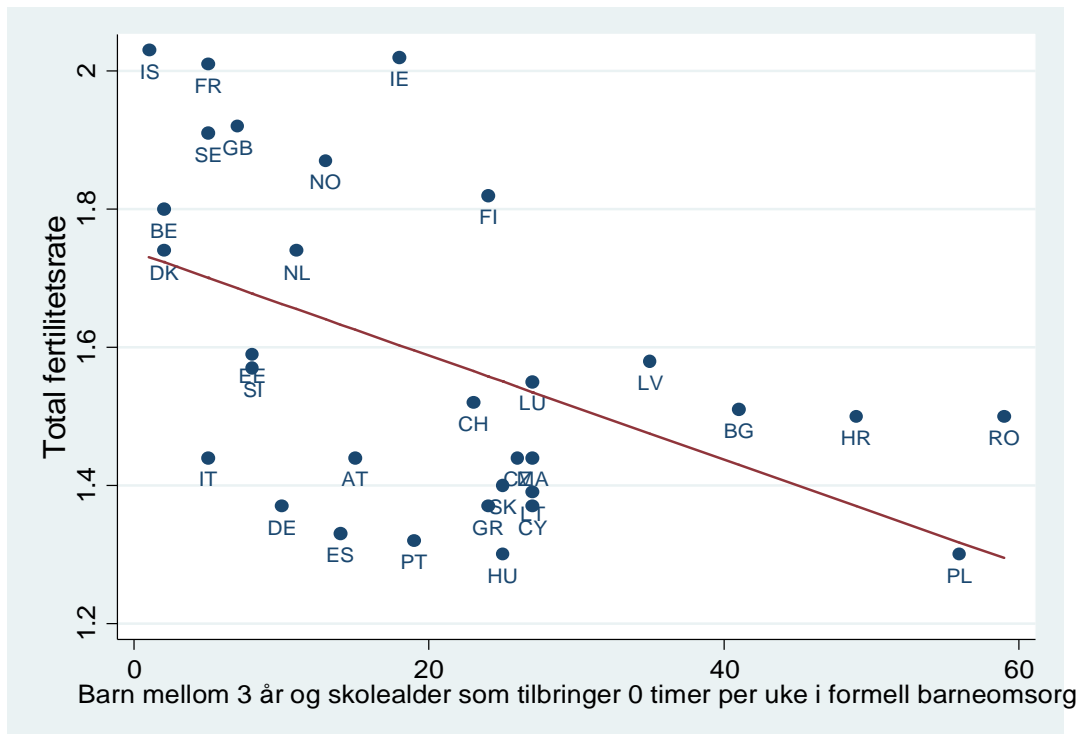
Figur 9 viser hvor landene plasserer seg langs variablene *TFR* og *prosentandel barn mellom 3 år og skolealder som ikke tilbringer tid i formell barneomsorg (0 timer)*. Det er en mye lavere prosentandel barn i denne aldersgruppen som ikke tilbringer tid i formell barneomsorg i det hele tatt, sammenliknet med den yngste aldersgruppen. Kun fire land rapporterer at mer enn 40 % av alle barn mellom 3 år og skolealder tilbringer 0 timer i formell barneomsorg per uke. Dette gjelder Bulgaria, Kroatia, Polen og Romania. Polen og Romania rapporterer at nesten 60 % av alle barn mellom 3 år og skolealder ikke tilbringer tid i formell barneomsorg.

I Island, Belgia og Danmark er det en ganske lav prosentandel barn mellom 3 år og skolealder som ikke tilbringer tid i formell barneomsorg. Disse landene etterfølges av Frankrike, Sverige og Italia. Norge, med sin relativt høye fertilitet i europeisk sammenheng, har faktisk en høyere prosentandel barn mellom 3 år og skolealder som ikke tilbringer tid i formell barneomsorg, enn lavfertilitetslandene Italia og Tyskland. Mens 13 % av barna tilbringer 0 timer i formell barneomsorg i Norge, gjelder dette 14 % av barna i Spania. Til tross for en ganske sterk negativ korrelasjon mellom variablene (tabell 16), er det også mange unntak.

Figur 8: Total fertilitetsrate og barn under 3 år som tilbringer 0 timer i uken i formell barneomsorg i 31 land (adj. r=0,52)

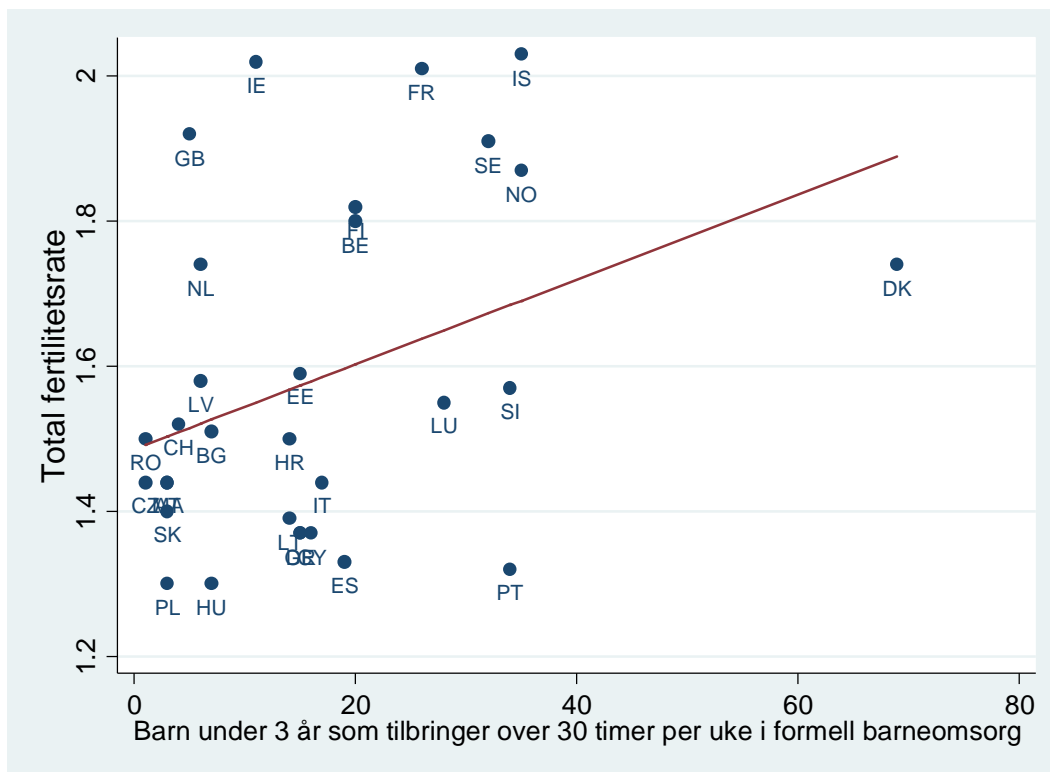
Figur 9: Total fertilitetsrate og barn mellom 3 år og skolealder som tilbringer 0 timer i uken i formell barneomsorg i 31 land (adj. r=0,47)

Figur 10 viser hvor de 31 landene plasserer seg langs variablene *TFR* og *prosentandel barn under 3 år som tilbringer 30 timer eller mer per uke i formell barneomsorg*. Selv om det er en sterk spredning av landene i figuren, ligger landene nærmere regresjonslinjen når jeg ser på barn under 3 år, enn for aldersgruppen mellom 3 år og skolealder (ikke vist grafisk).

Danmark skiller seg ut igjen. Her tilbringer 69 % av alle barn under 3 år 30 timer eller mer i formell barneomsorg hver uke. Resten av landene plasserer seg mellom 0 og 40 % langs x-aksen. I de skandinaviske landene, samt Frankrike, Belgia, Luxemburg, Portugal og Slovenia, tilbringer mellom 20 og 40 prosent av alle barn under 3 år 30 timer eller mer i formell barneomsorg.

Figur 10: Total fertilitetsrate og barn under 3 år som tilbringer 30 timer eller mer per uke i formell barneomsorg i 31 land (adj. r=0,33)

Det er vanskelig å avgjøre noen sikker sammenheng mellom TFR og barn under 3 år som tilbringer 30 timer eller mer i formell barneomsorg per uke. Noen land passer med hypotesen, ved å ha både lav prosentandel barn som tilbringer over 30 timer i formell barneomsorg og lav TFR. Andre land har en relativt høy prosentandel barn som tilbringer 30 timer eller mer per uke i formell barneomsorg, kombinert med relativt høy TFR. Unntakene er likevel mange.

3.2.3 Diskusjon politikk

Det var forventede sammenhenger mellom de politiske variablene og total fertilitetsrate. Bruk av BNP på familie og barn viste en sterk positiv korrelasjon med TFR, og indikerer dermed at land som bruker en høy prosentandel av sitt BNP på familie og barn også har høyere fertilitet. Korrelasjonene mellom TFR og prosentandel barn som tilbringer tid i formell barneomsorg, var sterkest for de yngste barna. Den tydeligste sammenhengen var her mellom TFR og prosentandel barn under 3 år som ikke tilbringer tid i formell barneomsorg i det hele tatt.

Plottdiagrammene viste mer detaljert hvordan sammenhengene mellom variablene utartet seg. Her fremkom det at sammenhengene var langt ifra entydige, og at mange land avvek fra det forventede mønsteret.

Fertiliteten i land som avviker fra det forventede mønsteret må sannsynligvis forklares ved å peke på andre faktorer. Et eksempel er Nederland, som mangler god sosialpolitikk for å hjelpe foreldre med å kombinere arbeid og omsorg for barn, men som likevel har en relativt høy fertilitetsrate. Dette forklarer Rijken og Knijn (2009) ved blant annet høye mannlige lønninger, i kombinasjon med relativt lav kvinnelig menneskelig kapital. Den lave utdannelsen til nederlandske kvinner gjør dem dårlig rustet til å konkurrere i arbeidslivet. Dette, hevder Rijken og Knijn (2009), gjør at nederlandske familier har råd til å ta kostnadene for barn selv, hvis menn arbeider fulltid og kvinner deltid.

Det kan være mange grunner til at noen land har lav fertilitetsrate selv om den offentlige satsingen på familie og barn er høy, eller motsatt. En offentlig økonomisk satsning på familie og barn, resulterer ikke nødvendigvis i at folk får flere barn. I stedet kan foreldre velge å investere mer penger i ett barn (Gauthier, 2007). I økonomisk teori kalles dette forskjellen mellom *kvantitet* og *kvalitet* (Becker, 1991). Gauthier (2007) hevder at valget mellom kvantitet og kvalitet til dels kan forklare hvorfor politiske tiltak, slik som direkte utbetalinger, vanligvis har veldig liten virkning på fertilitet. Det er også trolig at politiske tiltak i mange tilfeller påvirker tidspunktet for å få barn - timingen - heller enn den endelige fertiliteten.

Hensikt med og fordeling av midler kan også være av betydning. Både Frankrike og Tyskland bruker en relativt stor andel av sitt BNP på familiepolitikk, men ifølge Salles m.fl. (2010) fordeles midlene på veldig ulikt vis i de to landene. Tysklands politikk vektlegger eksempelvis ikke kombinasjonen av arbeid og familie, og til forskjell fra Frankrike tar ikke Tyskland hensyn til en families størrelse (Salles m.fl., 2010).

Flere faktorer kan spille inn på sammenhengen mellom TFR og politikk, eksempelvis ved å påvirke bruk av formell barneomsorg. Noen land har ytterlige familiepolitiske ordninger som reduserer betydningen til formell barneomsorg. Noen land kan derfor ha høy total fertilitetsrate til tross for lav deltakelse i barnehage eller liknende. Kontantstøtteordningen kan eksempelvis redusere behovet for offentlig barneomsorg. Lange foreldrepermisjoner som gjør at barn begynner i barnehage senere, er et annet eksempel (Ellingsæter og Gulbrandsen, 2007).

Også andre faktorer kan påvirke resultatene mine. Sammenhengene kan til dels være resultat av strukturelle forskjeller mellom land. Disse kan påvirke dataene mine. Obligatorisk skolealder varierer eksempelvis mellom europeiske land, fra 4 til 7 år. Dette vil naturligvis spille inn på prosentfordelingen i de ulike aldersgruppene (vedlegg 4). Det er muligens også forskjeller mellom land i hvordan ulike former for pengeutbetalinger og ytelser klassifiseres. Noen sosiale ytelser til familie og barn plasseres derfor kanskje under andre kategorier av utgifter, eksempelvis under kategorien for helse og sykdom (ytterligere beskrivelse av klassifiseringene i kapittel 2). Andre ytelser måles kanskje ikke i det hele tatt. Dette vil naturligvis virke inn på resultatet av analysen.

Myndighetenes bruk av midler til familie og barn, og personers benyttelse av formell barneomsorg, påvirkes av det kulturelle miljøet i et land. Normer og holdninger er avgjørende for kvinners muligheter til å kombinere barneomsorg og arbeid (Ellingsæter og Gulbrandsen, 2007; Brewster og Rindfuss, 2000). Noen steder tilsier normene at barn ikke bør innlemmes i formell barneomsorg, men i stedet bør tas hånd om av andre slektninger, slik som bestemødre. Normene om hvorvidt en kvinne kan sette bort deler av omsorgen for egne barn til andre, vil sannsynligvis påvirke sammenhengen mellom tilgangen til formell barneomsorg og fertilitet. Hvis det er høy aksept for slik praksis, reduseres sannsynligheten for at kvinner trekker seg ut av arbeidsmarkedet når de blir mødre (Baizán, 2009). Mulighetskostnadene knyttet til det å bli mor blir derfor mindre.

3.3 Kultur

3.3.1 Holdning til kvinners rolle

Kan kulturelle forskjeller mellom land forklare ulike fertilitetsnivåer? Normer og holdninger til det å kombinere foreldrerollen med yrkeslivet varierer mellom land (Fernández og Fogli,

2005). Slike holdninger kan ha betydning for fertiliteten i et land. Det samme gjelder grad av tradisjonelle holdninger til kvinners rolle (Rijken og Knijn, 2009).

Det er utfordrende å måle normer og holdninger. Likevel har flere forskere forsøkt å gjøre nettopp dette (Rijken og Knijn, 2009; d'Addio og d'Ercole, 2005; Inglehart, 1997). I kapittel 1 viste jeg til undersøkelser utført av Rijken og Knijn (2009). De målte kulturens betydning på fertilitet ved hjelp av en indeks som målte «omsorgsetikk», og kom frem til at stor grad av tradisjonelle holdninger til kvinners rolle virket negativt på fertiliteten.

Med dette som utgangspunkt ønsker jeg å undersøke empiriske sammenhenger mellom tradisjonelle holdninger og fertilitet. Min hypotese er:

H9 Tradisjonelle holdninger til kvinners rolle medfører lavere total fertilitetsrate i et land.

Grad av tradisjonelle holdninger til kvinners rolle, måles ved bruk av en indeks som går fra 2 til 10. Indeksen er dannet med data fra 25 land fra den europeiske samfunnsundersøkelsen (ESS, se kapittel 2). Høy skåre på variabelen indikerer svært tradisjonelle holdninger til kvinners rolle. Det landet som skårer høyest er Kypros, med 5,91, mens Danmark skårer lavest, med 2,71 (vedlegg 1, justerte gjennomsnitt).

Tabell 18 viser en negativ korrelasjon på - 0,75 mellom holdning til kvinners rolle og fertilitet. Dette er en sterk korrelasjon, som indikerer at land hvor personene uttrykker sterkt tradisjonelle holdninger til kvinners rolle, har lav fertilitet.

Tabell 18: Korrelasjon mellom TFR og holdning til kvinners rolle i 25 land

	TFR	Holdning til kvinners rolle
TFR	1	
Holdning til kvinners rolle	-0,75**	1

*Signifikant på 0,05nivå **Signifikant på 0,01nivå

En lineær regresjonsanalyse brukes for å måle innflytelsen holdningsvariabelen har på fertilitet (tabell 9). Dette er en annen måte å måle sammenhengene mellom variablene på. Når landene vektet likt (venstre del av tabellen), indikerer koeffisienten at den totale fertilitetsraten avtar med 0,197 for hver måleenhets økning i den forklarende variabelen. Når

jeg veker for antall kvinner i fertil alder i de 25 landene (høyre del av tabellen), øker koeffisienten (fra -0,197 til -0,276).

Tabell 19: Sammenhengen mellom TFR og holdning til kvinners rolle - vektet og uvektet resultat for 25 land

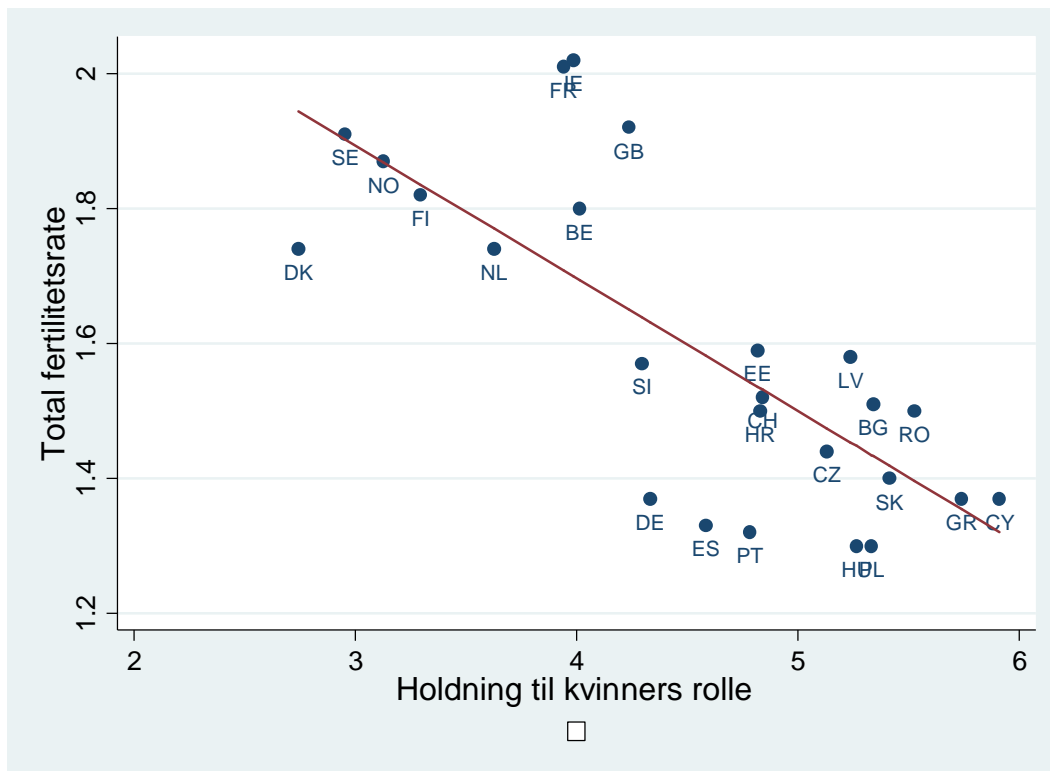
	Uvektet resultat			Vektet resultat		
	Koeffisient	Standardavvik	Sig t.	Koeffisient	Standardavvik	Sig t.
Holdning til kvinners rolle	-0,197	0,036	0,000**	-0,276	0,067	0,000**
Konstant	1,592	0,032	0,000	1,582	0,077	0,000

*Signifikant på 0,05nivå **Signifikant på 0,01nivå

Figur 11 gir en detaljert beskrivelse av hvor de 25 landene befinner seg langs variablene *holdning til kvinners rolle* (x-aksen) og *fertilitet* (y-aksen). Regresjonslinjen som strekker seg fra venstre til høyre i figuren, indikerer en negativ sammenheng mellom variablene. Den viser hvor landene forutsettes å plassere seg hvis de passer med resultatene fra regresjonsanalysen (tabell 19), og én måleenhets økning i *holdning til kvinners rolle* medfører en reduksjon på 0,197 i TFR.

Kypros, Hellas, Polen, Ungarn og Slovakia, befinner seg langt nede til høyre i figuren. Respondentene fra disse landene uttrykket en ganske konservativ holdning til kvinners rolle. Den lave fertilitetsraten i disse landene gjør at de passer med hypotesen om at tradisjonelle holdninger til kvinners rolle medfører lavere fertilitet. Dette gjelder også Romania, Bulgaria og Tsjekkia. De nordiske landene skårer lavest på indeksen, og har de mest «moderne» holdningene til kvinners rolle. Den høye fertiliteten i disse landene støtter ytterligere opp under min hypotese.

Figur 11: Total fertilitetsrate og holdning til kvinners rolle i 25 land (adj. r=0,73)

Sammenhengen mellom variablene trer ganske tydelig frem i figur 11. En del land befinner seg nær regresjonslinjen, og sammenhengene vist tidligere (tabell 18 og 19) ser ikke ut til å være resultat av ekstremtilfeller. Likevel er det også her noen motstridende resultater. Tyskland og Storbritannia skårer blant annet relativt likt langs x-aksen, og er derfor sammenlignbare hva holdninger til kvinners rolle angår. Det er likevel store forskjeller mellom de to landene når det gjelder TFR.

3.3.2 Tilfredshets med formell barneomsorg

Tilgangen til formell barneomsorg, slik som subsidierte barnehager, har betydning for foreldres muligheter til å kombinere arbeid og barn. Gode ordninger for barn mellom 0 og 3 år, er spesielt avgjørende for muligheten foreldre har til å komme seg raskt tilbake i arbeid (Castles, 2003). Tilgangen til slike ordninger forventes derfor å virke positivt på fertiliteten i et land. Det er også slått fast at pris, kvalitet og tilgjengelighet til barneomsorgstjenester er viktige for hvorvidt foreldre kan eller ønsker å benytte seg av dette (Castles, 2003).

Også kulturelle holdninger til hva som er best for barna, har betydning for etterspørselen etter offentlig barneomsorg (Ellingsæter og Gulbrandsen, 2007). Det er viktig at foreldre er

fornøyd med den barneomsorgen som er tilgjengelig. Dette har betydning for om de er redde for at barna skades av å tilbringe mye tid i barneomsorg utenfor hjemmet.

Jeg har allerede undersøkt sammenhengen mellom TFR og prosentandel barn som tilbringer tid i formell barneomsorg (kapittel 3.2.2). Det kan også være interessant å undersøke om *tilfredsheten* med tilgjengelig barneomsorg betyr noe. Dette måles med data fra den europeiske samfunnsundersøkelsen (ESS, se kapittel 2), og inkluderer 25 land. Variabelen viser tilfredshet med det samlede tilbudet av rimelige barneomsorgstjenester for arbeidende foreldre, og skåren går fra 0 til 10. Finland har den høyeste verdien på denne variabelen, 6,51, mens Romania skårer lavest med 3,68 (vedlegg 1, justerte gjennomsnitt).

Min hypotese er:

H10 Tilfredshet med tilgjengelig barneomsorg medfører høyere total fertilitetsrate i et land.

Den empiriske sammenhengen mellom tilfredshet med barneomsorg og fertilitet undersøkes ved hjelp av en korrelasjonsanalyse. Korrelasjonen mellom de to variablene er positiv, 0,33 (tabell 20). En slik korrelasjon indikerer at land hvor personene rapporterer at de er fornøyd med tilbudet av barneomsorgstjenester, også har høyere fertilitet. Sammenhengen er imidlertid ikke veldig sterk.

Tabell 20: Korrelasjon mellom TFR og tilfredshet med tilbudet av barneomsorgstjenester i 25 land

	TFR	Tilfredshet med barneomsorg
TFR	1	
Tilfredshet med barneomsorg	0,33	1

*Signifikant på 0,05nivå **Signifikant på 0,01nivå

For å skille mellom uavhengig og avhengig variabel, og vise hvordan tilfredshet med tilgjengelig barneomsorg ventes å virke på TFR, anvendes en lineær regresjonsanalyse.

Det uvektede resultatet viser at den totale fertilitetsraten avtar med 0,091 for hver måleenhets økning i tilfredshet med tilgjengelig barneomsorg (tabell 21). Når jeg veker for antall kvinner i fertil alder i disse 25 landene, øker koeffisienten til 0,154.

Tabell 21: Sammenhengen mellom TFR og tilfredshet med barneomsorg - vektet og uvektet resultat for 25 land

	Uvektet resultat			Vektet resultat		
	Koeffisient	Standardavvik	Sig t.	Koeffisient	Standardavvik	Sig t.
Tilfredshet med barneomsorg	0,091	0,057	0,062	0,154	0,082	0,037*
Konstant	1,592	0,046	0,000	1,638	0,096	0,000

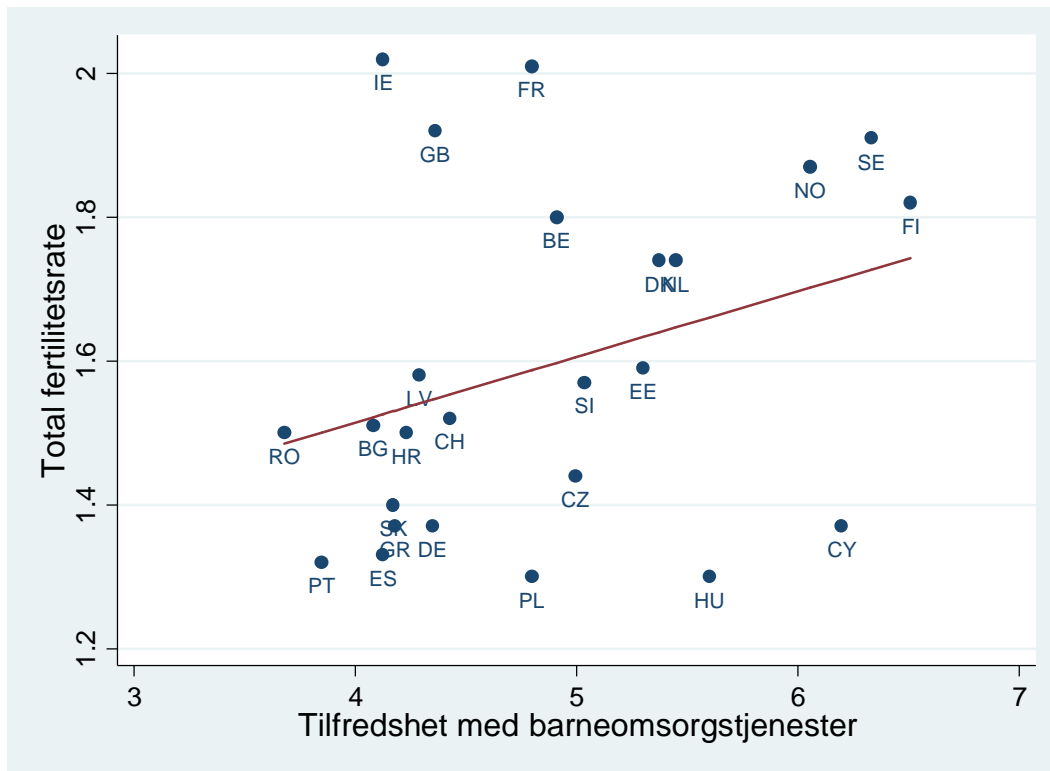
*Signifikant på 0,05nivå **Signifikant på 0,01nivå

For å undersøke hvordan landene konkret plasseres langs de to variablene, lages et plottdiagram. Figur 12 viser en ganske stor spredning av europeiske land langs både x- og y-aksen. Høye tall langs x-aksen indikerer høy grad av tilfredshet med tilgjengelige barneomsorgstjenester for arbeidende foreldre. Norge, Sverige og Finland befinner seg langt mot høyre i figuren. Med sin relativt høye TFR passer disse landene godt med hypotesen om at tilfredshet med tilgjengelige barneomsorgstjenester medfører høyere fertilitet.

Lavfertilitetslandene Portugal, Spania, Hellas og Slovakia, passer også med hypotesen. De plasserer seg langt mot venstre i figuren, og har lav TFR i europeisk sammenheng. I disse landene er man generelt mindre fornøyd med tilgjengelig barneomsorg for arbeidende foreldre.

Det er også avvikende tilfeller. Irland har både høy TFR, samtidig som irene uttrykker lav tilfredshet med barneomsorgen. Dette gjelder også Storbritannia og til dels Belgia og Frankrike. Kypros, på den annen side, skårer høyt på målet om tilfredshet med barneomsorg, men har som kjent veldig lav total fertilitetsrate.

Figur 12: Total fertilitetsrate og tilfredshet med tilgjengelige barneomsorgstjenester i 25 land (adj. r=0,25)

3.3.3 Diskusjon kultur

Av de to kulturelle variablene mine, var *det holdning til kvinners rolle* som korrelerte sterkest med total fertilitetsrate. Her var sammenhengene tydelige og statistisk signifikante, og den grafiske fremstillingen av landene avslørte relativt få avvikende eller ekstreme tilfeller. Dette indikerer at land med sterkt tradisjonelle holdninger til kvinners rolle, har lav total fertilitetsrate.

Resultatene mine samsvarer med resultatene til Rijken og Knijn (2009). De fant en negativ sammenheng mellom omsorgsetikk og fertilitetsraten i de 15 landene som inngikk i deres undersøkelser. Rijken og Knijn (2009) mener at en mulig årsak til dette er at preferansene til unge voksne i tradisjonelle land avviker fra de gjennomsnittlige kulturelle verdiene i disse landene. Sosialpolitikk og arbeidspolitikk er derfor ennå ikke tilpasset behovene til unge voksne. Dette kan være grunnen til at høy grad av tradisjonelle holdninger til kvinners rolle opptrer sammen med lav fertilitet.

Mitt andre kulturelle mål, tilfredshet med tilgjengelig barneomsorg for arbeidende foreldre, er et mer problematisk mål å anvende. De motstridende resultatene fra undersøkelsene av

sammenhengen mellom TFR og dette målet (figur 12), kan reflektere at man i noen land krever mindre av offentlige tjenester. Hvis man ikke forventer noe, vil man også være fornøyd med mindre. Tilfredshet med tilgjengelig barneomsorg opptrer derfor ikke nødvendigvis med høy fertilitet.

3.4 Økonomi, politikk og kultur

Til nå har jeg undersøkt sammenhengen mellom TFR og flere ulike faktorer. Noen av de forklarende variablene viste liten eller ingen korrelasjon med TFR, mens andre viste sterkere sammenhenger. I dette kapittelet vil jeg undersøke sammenhengen mellom TFR og tre forklarende variabler, når de korrigeres for hverandre.

Jeg tar i bruk en økonomisk, en politisk og en kulturell variabel, og velger ut de som viste sterkest korrelasjon med TFR i de tidligere analysene. Det var henholdsvis *kvinnelig arbeidsledighet*, *bruk av BNP på familie og barn* og *holdning til kvinners rolle*.

For å sikre meg mot et *kollinearitetsproblem* - veldig høy korrelasjon mellom flere av de forklarende variablene (Skog, 1998), undersøker jeg først korrelasjonen variablene imellom. Forklarende variabler som korrelerer sterkt, bør ikke inkluderes samtidig i en regresjonsanalyse (Hellevik, 2002).

Den sterkeste korrelasjonen mellom de forklarende variablene er mellom *bruk av BNP på familie og barn* og *holdning til kvinners rolle* (-0,65). Sterkt tradisjonelle holdninger til kvinners rolle opptrer sammen med lav prosentandel av BNP brukt på familie og barn, og visa versa. *Holdning til kvinners rolle* korrelerer positivt med *kvinnelig arbeidsledighet* (0,46), hvilket betyr at høy kvinnelig arbeidsledighet opptrer sammen med tradisjonelle holdninger til kvinners rolle. Den laveste korrelasjonen er mellom *kvinnelig arbeidsledighet* og *prosent brukt av BNP* (-0,35).

Tabell 22: Korrelasjon mellom tre forklarende variabler

	Kvinnelig arbeidsledighet	Bruk av BNP på familie og barn	Holdning til kvinners rolle
Kvinnelig arbeidsledighet	1		
Bruk av BNP på familie og barn	-0,35*	1	
Holdning til kvinners rolle	0,46*	-0,65**	1

*Signifikant på 0,05nivå **Signifikant på 0,01nivå

Man kan ikke uten videre gjøre slutninger om multikollinearitet basert på en ren korrelasjonsanalyse. Det er heller ingen fast grense for når multikollinearitet er et problem. Dette må beregnes med skjønn. Selv om variablene i tabellen ovenfor korrelerer med hverandre, vil jeg undersøke om mine regresjonsmodeller klarer å skille mellom disse forklarende variablene.

3.4.1 Kvinnelig arbeidsledighet, bruk av BNP og holdning til kvinners rolle

Ved bruk av en multivariat regresjonsanalyse undersøker jeg sammenhengene mellom TFR og tre av mine forklarende variabler. Ved å holde de andre variablene konstante, kan jeg komme frem til hvor mye den totale fertilitetsraten endrer seg for hver enhets økning i én forklarende variabel.

Tabell 23 viser sammenhengen mellom total fertilitetsrate og de tre forklarende variablene. Analysen inkluderer 25 europeiske land. I venstre side i tabellen vektet landene likt. Modell 1 viser at den totale fertilitetsraten avtar med 0,025 for hvert prosentpoengs økning i kvinnelig arbeidsledighet.

I modell 2 inkluderes en ny forklarende variabel. Når man legger til bruk av *BNP på familie og barn* i analysen, reduseres betydningen til *kvinnelig arbeidsledighet* (fra -0,025 til -0,017). Den totale fertilitetsraten tiltar med 0,116 for hvert prosentpoengs økning i bruk av BNP på familie og barn, når det korrigeres for kvinnelig arbeidsledighet.

Modell 3 inkluderer en tredje variabel; *holdning til kvinners rolle*. Dette reduserer betydningen til både kvinnelig arbeidsledighet og bruk av BNP på familie og barn.

Koeffisienten reduseres til henholdsvis -0,007 og 0,004. Når det korrigeres for disse to variablene, avtar den totale fertilitetsraten med 0,183 for hver måleenhets økning i holdning til kvinners rolle. Det er bare sammenhengen mellom total fertilitetsrate og holdning til kvinners rolle som er statistisk signifikant, når alle variablene inkluderes i analysen.

Når jeg vektet for antall kvinner i fertil alder (høyre del av tabellen), finner jeg litt andre resultater. Mest påfallende er kanskje at koeffisienten for bruk av BNP på familie og barn i modell 2 og 3 endres fra positiv til negativ. Sammenhengen er imidlertid langt ifra statistisk signifikant.

Også i det vektete resultatet er det holdningsvariabelen som har størst betydning for den totale fertilitetsraten. Når korrigeret for kvinnelig arbeidsledighet og bruk av BNP på familie og barn, avtar fertiliteten med 0,324 for hver måleenhets økning i holdning til kvinners rolle. Sammenhengen er statistisk signifikant.

Tabell 23: Sammenheng mellom TFR og kvinnelig arbeidsledighet, bruk av BNP og holdning til kvinners rolle - vektet og uvektet resultat for 25 land

	Uvektede tall			Vektete tall		
	Modell 1	Modell 2	Modell 3	Modell 1	Modell 2	Modell 3
Arbeidsledighet kvinner	-0,025* (0,011)	-0,017 (0,011)	-0,007 (0,009)	-0,019 (0,011)	-0,017 (0,012)	-0,012 (0,014)
Bruk av BNP		0,116* (0,055)	0,004 (0,056)		0,023 (0,134)	-0,106 (0,112)
Holdning til kvinners rolle			-0,183** (0,054)			-0,324** (0,102)
Konstant	1,595 (0,045)	1,591 (0,042)	1,592 (0,034)	1,602 (0,100)	1,602 (0,104)	1,577 (0,074)
Adj. r./r.	0,400	0,524	0,717	0,319	0,325	0,704

*Signifikant på 0,05nivå **Signifikant på 0,01nivå
Standardfeil i parentes.

Når variablene korrigeres for hverandre, er det sammenhengen mellom total fertilitetsrate og holdningsvariabelen som er av klart størst betydning. Hypotesen om at tradisjonelle holdninger til kvinners rolle medfører lavere fertilitet i et land, styrkes. I land hvor slike holdninger fremdeles er fremherskende er det lavere fertilitet. Selv om kvinner beveger seg ut i utdanning- og yrkeslivet, kan samfunnet ellers ligge etter. Kvinner møter i dag økende og til

dels motstridende krav (Beck og Beck-Gernsheim, 2002). Esping-Andersen (2009:53) kaller endringen i kvinners rolle for «ufullstendig». Selv om kvinners biografier i stor grad er maskulinisert når det gjelder økonomisk oppførsel, er endringene mindre innenfor familielivet. Hvis det å få barn innskrenker kvinners muligheter, vil kvinner ifølge McDonald (2000) begrense barnetallet. McDonald (2000) mener videre at den største utfordringen i dag, er å endre kjerneverdiene innenfor familien. Temaet diskuteres ytterligere i kapittel 1.

4 Diskusjon

4.1 Teoretiske argumenter og empiriske sammenhenger

Teoretiske argumenter som søker å forklare demografiske forskjeller mellom land vektlegges i denne oppgaven. Jeg vil nå oppsummere de viktigste argumentene i litteraturen. Samtidig oppsummeres de empiriske sammenhengene jeg fant.

Når demografiske endringer skal forklares, illegges endringer i kvinners livsvilkår stor vekt (Lesthaeghe, 2010; Esping-Andersen, 2009; van De Kaa 1987). Sammenhengen mellom fertilitet og kvinnelig utdanningsnivå og yrkesdeltakelse, høster stor oppmerksomhet. Karriere og forfremmelser for unge mennesker i dag finner sted innenfor aldersspennet 25 til 35 år. Samtidig er det i denne alderen at kvinner får flest barn (McDonald, 2000). Kvinners utdanningsnivå har økt siden 1970-tallet. Dette har fremmet deres evne til å konkurrere med menn på arbeidsmarkedet. Men, som McDonald (2013) poengterer, så reduseres denne evnen når kvinner får barn. Trenden av sene, «utsatte» barnefødsler i dag, kan være et resultat av «krasjet» mellom kvinners biologiske optimale alder for barnefødsler, og tiden hvor folk vanligvis tar utdanning og gjør karriere (Mills m. fl., 2011).

Kvinnens rolle har endret seg mye de siste femti årene. Kvinner har strømmet til utdannings- og yrkeslivet det siste halve århundret, noe som har ført til nye kjønnsroller og gitt kvinner økt individuell selvstendighet (Beck og Beck-Gernsheim, 1995). Gradvis har kvinners status blitt knyttet til deres utdanning og deltakelse i yrkeslivet, fremfor rollen som hjemmeværende hustruer og mødre (Jensen, 2003). Kvinner har fått nye økonomiske roller, hvilket har endret fordelene og kostnadene knyttet til barn (Sleebos, 2003). Kvinner opplever økt autonomi og flere valgmuligheter, men også nye utfordringer og krav, eksempelvis til prestasjoner i arbeidslivet (Beck og Beck-Gernsheim, 1995).

Esping-Andersen (2006) mener at endringen - revolusjonen, som han kaller det - i kvinners rolle, er den mest dynamiske kilden til endring i moderne samfunn. Holdningene til hva som er anerkjente kjønnsroller har endret seg mye de siste tiårene, i stor grad som et resultat av kvinners økende deltakelse i yrkeslivet (Beck og Beck-Gernsheim, 1995).

Individualiseringsteorien impliserer at kvinner har fått økt individuell frihet, og at livsløp som tidligere var tatt for gitt, slik som det å gifte seg og få barn, nå må velges blant mange andre muligheter (Beck, 1997b). Graden av endring varierer imidlertid mellom land. Holdningene og preferansene til unge kvinner i mer tradisjonelle land, kan også avvike fra de

gjennomsnittlige kulturelle verdiene i disse landene (Rijken og Knijn, 2009). I noen land vil derfor kvinner ha større problemer med å kombinere barn med det Beck og Beck-Gernsheim (2002) kaller «et eget liv». Også mine analyser antyder at holdninger til kvinners rolle har sammenheng med et lands fertilitet.

Med bakgrunn i Becker (1991) sin økonomiske teori på fertilitet, øker mulighetskostnadene knyttet til barn i takt med økende kvinnelig utdanningsnivå. Avbrudd i yrkeslivet når kvinner får barn ventes å resultere i tap av menneskelig kapital, og dette tapet antas å være langt større for kvinner med høy utdanning enn kvinner som har lavere utdanning. Disse kvinnene har derfor gode grunner til å utsette barnefødsle sine, eller få færre barn enn de kanskje egentlig ønsker seg.

På makronivå har imidlertid sammenhengen mellom kvinnelig yrkesdeltakelse og fertilitet gått fra negativ til positiv (Brewster og Rindfuss, 2000). De fleste moderne kvinner tilhører gruppen Hakim (2003) klassifiserer som *adaptive* kvinner, som ønsker både å arbeide og ha en familie. Det er derfor grunn til å tro at man politisk kan muliggjøre kombinasjonen av arbeid og familieliv, og at familiepolitikk som reduserer mulighetskostnadene for kvinner forventes å resultere i høyere fertilitet. Dette er en av de vanligste forklaringene på den høye fertilitetsraten i de nordiske landene. Disse landene defamiliserer omsorgsoppgavene (Esping-Andersen, 2002) ved at staten tar sin del av ansvaret for både barn og eldre.

Familiepolitikken antas å påvirke fertilitet på hovedsakelig tre måter: Ved å redusere kostnadene knyttet til barn, ved å øke folks inntekt og ved å påvirke individuelle preferanser (Gauthier, 2007). Tilgang på *rimelig* barneomsorg bidrar til å muliggjøre kombinasjonen av arbeid og barn. Mine resultater indikerte en positiv sammenheng mellom fertilitet og andelen barn under tre år som tilbrakte tid i barneomsorg utenfor hjemmet.

Ulike ytelser og utbetalinger reduserer de økonomiske kostnadene ved barn. Hvis lav fertilitet er en følge av at det er for dyrt å få barn (Jensen, 2003; Becker, 1991), kan en reduksjon av disse kostnadene føre til høyere fertilitet. Jeg fant en sterk positiv sammenheng mellom TFR og bruk av offentlig midler på familie og barn. Resultatet antyder at land som bruker en høy prosentandel av sitt BNP på familie og barn har høy fertilitet.

Økonomisk usikkerhet, både for enkeltindivider og i samfunnet generelt, antas å påvirke folks fertilitetsvalg. Arbeidsledighet er et vanlig mål på økonomisk usikkerhet, og høy arbeidsledighet forventes å virke negativt på fertiliteten i et land (D'Addio og D'Ercole,

2005). Selv fant jeg negative sammenhenger mellom fertilitet og ulike mål på arbeidsledighet. Sammenhengen var spesielt tydelig mellom kvinnelig arbeidsledighet og total fertilitet, hvilket antyder at land med høy kvinnelig arbeidsledighet har lav TFR, og visa versa.

Utsetting av barnefødsler er en populær «syndebukk» når fertilitetsnedgang skal forklares (Gustafsson, 2011), og senere barnefødsler diskuteres gjerne parallelt med lavere fertilitetsrater. Det å få sitt første barn ved en høyere alder har betydning for kvinnens mulighet til å få flere barn (Balbo m. fl., 2013; Mills m. fl., 2011). Gjennomsnittlig senere barnefødsler trenger likevel ikke å resultere i færre barn. I dag er fertilitetsraten høyest i land hvor kvinnene venter lenger med å få barn.

4.2 utfordringer

4.2.1 Komparativ forskning

Undersøkelser som tar for seg forskjeller mellom land, innebærer noen spesielle metodeproblemer man bør være oppmerksom på. Det at forskningsenhetene er europeiske land, begrenser antallet enheter jeg kan studere. Dette medfører begrensninger når det gjelder årsaksslutninger, samt sårbare statistiske analyser (Ringdal, 2013). Ringdal (2013) poengterer at det er vanskelig å sette ulike forklaringer mot hverandre i en samlet analyse av få enheter. Jo færre observasjoner man har, jo vanskeligere vil det være å vise noen egentlig sammenheng (Skog, 1998). Resultatene kan endre seg mye dersom man fjerner eller legger til ett eller flere land, og land med ekstreme verdier på én eller flere av variablene kan ha stor betydning for resultatene (Ringdal, 2013). Jeg har forsøkt å identifisere land med slike ekstreme verdier i mine analyser, men har valgt ikke å utføre separate analyser som ekskluderer disse tilfellene.

Bruk av spørreundersøkelser i komparativ forskning byr også på utfordringer. Spørsmål kan tolkes ulikt i forskjellige land (Ringdal, 2013). I større undersøkelser er det i tillegg vanlig at ordlyden i spørsmålene er ulik fra land til land. Dette gjelder blant annet European Social Survey (ESS), hvor mine kulturelle variabler er fra. Det er fordeler og ulemper knyttet til dette. På den ene siden kan et spørsmål miste eller endre innhold og mening i oversettelsen, og derfor fange opp ulike ting i forskjellige land. På den annen side så er spørsmålene konstruert nettopp for å tilpasses de forholdene spørreundersøkelsen foregår i, hvilken kan bedre kvaliteten på svarene.

Ringdal (2013) trekker frem et tredje problem med komparativ forskning - det såkalte *Black-Box*-problemet. Selv om man observerer forskjeller mellom enheter (land) i en kvantitativ undersøkelse, så kan man ikke sikkert vite årsaken til forskjellene. Man kan for eksempel observere fertilitetsrater og arbeidsledighetsrater, men det er vanskelig å trekke sikre konklusjoner om hva som knytter disse to sammen i ulike land. Land er ulike i størrelse, sammensetning og på utallige andre måter. Det kan derfor diskuteres om land egentlig er sammenliknbare enheter. Kan man eksempelvis sammenlikne Tyskland, med over 80 millioner innbyggere, med lille Island, hvor bare litt over 300 000 mennesker bor? Eller er det riktig å sammenlikne prosentbruk av BNP mellom land, når man vet at størrelsen på brutto nasjonalprodukt varierer i så stor grad landene imellom?

I komparative undersøkelser mellom land, er tallene som anvendes i analysene gjennomsnittlige for de enkelte landene, og viser derfor ikke forskjeller innad i landene. I Spania og Italia er det store forskjeller mellom de ulike regionene når det gjelder tilgang til formell barneomsorg (Baizán, 2009; Del Boca, 2002).²⁰ Det er også ganske store demografiske variasjoner mellom Øst- og Vest-Tyskland (Bernardi, Klärner og von der Lippe, 2008). Slike variasjoner innenfor landene blir ikke tatt hensyn til i analysene.

Det er også forskjeller mellom ulike grupper innad i land. Både alder for barnefødsler og totalt barnetall varierer mellom forskjellige grupper kvinner. Kvinner med lavere utdanning og svak tilknytning til arbeidslivet får sitt første barn i yngre alder, og får flere barn totalt. Til sammenlikning er kvinner med høy utdanning overrepresentert blant de som fremdeles er barnløse ved fylte 40 år (Sigle-Rushton, 2008). Økonomiske og politiske faktorer virker ulikt på forskjellige mennesker. Denne oppgaven har blant annet diskutert hvordan individuell arbeidsledighet kan resultere i ulike fertilitetsvalg for forskjellige kvinner (Kreyenfeld, 2010; Schmitt, 2008). Det er derfor en teoretisk mulighet for at sammenhengene mellom ulike strukturelle kjennetegn og fertilitet, er resultat av ulike sosiale sammensetninger innenfor et land.

4.2.2 Validitet og reliabilitet

Validitet og reliabilitet er kjente kvalitetsmål ved forskning generelt. Reliabiliteten viser til påliteligheten ved resultatet av en undersøkelse. En sterk reliabilitet vises gjerne ved at gjentatte målinger med samme måleinstrument gir det samme resultatet (Ringdal, 2013). Med

²⁰ Ifølge Del Boca (2002) er det store forskjeller mellom italienske regioner i tilgang til barneomsorg for barn under tre år, mens forskjellene er mindre for eldre barn.

unntak av holdningsvariablene mine består dataene i mine undersøkelser av mer «objektiv» informasjon fra offentlige registre. Det kan eksistere visse forskjeller i hvordan slik informasjon måles, men variablene påvirkes ikke av subjektive, individuelle meninger. Siden informasjonen samles fra populasjonen som en helhet, er heller ikke mulige utvalgsskjevheter et stort problem.

Når man tar i bruk sekundærdata, kan allmenn kildekritikk være en måte å sikre seg best mulig reliabilitet. I denne undersøkelsen er det tatt i bruk sekundærdata fra store, anerkjente databaser. Jeg må derfor anta at innsamlingen av data har foregått etter gjeldende regler for pålitelige resultater.

Validiteten ved en forskningsundersøkelse peker på gyldigheten og kvaliteten av selve forsknings- og analyseopplegget (Korsnes, 2008); at informasjonen man samler inn er relevant for den valgte problemstillingen (Hellevik, 2002). Man bør stille seg spørsmålet om man måler det man ønsker å måle. Jeg ønsket eksempelvis å måle hvordan økonomisk usikkerhet påvirker TFR, men det er ikke gitt at mine valgte mål - arbeidsledighet - virkelig fanger inn dette. Validitetsproblemer kan oppstå hvis man ikke direkte er i stand til å måle den egenskapen man ønsker, men i stedet anvender en variabel som representerer eller påvirkes av denne egenskapen. Dette kan eksempelvis gjelde verdier eller holdninger (Hellevik, 2002). Den operasjonelle definisjonen min av *holdning til kvinners rolle*, bør passe med den teoretiske definisjonen av tradisjonelle holdninger til kvinner og deres rolle i samfunns- og familieliv.

4.2.3 Økologisk og atomistisk feilslutning

En spesiell utfordring med data på aggregert nivå - slik som statistikk hentet fra ulike europeiske land - er at man ikke alltid kan trekke slutninger ned til individnivået. Den individuelle sammenhengen kan være ulik den aggregerte sammenhengen (Hellevik, 2002). Selv om det eksisterer en negativ sammenheng mellom eksempelvis arbeidsledighet og fertilitet på aggregert nivå, betyr ikke det at arbeidsledige enkeltindivider nødvendigvis begrenser sin fertilitet. Resultatet kan indikere at individer som lever i samfunn med høy arbeidsledighet, ofte begrenser fertiliteten sin. Men uten å studere enkeltindivider over lengre tid, kan man ikke vite noe om hvem som velger å få færre barn; de som er arbeidsledige akkurat nå, eller de som tror at de kan bli arbeidsledige eller på annet vis synes at de økonomiske utsiktene er usikre.

En kanskje mindre diskutert problemstilling, er det å gjøre en *atomistisk* feilslutning. Dette dreier seg om å ta for gitt at sammenhenger mellom egenskaper på lavere nivå (individer) også gjelder enheter på høyere nivå (land) (Hellevik, 2002). Analysene i denne oppgaven tar riktignok bare for seg data på aggregert nivå, men jeg referer også til forskning på mikronivå. Det er da viktig å være klar over forskjellene mellom disse typene sammenhenger. En kvinne som har svært tradisjonelle holdninger til kvinners rolle, vil kanskje få flere barn enn en kvinne med mer moderne holdninger. Dette virker plausibelt. På landsnivå kan likevel sammenhengen mellom fertilitet og tradisjonelle holdninger til kvinners rolle være negativ.

4.2.4 Fra korrelasjoner til kausale sammenhenger?

Hva slags konklusjoner kan jeg trekke ut ifra mine undersøkelser? Kan empiriske sammenhenger på ett tidspunkt fortelle meg noe om hva slags innvirkning ulike faktorer har på den totale fertilitetsraten i et land?

Én ting er å påvise korrelasjoner mellom to variabler - noe helt annet er det å avgjøre kausale retninger, eller forsøke å forklare *hvorfor* og *hvordan* ulike faktorer påvirker fertilitet. Med data fra tverrsnittundersøkelser er dette særdeles vanskelig. Selv om en regresjonsanalyse viser at fertilitetsraten avtar med 0,022 for hvert prosentpoengs økning i kvinnelig arbeidsledighet, betyr ikke dette at et en økning i arbeidsledighet blant kvinner i et land medfører en slik reduksjon i antall barn.

For bedre å undersøke arbeidsledighetens *virkning* på total fertilitetsrate, kunne jeg brukt data som dekker flere tidspunkter. Jeg kunne tatt for meg hvordan endringer i arbeidsledighetsrater og fertilitetsrater samsvarer over tid i flere land.

Det er også vanskelig å avgjøre årsaksretningen mellom variabler. Indikerer en korrelasjon mellom to variabler at x fører til y, eller er det y som påvirker x? Når jeg finner korrelasjoner mellom TFR og prosentandel barn som tilbringer tid i barneomsorg, er det en teoretisk mulighet for at høy fertilitet i et land faktisk medfører en høyere andel barn som tilbringer tid i barneomsorg, og ikke motsatt.

Spuriøse korrelasjoner eller begrenset sammenlignbarhet er et problem ved tverrsnittundersøkelser (Skog, 1998). En spuriøs sammenheng er en ikke-kausal sammenheng mellom to variabler, som skyldes påvirkning ifra samme bakenforliggende variabel (Hellevik, 2012). Endringer i fertilitet kan tolkes som resultat av én konkret faktor, men det er også mulig at begge påvirkes av de samme faktorene (Balbo m. fl., 2013).

I undersøkelser av forskjeller mellom land, kan man kontrollere for mange faktorer. Det vil likevel alltid være noe man overser, eller faktorer man har mangelfulle opplysninger om (Skog, 1998). Uansett hvor mange kontroller man gjennomfører, kan man ikke vite sikkert at man har inkludert alle relevante variabler (Hellevik, 2002). Jeg har funnet sammenhenger mellom ulike forklarende variabler og total fertilitetsrate, men noen land har avvirket tydelig fra de forventede mønstrene. Grunnen kan være at andre faktorer påvirker fertiliteten i disse landene, og at disse faktorene ikke er inkludert i analysene. Aktuelle eksempler på slike faktorer er grad av likestilling, religiøsitet eller etniske og sosioøkonomiske sammensetninger i et land.

Når ulike årsaksfaktorer opptrer samtidig, er det vanskeligere å peke på den spesifikke betydningen én av faktorene har (Skog, 1998). *Kollinearitet* kan følge av høy korrelasjon mellom flere av de forklarende variablene i en undersøkelse (Skog, 1998). I denne undersøkelsen opptrer kvinnelig arbeidsledighet eksempelvis sammen med høy grad av tradisjonelle holdninger til kvinners rolle. Hvis begge disse variablene korrelerer positivt med TFR, er det vanskelig å vite hvilken faktor som er den viktigste. En av de forklarende variablene kan være årsak til den andre. Eksempelvis kan man tenke seg at sterkt tradisjonelle holdninger til kvinners rolle medfører høy prosent kvinnelig arbeidsledighet, fordi slike holdninger vil være til hindring for kvinner som ønsker å arbeide. Tradisjonelle holdninger til kvinners rolle kan også tenkes å påvirke benyttelsen av formell barneomsorg i et land (Baizán, 2009).

4.3 Mulig videre forskning

På samme måte som Rijken (2006), kommer jeg frem til at enkeltvariabler hver for seg neppe kan forklare forskjeller i fertilitetsnivåer mellom land. Kombinasjonen av økonomiske, institusjonelle og kulturelle variabler kan resultere i mange ulike resultater; enten i høye eller lave fertilitetsrater (Rijken og Knijn, 2009; Rijken, 2006). Det er vanskelig å forutse hvilke faktorer som er av størst betydning, og enkle korrelasjonsanalyser som fokuserer på enkeltfaktorer produserer ikke tilfredsstillende resultater. Med mer tid og midler til rådighet ville det derfor vært ønskelig å inkludere langt flere variabler i de samme analysene, og forsøke å finne frem til hva slags kombinasjoner av faktorer som opptrer sammen med henholdsvis lav og høy fertilitetsrate.

De empiriske undersøkelsene i denne oppgaven fokuserer utelukkende på sammenhenger på makronivå - sammenhenger mellom aggregerte kjennetegn i et land og landenes totale

fertilitetsrate. På mikronivå er imidlertid disse sammenhengene ofte ganske annerledes. Individuelle kjennetegn (religion, etnisitet, sosial status osv.) kan ha betydning for hvordan overordnede faktorer påvirker en persons fertilitet. Jeg mener derfor at såkalte *kontekstuelle* eller *flernivåanalyser* (Hellevik, 2002) ville vært godt egnet til dette forskningsformålet.

Tilsvarende fertilitetsrater kan ha bakgrunn i ulike familiemønstre. Mens lav fertilitet i ett land er resultat av at flere forblir barnløse, kan årsaken i et annet land være at de fleste velger bare å få ett barn. Det er trolig ulike mekanismer som ligger bak disse to utviklingsretningene: valget om henholdsvis ett barn eller ingen barn i det hele tatt. Det ville derfor vært interessant å inkludere slike demografiske kjennetegn ved et land i videre undersøkelser. Hva bidrar til den ene eller den andre utviklingen i et land?

De fleste undersøkelser konsentrerer seg om *kvinner* og *kvinnens* fertilitet. I det siste er det også kommet til noen bidrag som tar for seg menns fertilitetsadferd (Rønsen og Skrede, 2010; Kravdal og Rindfuss, 2008; Skrede, 2004a), eller deres holdninger til familieetablering (Knijn, Ostner og Schmitt, 2006). Konklusjonene til det hittil beskjedne antallet bidrag til denne litteraturen, er at menns holdninger og adferd skiller seg fra kvinners, og at også menns fertilitet har endret seg stort de siste tiårene. Et bredere fokus som også inkluderer menns fertilitetsadferd og intensjoner vil derfor trolig kunne bidra til en bedre forståelse av fertilitetsnivåene i dagens Europa.

4.4 Konklusjon

I motsetning til den opprinnelige fertilitetsnedgangen som fant sted på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet, er de demografiske endringene som har foregått siden midten av det forrige århundret vanskeligere å forklare. For å forstå europeisk fertilitet i dag, må utallige ulike faktorer tas i betraktning, inkludert økonomiske, politiske og kulturelle endringer (Inglehart, 1997). Én enkelt faktor kan ikke alene fullt ut forklare de nye trendene mot senere og færre barnefødsler, eller hvorfor fertilitetstallene varierer mellom europeiske land. Ulike disipliner undersøker temaet fra forskjellige perspektiver (Balbo m. fl., 2013).

I denne oppgaven har jeg delt inn i økonomiske, politiske og kulturelle faktorer, hvilket er vanlig å gjøre når fertilitet undersøkes. Jeg har imidlertid funnet at de ulike forklaringsmodellene henger tett sammen og overlapper hverandre i stor grad, og at noen faktorer er av spesiell viktighet uavhengig av hvilket perspektiv man inntar. Herunder hører hva slags muligheter foreldre har til å kombinere omsorg for barn med arbeid. Forskjeller

mellom land i foreldres mulighet til dette, er en plausibel forklaring på landenes ulike fertilitetsrater (Adsera, 2011; Aassve og Lappegård, 2009; Billari, 2008; Brewster og Rindfuss, 2000). Hvis ikke sosiale institusjoner bidrar med den støtten som er nødvendig for å gjøre kombinasjonen av jobb og barn mulig, kan kvinner reagere med å begrense sin fertilitet (McDonald, 2013).

Kvinner (endrede) rolle står også sentralt i de fleste forklaringer - herunder hva slags krav og forventninger som stilles til kvinner i dag, hva slags utfordringer kvinner møter og hvilke preferanser de har. Disse preferansene påvirkes av den gjeldende kulturen, preger økonomien gjennom kvinners nye økonomiske roller, og stiller krav til familiepolitikken. Kvinners yrkesdeltakelse avhenger ikke bare av at arbeidslivet åpner for dette. Kombinasjonen av arbeid og barneomsorg muliggjøres gjennom politiske tiltak som fastslår foreldres rettigheter, og gjør barneomsorg utenfor hjemmet rimelig og tilgjengelig (Castles, 2003; Del Boca, 2002). Kvinner vil likevel kun benytte seg av slike rettigheter hvis mødres rett til å jobbe anerkjennes, og barneomsorg utenfor hjemmet ikke anses som skadelig for barnet (Baizán, 2009; Brewster og Rindfuss, 2000).

Familiepolitikk kan påvirke holdninger (Salles m. fl., 2010), men kulturelle verdier påvirker også måten individer reagerer på økonomisk eller politisk stimuli. En mulig årsak til at familiepolitikk har en beskjeden innvirkning på fertilitet, kan være å finne i kulturelle faktorer (Salles m.fl., 2010). Politikk som søker å gjøre det mulig for kvinner å kombinere omsorg for barn med arbeid, vil trolig ha større betydning i land hvor de fleste kvinnene faktisk ønsker å være i arbeid, og hvor holdningen til arbeidende mødre er positiv (Rijken og Knijn, 2009).

Kompleksiteten i temaet fertilitet blir tydeligere, og avstanden til en endelig konklusjon øker, jo mer man setter seg inn i emnet. Jeg føyer meg derfor til Ehrhardt og Kohli (2011), som hevder at én spesifikk teori kun har begrenset gyldighet. Ekstremt lav fertilitet har oppstått i land som i stor grad skiller seg fra hverandre når det gjelder sosiale og økonomiske forhold (Billari, 2008). Sosiale og kulturelle forhold kan også påvirke fertilitet i ulike retninger på forskjellige historiske tidspunkt (Castles, 2003).

Arbeidet mitt med dette temaet har altså fjernet meg lenger og lenger fra to streker under svaret på hva som ligger bak fertilitetsratene i dagens Europa. Letablier og Thévenon (2009:82) kommer med en konklusjon som synes åpenbar, men som jeg mener fanger essensen av problemstillingen: *...there is no one main reason explaining the decline in fertility in Europe, but rather a complex set of reasons, mixing structural reasons, values and*

norms, which combine differently in various countries according to histories, cultural traditions, economic contexts and policy orientations. Bedre kan jeg neppe si det selv.

Litteratur

- Aassve, A. og Lappegård, T. (2009). Childcare cash benefits and fertility timing in Norway. *European Journal of Population*, 25 (1), 67-88. Doi: 10.1007/s10680-008-9158-6
- Adsera, A. (2011). Where are the babies? Labor market conditions and fertility in Europe. *European Journal of Population*, 27 (1), 1-32. DOI 10.1007/s10680-010-9222-x
- Adsera, A. (2006). An economic analysis of the gap between desired and actual fertility: the case of Spain. *Review of the Economics of the Household*, 4 (1), 75-95. Doi: 10.1007/s11150-005-6698-y
- Adsera, A. (2004). Changing fertility rates in developed countries. The impact of labor market institutions. *Journal of Population Economics*, 17 (1), 17-43. Doi: 10.1007/s00148-003-0166-x
- Andersson, G. (1999). Childbearing trends in Sweden 1961-1997. *European Journal of Population*, 15 (1), 1-24. Doi: 10.1023/A:1006145610780
- Baizán, P. (2009). Regional child care availability and fertility decisions in Spain. *Demographic Research*, 21 (27), 803-842. Doi: 10.4054/DemRes.2009.21.27
- Balbo, N., Billari, F. C. og Mills, M. (2013). Fertility in Advanced Societies: A Review of Research. *European Journal of Population*, 29 (1): 1-38. Doi: 10.1007/s10680-012-9277-y
- Becker, G. S. (1991). *A Treatise on the Family*. Cambridge, MA: Harvard University Press
- Beck, U. (1997a). *Risikosamfunnet - på vei mot en ny modernitet*. København: Hans Reitzels Forlag a/s.
- Beck, U. (1997b). *Risiko og frihet*. Bergen: Fagbokforlaget
- Beck, U. og Beck-Gernsheim, E. (1995). *The Normal Chaos of Love*. Cambridge: Polity Press
- Beck, U. og Beck-Gernsheim, E. (2002). *Individualization: Institutionalized Individualization and its Social and Political Consequences*. London: SAGE
- Bernardi, L., Klärner, A. og Lippe, von der H. (2008). Job insecurity and the timing of parenthood: a comparison between Eastern and Western Germany. *European Journal of Population*, 24 (3), 287-313. Doi: 10.1007/s10680-007-9127-5

- Billari, F. C. (2008). Lowest-Low Fertility in Europe: Exploring the Causes and Finding Some Surprises. *The Japanese Journal of Population*, 6 (1), 2-18. Hentet fra http://www.ipss.go.jp/webj-ad/webjournal.files/population/2008_4/01billari.pdf
- Bosveld, W. (1996). *The Ageing of Fertility in Europe. A Comparative Demographic–Analytic Study*, PDOD. Thesis Publishers, Amsterdam.
- Bourdieu, P. (2011). The forms of capital (1986). I: Szeman, S. og Kaposy, T. (Red.), *Cultural Theory: An Anthology*. West-Sussex: Wiley-Blackwell
- Bradshaw, J. og Finch N. (2002). A comparison of Child Benefit Packages in 22 countries, *Department for Work and Pensions Research Report*, No. 174, Corporate Document Services, Leeds. Lastet ned fra <http://www.york.ac.uk/inst/spru/pubs/pdf/rrep174.pdf>
- Brewster, K. L. og Rindfuss, R.R. (2000). Fertility and women's employment in industrialized nations. *Annual Review of Sociology*, 26 (1): 271-296. Lastet ned fra http://www.academia.edu/562251/Fertility_and_Womens_Employment_In_Industrialized_Nations
- Castles F. (2003). The world turned upside down: Below replacement fertility, changing preferences and family-friendly public policy in 21 OECD countries. *Journal of European Social Policy*, 13(3), 209-227. Doi: 10.1177/09589287030133001
- Chesnais, J. C. (1998). Below-Replacement Fertility in the European Union (EU-15): Facts and Policies, 1960-1997. *Review of Population and Social Policy*, 7 (1998), 83-101. Lastet ned fra http://www.ipss.go.jp/publication/e/R_s_p/No.7_P83.pdf
- Coleman, D. og Rowthorn, R. (2011). Who's afraid of population decline? A critical examination of its consequences. *Population and Development Review*, 37 (1), 217-248. Doi: 10.1111/j.1728-4457.2011.00385.x
- d'Addio, A.C. og d'Ercole, M. (2005). Trends and Determinants of Fertility Rates in OECD Countries: The Role of Policies. Paris: *OECD Directorate for Employment, Labour and Social Affairs*: OECD Social, Employment and Migration Working Papers. Lastet ned fra <http://www.oecd.org/els/soc/35304751.pdf>

Del Boca (2002). The effect of child care and part time opportunities on participation and fertility decisions in Italy. *Journal of Population Economics*, 15 (3), 549-573. Doi: 10.1007/s001480100089

Ehrhardt, J. og Kohli, M. (2011). Individualisation and fertility. S. 35-64. I: Ehmer J., Ehrhardt J. og Kohli, M. (Red.), *Fertility in the History of the 20th Century: Trends, Theories, Policies, Discourses*. (Special issue of Historical Social Research, 36, no. 2). Lastet ned fra [http://www.leopoldina.org/fileadmin/redaktion/Politikberatung/pdf/Ehmer Josef Jens Ehrhardt Martin Kohli.pdf](http://www.leopoldina.org/fileadmin/redaktion/Politikberatung/pdf/Ehmer_Josef_Jens_Ehrhardt_Martin_Kohli.pdf)

Ellingsæter, A. L. og Gulbrandsen, L. (2007). Closing the Childcare Gap: The Interaction of Childcare Provision and Mother's Agency in Norway. *Journal of Social Policy*, 36(4), 649-669. Doi: 10.107/S0047279407001225

Esping-Andersen, G. (2002). *Why We Need a New Welfare State*. Oxford: University Press.

Esping-Andersen, G. (2006). Putting the horse in front of the cart: Towards a social model for mid-century Europe. *WRR-lecture 2005*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Esping-Andersen, G. (2009). *The incomplete revolution: Adapting to women's new roles*. Cambridge, UK: Polity Press.

Eurostat (2012). *ESSPROS Manual and user guidelines. The European System of integrated Social Protection Statistics (ESSPROS)*. Methodologies and Working papers. Lastet ned fra http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-RA-07-027/EN/KS-RA-07-027-EN.PDF

Eurostat (2013a). *Mean age of women at childbirth*. Lastet ned fra <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00017&plugin=1>

Eurostat (2013b). *Total fertility rate*. Lastet ned fra <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdde220&plugin=1>

Eurostat (2013c). *Old-age-dependency ratio*. Lastet ned fra <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdde510&plugin=1>

Eurostat (2013d). *Live births outside marriage*. Lastet ned fra <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tps00018&plugin=1>

Eurostat (2014a). *Unemployment rate by sex and age groups - annual average*. Lastet ned fra http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_rt_a&lang=en

Eurostat (2014b). *Fertility indicators*. Lastet ned fra <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>

Fernández, R. og Fogli, A. (2005). Culture: An Empirical Investigation of Beliefs, Work, and Fertility. *NBER Working Paper* No. 11268. Lastet ned fra <http://www.nber.org/papers/w11268.pdf>

Frejka, T. og Sobotka, T. (2008). Fertility in Europe: Diverse, delayed and below replacement. *Demographic Research*, 19, 15-46. Doi: 10.4054/DemRes.2008.19.3

Frejka, T., Sobotka, T., Hoem J. M. og Toulemon, L. (2008). Summary and general conclusions: Childbearing trends and policies in Europe. *Demographic Research*, 19 (2), 5-14. Doi: 10.4054/DemRes.2008.19.2

Gauthier, A.H. (2007). The impact of family policies on fertility in industrialized countries: a review of the literature. *Population Research and Policy Review*, 26 (3), 323-346. Doi: 10.1007/s11113-007-9033-x

Giddens, A. (1992). *Transformation of Intimacy*. Cambridge. Polity Press.

Goldstein, J., Lutz, W. og Testa, M. R. (2003). The emergence of sub-replacement family size ideals in Europe. *Population Research and Policy Review*, 22 (5-6), 479-496. Lastet ned fra http://user.demogr.mpg.de/goldstein/publications/goldstein_lutz_testa.pdf

Gustafsson, S. (2011). Optimal age at motherhood. Theoretical and empirical considerations on postponement of maternity in Europe. *Journal of Population Economic*, 14 (2), 225-247. Doi: 10.1007/978-3-642-55573-2_17

Hakim, C. (2003). A New Approach to Explaining Fertility Patterns: Preference Theory. *Population And Development Review*, 29 (3), 349-374. Doi: 10.1111/j.1728-4457.2003.00349.x

Hausmann, R., Tyson, L.D., Bekhouche, Y. og Zahidi, S. (2013). *The Global Gender Gap Report 2013*. Geneva: World Economic Forum. Lastet ned fra http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2013.pdf

Hellevik, O. (2002). *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*, Oslo: Universitetsforlaget.

Hoem J. M. (2008). The impact of public policies on European fertility. *Demographic Research*, 19 (10), 249-260. Doi: 10.4054/DemRes.2008.19.10

Inglehart, R. (1997). *Modernization and Postmodernization. Cultural, economic and political change in 43 societies*. New Jersey. Princeton University Press.

Jensen, A. M. (2003). *Fra nyttebarn til byttebarn. Barns verdi og demografi*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.

Knijn, T., Ostner, I. og Schmitt, C. (2006). Men and (Their) Families: Comparative Perspectives on Men's Roles and Attitudes Towards Family Formation. I: Bradshaw, J., og Hatland, A (Red.), *Social Policy, Employment and Family Change in Comparative Perspective*. UK. Edward Elgar Publishing.

Kohler, H., Billari, F. og Ortega, J. (2002). The emergence of lowest-low fertility in Europe during the 1990s. *Population and Development Review*, 28 (4), 641-660. Doi: 10.1111/j.1728-4457.2002.00641.x

Korsnes, O. (2008). *Sosiologisk leksikon*. Oslo: Universitetsforlaget

Kravdal, Ø. (1996). How the local supply of day-care centers influences fertility in Norway: A parity-specific approach. *Population Research and Policy Review*, 15 (3), 201-218. Doi: 10.1007/BF00127049

Kravdal, Ø. (2002). The Impact of Individual and Aggregate Unemployment on Fertility in Norway. *Demographic Research*, 6 (10), 263-294. Doi: 10.4054/DemRes.2002.6.10

Kravdal, Ø. og Rindfuss, R. R. (2008). The Changing Relationship Between Education and Fertility: A Study of Women and Men Born 1940 to 1964. *American Sociological Review*, 73 (5), 854-873. Doi: 10.1177/000312240807300508

Kreyenfeld, M. (2010). Uncertainties in female employment careers and the postponement of parenthood in Germany. *European Social Review*, 26 (3), 351-366. Doi: 10.1093/esr/jcp026

Kreyenfeld, M., Andersson, G. and Pailhé, A. (2012). Economic Uncertainty and Family Dynamics in Europe. *Demographic Research*, 27 (28), 835-852. Doi: 10.4054/DemRes.2012.27.28

Kögel, T. (2004). Did the association between fertility and female employment within OECD countries really change its sign? *Journal of Population Economics*, 17 (1), 45-65. Doi: 10.1007/s00148-003-0180-z

Lappegård, T. (1999). Akademikere får også barn, bare senere. *Samfunnsspeilet* 5/1999. Lastet ned fra <https://www.ssb.no/befolkning/artikler-og-publikasjoner/attachment/69821?ts=137dad7ecc8>

Lesthaeghe, R. og Meekers, D. (1986). Value changes and the dimensions of familism in the European community. *European Journal of Population*, 2 (3-4), 225-268. Doi: 10.1007/BF01796593

Lesthaeghe, R. (2010). *The Unfolding Story of the Second Demographic Transition*. PSC Research Report No. 10-696. Hentet fra <http://www.psc.isr.umich.edu/pubs/pdf/rr10-696.pdf>

Letablier, M. T. og Thévenon, O. (2009). Trends in fertility and the effectiveness of policies for the realisation of family projects. I: Letablier, M. T., Luci, A., Math, A. og Thevenon, O. (Red.), *The Cost of Raising Children and the Effectiveness of Policies to Support Parenthood in European Countries. A Literature Review*. Brussels: European Commission. Hentet fra http://europa.eu/epic/docs/eu_report_cost_of_children_final_11-05-2009.pdf

Letablier, M. T., Luci, A., Math, A. og Thevenon, O. (2009). *The Cost of Raising Children and the Effectiveness of Policies to Support Parenthood in European Countries. A Literature Review*. Brussels: European Commission. Hentet fra http://europa.eu/epic/docs/eu_report_cost_of_children_final_11-05-2009.pdf

Lutz, W., Skirbekk, V. og Testa, M. R. (2006). The low fertility trap hypothesis: forces that may lead to further postponement and fewer births in Europe. *Vienna Yearbook of Population Research*, 167-192. Doi: 10.1553/populationyearbook2006s167

McDonald, P. (2000). Gender equity, social institutions and the future of fertility. *Journal of Population Research*, 17 (1), 1-16. Doi: 10.1007/BF03029445

McDonald, P. (2013). Societal foundations for explaining low fertility: Gender equity. *Demographic Research*, 28 (34), 981-994. doi:10.4054/DemRes.2013.28.34.

Mills, M. og Blossfeld, H.-P. (2005). Globalization, uncertainty and the early life course. A theoretical framework. I: Blossfeld, H.-P., Klijzing, E., Mills, M. og Kurz, K. (Red.), *Globalization, Uncertainty and Youth in Society*. London/New York: Routledge.

Mills, M., Blossfeld, H.-P. og Klijzing, E. (2005). Becoming an adult in uncertain times: a 14-country comparison of the losers of globalization. I: Blossfeld, H.-P., Klijzing, E., Mills, M. og Kurz, K. (Red.), *Globalization, Uncertainty and Youth in Society*. London/New York: Routledge.

Mills, M., Ronald, R., McDonald, P. og te Velde, E. (2011). Why do people postpone parenthood? Reasons and social policy incentives. *Human Reproduction Update*, 17 (6), 848-860. Doi: 10.1093/humupd/dmr026

Mishtal, J. Z. (2009). Understanding low fertility in Poland: Demographic consequences of gendered discrimination in employment and postsocialist neoliberal restructuring. *Demographic Research*, 21 (20), 599-626. Doi: 10.4054/DemRes.2009.21.20

Neyer, G., Andersson, G. (2008). Consequences of family policies on childbearing behavior: effects of artifacts? *Population Development Review*, 34 (4), 699-724. Doi: 10.1111/j.1728-4457.2008.00246.x

NOU, 2012:15 (2012). *Politikk for likestilling*. Oslo: Departementenes servicesenter, Informasjonsforvaltning. Hentet fra <http://www.regjeringen.no/pages/38055324/PDFS/NOU201220120015000DDDPDFS.pdf>

O'Donoghue, C., Meredith, D. og O'Shea, E. (2009). Postponing maternity in Ireland. *IZA Discussion Paper No. 4192*. Lastet ned fra <http://ftp.iza.org/dp4192.pdf>

Pailhé A. og Solaz, A. (2012). The influence of employment uncertainty on childbearing in France: A tempo or quantum effect? *Demographic Research*, 26 (1), 1-40. Doi: 10.4054/DemRes.2012.26.1

- Robustillo, S. A., Corsini, V., Marcu, M., Vasileva, K. og Marchetti, E. (2013). *EU Employment and Social Situation. Quarterly Review*. Hentet fra http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/population/documents/Tab/ESSQR_Mar2013_demogr_suppl_final.pdf
- Rindfuss R. R., Guilkey D. Morgan S. P., Kravdal O. og Guzzo K. B. (2007). Child care availability and first-birth timing in Norway. *Demography*, 44 (2), 345-372.
Doi:10.1353/dem.2007.0017
- Ringdal, K. (2013). *Enhet og mangfold. Samfunnsvitenskapelig forskning og kvantitativ metode* (3. utg.). Bergen: Fagbokforlaget.
- Rijken, A. (2006). Fertility Rates in Europe: The Influence of Policy, Economy and Culture. I: Bradshaw, J., og Hatland, A (Red.), *Social Policy, Employment and Family Change in Comparative Perspective*. UK. Edward Elgar Publishing.
- Rijken, A. J. og Knijn, T. (2009). Explaining Dutch fertility rates in a comparative European perspective. *European Societies*, 10 (5), 763-786. Doi: 10.1080/14616690701744372
- Rønsen, M. (2004). Fertility and public policies - evidence from Norway and Finland. *Demographic Research*, 10 (6), 143-170. Doi: 10.4054/DemRem.2004.10.6
- Rønsen, M. og Skrede, K. (2010). Can public policies sustain fertility in the Nordic countries? Lessons from the past and questions for the future. *Demographic research*, 22 (13), 321-46.
Doi: 10.4054/DemRes.2010.22.13
- Salles, A., Rossier, C. og Brachet, S. (2010). Understanding the long term effects of family policies on fertility: The diffusion of different family models in France and Germany. *Demographic Research*, 22 (34), 1057-1096. Doi: 10.4054/DemRes.2010.22.34
- Schmitt, C. (2008). Gender-specific effects of unemployment on family formation: a cross-national perspective. *diw Berlin, discussion Papers 841*.
- Schmitt, C. (2012). Labour market integration, occupational uncertainties, and fertility choices in Germany and the UK. *Demographic Research*, 26 (12), 253-292. Doi: 10.4054/DemRes.2012.26.12
- Sigle-Rushton, W. (2008). England and Wales: Stable fertility and pronounced social status differences. *Demographic Research*, 19 (15), 455-502. Doi: 10.4054/DemRes.2008.19.15

Skrede, K. (2004a). Familiepolitikens grense - ved "likestilling light"? I: Ellingsæter A. L. og Leira, A. (Red.), *Velferdsstaten og familien. Utfordringer og dilemmaer*. Oslo: Gyldendal Akademisk: 160-200

Skrede, K. (2004b): Færre menn blir fedre. *Økonomiske analyser*, 23 (6), 57-68.

Sleebos, J. E. (2003). Low Fertility Rates in OECD Countries: Facts and Policy Responses. *OECD social, employment and migration working papers*. Lastet ned fra <http://www.oecd.org/els/emp/16587241.pdf>

Sobotka, T. (2004). Is Lowest-Low Fertility in Europe Explained by the Postponement of Childbearing? *Population and Development Review*, 30 (2), 195-220. Doi: 10.1111/j.1728-4457.2004.010_1.x

Sobotka, T., Skirbekk, V. og Philipov, D. (2011): Economic recession and fertility in the developed world. *Population and Development Review*, 37 (2), 267-306. Doi: 10.1111/j.1728-4457.2011.00411.x

Solerød, H. (2012). Fruktbarhet – demografi. *Store Norske Leksikon*. Hentet fra <http://snl.no/fruktbarhet/demografi>

Statistisk sentralbyrå (2014). *Tabell: 05530: Foreldrenes gjennomsnittlige fødealder (F)*. Lastet ned fra <https://www.ssb.no/statistikkbanken/selectvarval/save selections.asp>

Stropanik, N. and Šircelj, M. (2008). Slovenia: Generous family policy without evidence of any fertility impact. *Demographic Research*, 19 (26), 1019-1058. Doi: 10.4054/DemRes.2008.19.26

Testa, M. R. (2012). *Family sizes in Europe. Evidence from the 2011 Eurobarometer survey*. European Demographic Research Papers 2012, No. 2. Vienna Institute of Demography. Lastet ned fra http://www.oeaw.ac.at/vid/download/edrp_2_2012.pdf

Thévenon, O. (2009). Assessing the costs of children: a challenge for policy. I: Letablier, M. T., Luci, A., Math, A. og Thévenon, O (Red.), *The Cost of Raising Children and the Effectiveness of Policies to Support Parenthood in European Countries. A Literature Review*. Directorate-General Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. Brussels: European Commission. Hentet fra http://europa.eu/epic/docs/eu_report_cost_of_children_final_11-05-2009.pdf

Thévenon, O. (2011). Family Policies in OECD Countries: A Comparative Analysis. *Population and Development Review*, 37 (1), 57-87. Doi: 10.1111/j.1728-4457.2011.00390.x

Math og Thévenon (2009). Family policy instruments helping to cope with the cost of children. I: Letablier, M. T., Luci, A., Math, A. og Thévenon, O. (Red.), *The Cost of Raising Children and the Effectiveness of Policies to Support Parenthood in European Countries. A Literature Review*. Directorate-General Employment, Social Affairs and Equal Opportunities. Brussels: European Commission. Hentet fra http://europa.eu/epic/docs/eu_report_cost_of_children_final_11-05-2009.pdf

Van de Kaa, D. J. (1987). Europe's Second Demographic Transition. *Population Bulletin*, 42 (1), 1-57.

Van de Kaa, D. J. (2002). *The idea of a second demographic transition in industrialized countries*. Paper presented at det Sixth Welfare Policy Seminar, National Institute of Population and Social Security. Tokyo, 29 January. Lastet ned fra http://websv.ipss.go.jp/webj-ad/WebJournal.files/population/2003_4/Kaa.pdf

Vogel, J. (2002). European welfare regimes and the transition to adulthood: a comparative and longitudinal perspective. *Social Indicators Research*, 59 (3), 275-299. Lastet ned fra http://download.springer.com/static/pdf/282/art%253A10.1023%252FA%253A1019627604669.pdf?auth66=1399737963_7dc9c18e1194770c6bb721caf39b7362&ext=.pdf

Vedlegg

Vedlegg 1: Holdningsvariablene, justerte og ujusterte gjennomsnitt

Land	Barneomsorg	Kvinnerens rolle	Barneomsorg (justert)	Kvinnerens rolle (justert)
Belgia	4,98	4,84	4,91	4,015
Bulgaria	4,14	6,26	4,08	5,34
Sveits	4,48	5,68	4,43	4,84
Kypros	6,26	6,71	6,20	5,91
Tsjekkia	5,05	5,95	4,99	5,13
Tyskland	4,41	5,21	4,35	4,33
Danmark	5,43	3,61	5,37	2,74
Estland	5,36	5,65	5,30	4,81
Spania	4,17	5,41	4,12	4,58
Finland	6,58	4,15	6,51	3,30
Frankrike	4,85	4,79	4,80	3,94
Storbritannia	4,41	5,09	4,36	4,24
Hellas	4,21	6,50	4,19	5,74
Kroatia	4,29	5,65	4,23	4,83
Ungarn	5,67	6,10	5,60	5,27
Irland	4,17	4,81	4,12	3,99
Litauen	4,34	6,06	4,29	5,24
Nederland	5,50	4,48	5,45	3,63
Norge	6,12	3,93	6,06	3,13
Polen	4,86	6,13	4,80	5,33
Portugal	3,92	5,73	3,85	4,78
Romania	3,72	6,32	3,68	5,53
Sverige	6,40	3,81	6,33	2,95
Slovenia	5,09	5,11	5,03	4,29
Slovakia	4,22	6,26	4,17	5,41

Kilde: European Social Survey 2008

Vedlegg 2: Arbeidsledighet i 31 europeiske land

Land	Arbeidsledighet totalt	Arbeidsledighet menn	Arbeidsledighet kvinner	Arbeidsledighet 20-29år	Langtids arbeidsledighet
Belgia	7,8	7,6	7,9	12,5	3,8
Bulgaria	10,8	11,6	9,9	16,8	5,6
Tsjekkia	7	6,1	8,2	11,4	2,9
Danmark	7,6	8	7	10,6	1,7
Tyskland	6,5	6,9	6,1	7,8	3,1
Estland	14,7	16,3	13,1	19,3	7,4
Irland	14,3	17,5	10,4	22,4	7,8
Hellas	15,2	12,5	18,8	29,2	7,3
Spania	20,9	20,5	21,4	30,4	8,2
Frankrike	9,7	9,2	10,2	15,2	4
Hellas	12,7	12,6	12,8	23,5	7,7
Italia	8,4	7,6	9,7	18,9	4,3
Kypros	7,1	7,2	7,1	13	1,5
Latvia	17,9	20,7	15,1	23,2	8,8
Litauen	16,6	19,6	13,7	24,1	7,8
Luxemburg	4,7	3,9	5,8	7,7	1,4
Ungarn	11,1	11,3	10,8	17,6	5,4
Malta	6,7	6,6	7,1	7,4	3,1
Nederland	4,5	4,5	4,5	4,7fo	1,4
Østerrike	4,3	4,3	4,3	5,6	1,1
Polen	9,7	9,2	10,2	16,5	3,3
Portugal	12,5	12,3	12,7	17,4	6,3
Romania	7,4	7,9	6,7	14,5	2,8
Slovenia	7,8	7,9	7,7	14	3,4
Slovakia	14,1	14	14,2	21,7	9,3
Finland	8,1	8,8	7,4	11,9	1,9
Sverige	8,2	8,3	8,1	12,2	1,6
Storbritannia	7,9	8,7	7,1	12	2,6
Island	7,4	8,1	6,5	10,7	1,5
Norge	3,5	3,8	3,1	5,2	0,8
Sveits	-	-	-	5,7	-

Kilde: EU-LFS – Eurostat

*Tallene viser til gjennomsnittet for 2010 og 2011 lagt sammen.

Vedlegg 3: Prosent av BNP brukt på sosial beskyttelse til familie og barn - 2011

Land	% av total BNP
Belgia	2,3
Bulgaria	1,9
Tsjekkia	1,2
Danmark	4,1
Tyskland	3,1
Estland	2
Irland	3,4
Hellas	1,8
Spania	1,4
Frankrike	2,6
Kroatia	1,6
Italia	1,4
Kypros	2
Latvia	1,1
Litauen	1,7
Luxemburg	3,6
Ungarn	2,9
Malta	1,2
Nederland	1,2
Østerrike	2,8
Polen	1,3
Portugal	1,2
Romania	1,4
Slovenia	2,2
Slovakia	1,8
Finland	3,3
Sverige	3,1
Storbritannia	1,7
Island	2,8
Norge	3,1
Sveits	1,3
Serbia*	1,3

Kilde: ESSPROS - Eurostat

*Tall for Serbia er fra 2010.

Vedlegg 4: Prosent barn innenfor ulike aldersgrupper som inngår i ulik grad av formell barneomsorg – 2011 i 31 land

Land	Barn under 3 år			Fra 3 år til skolealder			Fra skolealder til 12 år		
	0 timer	1-29 t	30+ t	0 timer	1-29 t	30+ t	0 timer	1-29 t	30+ t
Belgia	62	19	20	2	32	66	0	24	75
Bulgaria	93	0	7	41	2	58	12	33	55
Tsjekkia	95	4	1	26	29	45	10	43	47
Danmark	26	5	69	2	11	87	5*	29	71
Tyskland	76	9	15	10	46	44	10	50	40
Estland	81	4	15	8	9	83	0	51	49
Irland	79	10	11	18	68	14	0	60	39
Hellas	81	4	15	24	43	32	4	34	62
Spania	61	20	15	14	45	41	0	45	55
Frankrike	56	18	15	5	43	52	0	43	57
Kroatia	85	1	15	49	10	41	16	56	28
Italia	74	9	15	5	20	75	0	15	85
Kypros	77	7	15	27	35	38	0	64	36
Latvia	84	1	15	27	7	66	4	26	70
Litauen	92	1	15	35	9	56	2	67	31
Luxemburg	57	16	15	27	46	27	1	50	49
Ungarn	92	1	15	25	16	59	11	23	66
Malta	89	8	15	27	29	44	0	7	93
Nederland	48	46	15	11	76	13	4**	79	21
Østerrike	86	11	15	15	57	28	0	52	48
Polen	97	0	15	56	9	34	4	46	50
Portugal	65	1	15	19	7	74	2	10	88
Romania	98	1	15	59	30	11	16	82	2
Slovenia	63	3	15	8	11	81	0	27	73
Slovakia	96	1	15	25	13	62	24	25	50
Finland	74	6	15	24	20	57	0*	85	15
Sverige	49	19	15	5	31	64	4**	1	99
Storbritannia	65	30	15	7	66	27	6	13	81
Island	61	4	15	1	8	91	0*	21	79
Norge	58	7	15	13	10	77	2	50	49
Sveits	76	20	15	23	65	12	1	56	43

Kilde: EU-SILC - Eurostat

*Tall fra 2010

**Tall fra 2005

Vedlegg 5: Landskoder

Land	Kode
Belgia	BE
Bulgaria	BG
Tsjekkia	CZ
Danmark	DK
Tyskland	DE
Estland	EE
Irland	IE
Hellas	GR
Spania	ES
Frankrike	FR
Kroatia	HR
Italia	IT
Kypros	CY
Latvia	LT
Litauen	LV
Luxemburg	LU
Ungarn	HU
Malta	MA
Nederland	NL
Østerrike	AT
Polen	PL
Portugal	PT
Romania	RO
Slovenia	SI
Slovakia	SK
Finland	FI
Sverige	SE
Storbritannia	GB
Island	IS
Liechtenstein	LI
Norge	NO
Sveits	CH
Montenegro	ME
Serbia	RS